

МАТИЦА СРПСКА
Темишварски одбор

The Timișoara Committee of the Matica Srpska

MATICA SRPSKA
Comitetul Timișoara

Фотѡграфија на корицама
Српска саборна црква и Владичански двор у Темишвару

YU ISSN 0354-6721

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК
THE TIMIȘOARA REVIEW
CULEGERE DE STUDII – TIMIȘOARA

12

Главни и одговорни уредник / Editor in-Chief /
Redactor șef și responsabil
Стеван Буџарски

Уредништво / Editorial Board / Redacția
*Академик Иван Алексејевич Чароџа (Белорусија), проф. др Ђорђе Бурић,
др Бранка Кулић, проф. др Миља Раган*

Главни уредници

др Божидар Ковачек (1991–2000), *др Миодраг Јовановић* (2000–2005),

др Душан Појов (2005–2012), *Стеван Буџарски* (2012–)

НОВИ САД
2020

Штампање овог Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ
CUPRINS
CONTENTS

Уредништво, *О српским војним гробљима у Араду са закашњењем од сјо
година* 7

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICOLE ŞI STUDII
ARTICLES AND TREATISES

Стеван Бугарски, *О гробовима у Цркви Светиога Николе у Мехали* [Despre mormintele din biserica cu hramul Sfântul Nicolae din Mehala – About the Graves in the Church of Saint Nicholas in Mehala] 17

Зоран Марков, *Варјац на разгледницама (1899–1947)* [Localitatea Variaş în cărți poştale ilustrate (1899–1947) – The Locality of Variaş in Illustrated Postcards (1899–1947)] 25

Михај Н. Радан, Миљана – Радмила Ускату, *Називи њишћула, чинова, звања, занайа и занимања у караџевским њоворима* [Denumirile titlurilor, gradelor, funcţiilor, ocupaţiilor şi meseriilor în graiurile caraşovene – The Names of the Titles, Degrees, Functions, Occupations and Trades in the Caraşova Dialects] 61

Љиљана И. Пузовић, *Црпњице из брачној живоја народа у Темишварској епархији у XVIII веку* [Aspecte din viaţa matrimonială a populaţiei din Episcopia Timişoarei în secolul al XVIII-lea – Notes from the Matrimony of the Peoples of the Eastern Orthodox Eparchy of Timişoara in the 18th Century] 85

Душан Ј. Попов, *Спјатиспјички ѡрељед спјања школсја на српском језику у Румунији 2018/19. школске ѡдине* [Statistica învăţământului în limba sârbă în România în anul şcolar 2018/19 – Statistical Data of the Education in Serbian Language in Romania for the 2018/19 School Year] 95

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
NOTE ŞI DOCUMENTE
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Божидар Панић, *Матичне књије Манаспјира Бездина у Арадској жу-
ѡанијској служеби Националној архива Румуније* [Protocoloale matricole ale mănăstirii Bezdin în Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale – The Books of Vital Records of the Bezdin Monastery from the Arad County Service of the National Archives] 105

Милан Бачван, *Понешпјо о речнику клисурских ѡвора* [Despre vocabularul graiului sârb din Clisura Dunării – On the Vocabulary of the Serbian Dialect from the Danube Gorge] 131

Арсеније Бугарски, <i>О њројши Урошу Ковинчићу у Архиву Јуџославије</i> [Informațiile cu privire la protopopul Uroš Kovičić în Arhiva Jugoslaviei – Information on Protopresbyter Uroš Kovičić in the Archives of Yugoslavia] .	139
Стеван Бугарски, <i>Два гроба њородице Текелија у цркви села Фибиша</i> [Două morminte ale familiei Tekelija în interiorul bisericii din satul Fibiș – Two Graves of the Tekelija Family in the Church of Fibiș Village]	145
Божидар Панић, <i>Два арадска докуменџа с њочейка XIX века: један Пе- џројавловске и један Свејџојованске цркве</i> [Două documente arădene de la începutul secolului al XIX-lea: unul al Bisericii Sfinților Petru și Pavel, celălalt al Bisericii Sfântului Ioan – Two Documents from Arad from the Beginning of the 19 th Century: one belonging to the Church of Saint Peter and Paul, the other to the Church of Saint John]	151
Арсеније Бугарски, <i>Подаци о рекашким Шоќцима у Архиву Јуџославије</i> [Date cu privire la populația șokaților din Recaș în Arhiva Jugoslaviei – Data on the Šokci Population from Recaș in the Archives of Yugoslavia]	165

СВЕДОЧАНСТВА
MARTURII
TESTIMONIES

Стеван Бугарски, <i>О једном Србину Банаћанину и њејовим уџџојџама</i> [Despre un sârb bănățean și utopiile sale – About a Serb from Banat and His Utopies]	169
---	-----

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ
CRITICĂ ȘI RECENZII
CRITIQUES AND REVIEWS

Божидар Панић, <i>Приказ књиге Павла С. Сџанојевића Столеће заборава.</i> Пописи Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године, друго допуњено издање, Архив Војводине, Нови Сад, 2019.	179
Душица Грбић, <i>Надежда Д. Јовић: О језику џуџџојџа Поклоњеније гробу Госџођу (1734) Андреја Пејќовића.</i> – Ниш, 2017.	181
Душан Ј. Попов, <i>Приказ књиге Светозар Марков – Дињаш у слици и речи,</i> Темишвар, ССР, 2019.	184
Дејан Јакшић, <i>Зоран Сџевановић,</i> Комисије Српског Војводства и Тамишког Баната – Темишвар (1851–1861). Мешовита комисија за Српско Војводство и Тамишки Банат – Темишвар (1854–1861), 1854–1861 (Gemisch- telandescommission für die Serbische Woïwodschaft und das Temeser Banat Temesvar), Президијални списи, Каталог одабраних садржаја докумената (1856–1861), XVI/2, Нови Сад 2019, електронско издање, електронски оптички диск (CD-ROM), стр. 175.	186
Божидар Панић, <i>Сџеван Бујарски,</i> Гробна места свештеника и џакона Српске православне цркве у Темишвару, <i>Темишвар,</i> Темпус 2019, стр. 196. .	189
Сарадници у овом броју – Colaboratorii din prezentul număr al periodicului – Collaborators in this issue of the Collection of Papers	191
Именски регистар – Indice de nume – Name Index	195
Географски регистар – Indice geografic – Geographic Index	201

О СРПСКИМ ВОЈНИМ ГРОБЉИМА У АРАДУ СА ЗАКАШЊЕЊЕМ ОД СТО ГОДИНА

У Араду постоје два засебна српска војна гробља: једно је одавно разри- вено гробље код Тврђаве, а друго је парцела на Долњем гробљу (сада гробље Помениреа). Оба су настала истоветно: тужним сахрањивањем Срба (мушка- раца, жена и деце) заточеника у аустријском Концентрационом логору који је постојао у арадској Тврђави од 1914. до 1918. године. Заточеника је било из разних крајева Србије, али и из Војводине, те Босне и Херцеговине, односно из предела који су припадали Аустроугарској, чији су житељи били аустро- угарски држављани, од којих су неки, силом прилика, и ратовали за Ћесаре- вину. Међу заточеницима је било деце испод једне године и стараца од преко 100 година; сви су они представљали опасност за царевину.

На спомен-парцели са Гробља Помениреа сахрањено је 469 особа; њи- хов поименични списак саставио је 1921. године прота Урош Ковинчић у својству хонорарног кустоса српских гробља у Араду; познија истраживања показала су да је тај број већи.

На гробљу код Тврђаве сахрањено је око 3000 особа, али до тачног спи- ска нисмо дошли. На то гробље се некада с литијом излазило на Спасовдан, а на Долње гробље (Помениреа) на Побусани понедељак. Било је уобичајено да се приликом гостовања друштава, особито певачких, посети једно од гро- бља и одслужи помен.

Затим су те посете бивале све ређе. Нажалост, тек сада смо се запитали да ли је тим гробљима признат статус војних гробља према румунском за- конодавству, да ли ће се парцела са Долњег гробља, на којој сада постоји само споменик који је подигао Јанко Михаиловић 1932. године, моћи очувати бар тако, као симбол српског страдања, односно шта ће се догодити са униште- ним Српским гробљем крај Тврђаве кад она буде прешла у надлежност Град- ске општине.

Пренули смо се на речи Новосађанина Павла Станојевића, који је своју књигу посвећену арадским жртвама насловио *Ћиолеће заборави*.

На предлог Темишварскога одбора Матице српске, Савез Срба у Руму- нији упутио је надлежнима писмо (Прилог 1). Одговор је био брз и језгровит (Прилог 2). Оба писма су преведена и прослеђена дипломатском представни- штву Србије у Темишвару.

Све је, дакле, у томе да не може бити помака, док Влада Србије не закључи одговарајући правни акт са Владом Румуније, и то треба предузети што енергичније и што брже. Време не ради за нас.

Уредништво

ПРИЛОГ бр. 1.

	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px;"> <p style="margin: 0;">Uniunea Sărbilor din România</p> <p style="margin: 0;">Nr. 1113/10.12.2020</p> </div>
<p>UNIUNEA SĂRBILOR DIN ROMÂNIA САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ</p>	
<p>Către, Primăria Oraşului Arad Oficiul Naţional pentru Cultul Eroilor, Bucureşti Oficiul Judeţean Arad pentru Cultul Eroilor</p>	
<p>Ref. Ia: Parcela din Cimitirul „Pomenirea” destinată eroilor sârbi decedaţi în Lagărul austroungar de concentrare din Cetatea Aradului 1914-1918</p>	
<p>În baza prevederilor Statului organizaţiei noastre, care prevede, între altele:</p> <p><i>art. 3, litera c: ...păstrarea moştenirii culturale, a monumentelor cultural-istorice și religioase, a Bisericii și mândriturilor ortodoxe care aparțin sârbilor.</i></p> <p><i>art. 3, litera n: înființarea de fundații și de diferite forme de organizare pentru protejarea, restaurarea monumentelor istorice și culturale, case memoriale și alte asemenea în condițiile legii, aparținând sârbilor,</i></p> <p>Vă rugăm să aveți amabilitatea de a ne susține în îndeplinirea acestor sarcini, sprijinindu-ne în sensul următoarelor probleme:</p>	
<p>La intrarea în Cimitirului Pomenirea din Arad există două parcele frumos îngrijite, unde pe o parte a celei principale sunt înhumați ostași români (suprafața circa 3450 m², morminte 628) iar pe cealaltă parte ostași sovietici (suprafața circa 3360 m², morminte 892) căzuți în Cel de-al Doilea Război Mondial. În afara de aceste două, la capătul opus al cimitirului există o parcela nedelimitată, unde sunt înhumați sârbi, civili și prizonieri de război, morți în Lagărul de Concentrare Austro-ungar din Cetatea Aradului, în timpul Războiului mondial 1914-1918. Acolo sunt înmormântați 469 de martiri (bărbați, femei, copii) cu vârste de sub un an până la peste 100 de ani (conform listei nominale anexate ca Anexa 5 și a rapoartelor de Poliție Anexa 6).</p> <p>Un modest monument funerar dintr-un colț al parcelei, împrejmuit de un mic gard (Anexa 1) este unicul semn care marchează acest loc. Acesta reprezintă o copie fidelă a monumentului original (Anexa 3), vandalizat de mai multe ori în decursul timpului, ridicat în anul 1932 de Janko Mihajlović din Orahovac (Kosovo și Metohija), brutal de meserie, care în perioada interbelică a imigrat la Arad. Nici el, nici rudele lui nu au fost deținuți în lagărul din Arad, monumentul l-a ridicat din sentimentul de compasiune.</p> <p>Înainte de monumentul ridicat de Janko Mihajlović, în anii douăzeci ai secolului trecut, enoriașii Bisericii Sfinților Apostoli Petru și Pavel înălțaseră pe acel loc o mare cruce din lemn, câptușită cu tablă metalică pe care a fost pictată crucificarea lui Iisus Hristos (Anexa 2). Lângă cruce se văd marcate distinct câteva mormintele.</p>	
<p>300188 - Timișoara, str. Mangalia nr 29, telefon/fax: 40 256-491754, telefon:40 256- 435977 www.savezsrba.ro ; szr.ssp@gmail.com , kontakti@savezsrba.ro Cont disponibil RO40RNCB0249049254930001, Cont bugetar - RO13RNCB 0249049294930002 Banca Comercială Română - Timișoara,CF 4481721</p>	

UNIUNEA SĂRBILOR DIN ROMÂNIA
CABEZ CPEA Y PYMYBJIH

Având în vedere cele prezentate, pentru a nu se ajunge la urmări nedorite, respectiv, pentru ca și parcela unde sunt înmormântați martirii sârbi să fie tratată în același mod ca și celelalte două, se impune cu necesitate ca aceasta să fie refăcută în mod corespunzător.

În acest sens propunem una din variantele posibile:

În spatele monumentului lui Janko Mihađlović, înnoit (Anexa 3), în 30 de rânduri cu câte 16 morminte pe un rând, se va pune o cruce la capătul fiecărui mormânt, având înscrise în grafie chirilică prenumele și numele de familie al defunctului, vârsta și data înmormântării, conform listei întocmite de protopopul Uroş Kovinci, care conține datele respective pentru 469 de deportați înmuși în Cimitirul Pomenirea, odinioară Cimitirul de Jos (Anexa 5). Pe cele trei părți laterale ale cimitirului din Arad al deportaților sârbi ar exista o porțiune de lățime 5 m pe care se va planta vegetație decorativă. La marginea de vest, la un capăt ar rămâne pe loc actualul monument, iar la celălalt capăt ar putea fi ridicată o capelă. În acest fel cimitirul refăcut al deportaților sârbi ar ocupa o suprafață de $34 \times 76 \text{ m} = 2564 \text{ m}^2$, respectiv, o suprafață specifică mai mică decât celelalte două parcele amintite.

Trist ar fi dacă, prin extinderea înmormântărilor spre parcela deportaților sârbi, în viitorul apropiat aceasta ar dispărea definitiv.

Fără a detalia circumstanțele și cauzele pentru care până în prezent nu a fost întreprins ceea ce trebuia, considerăm că este ultimul moment pentru ca amenajarea corespunzătoare și trainică a cimitirului deportaților sârbi să fie realizată.

În acest sens, adresăm rugămintea Primăriei Municipiului Arad să acorde, conform planului anexat (Anexa 4), spațiul necesar pentru aceasta.

În mod special, adresăm rugămintea Oficiului Național pentru Cultul Eroilor de a ne acorda sprijinul necesar prin intermediere la factorii decidenți.

După decizia legală de a se conferi parcelei statutul legal de cimitir al eroilor-martiri, respectiv statutul pe care-l au celelalte două parcele, vom demara acțiunile următoare pentru amenajarea cimitirului deportaților sârbi.

Pentru orice precizare Vă stăm cu plăcere la dispoziție și Vă rugăm să ne contactați.

Cu aleasă considerație, speranță și recunoștință.

PREȘEDINTE
Ognean CRISTIĆ

300188 - Timișoara, str. Mangalia nr 29,
telefon/fax: 40 256-491754, telefon: 40 256- 435977
www.savezsrba.ro ; usg.csp@gmail.com, kontakt@savezsrba.ro
Cont disponibil RO40RNCB0249049294930001, Cont bugetar - RO13RNCB 0249049294930002
Banca Comercială Română - Timișoara, CF 4481721

Савез Срба у Румунији
Ул. Мангалија, 29, Темишвар
Бр. 1113/10.08.2020

Арадској градској општини
Националном надлештву за култ хероја, Букурешт
Арадском жупанијском надлештву за култ хероја, Арад

Предмет: Парцела на арадском градском гробљу „Помениреа” намење-на српским херојима умрлим у Аустроугарском концентрационом логору у Арадској тврђави 1914–1918.

На основу Статута наше организације који, поред осталог, предвиђа:

Члан 3, став ц: ... очување културне баштине, културно-историјских и верских споменика, православних цркава и манастира који припадају Србима;

Члан 3, став н: ... оснивање зајужбина и других облика организовања ради заштите и обнове историјских и културних споменика, спомен-домова и сличних објеката који у условима закона припадају Србима,

молимо Вас да благоизволите подржати нас у испуњењу наведених задатака по следећим питањима:

На улазу на арадско гробље „Помениреа” постоје две лепо уређене парцеле, где су, на једној страни главне алеје румунски војници (површина парцеле око 3450 m², 628 гробова), а на супротној страни совјетски војници (површина парцеле око 3360 m², 892 гроба), пали у Другом светском рату. Сем ових двеју парцела, на супротном крају гробља постоји неомеђена парцела, где су погребени Срби, цивили и ратни заробљеници, умрли у Аустроугарском концентрационом логору у Арадској тврђави у време Светског рата 1914–1918. године. Тамо је покопано 469 мученика (мушкараца, жена и деце) старости испод једне године и до преко сто година.

Скроман надгробни споменик на једном углу парцеле, окружен ниском оградом, једино је знамење којим је ово место означено. Споменик је верна копија првобитног споменика, вандалски рушеног више пута током времена, који је 1932. године подигао Јанко Михајловић из Ораховца (Косово и Метохија), пекар по занимању, који се између два рата доселио у Арад. Нити је он, нити ико његов био интерниран у Арадском логору; споменик је подигао из пијетета према страдалима.

Пре него што је Јанко Михајловић подигао споменик, двадесетих година прошлог века парохијани цркве Светих апостола Петра и Павла беху подигли на том месту велик дрвени крст обложен металним лимом са насликаним Христовим распећем. Уз крст је било засебно обележених гробова.

Узимајући у обзир наведено, да би се избегле нежељене последице и да би парцела где су покопани српски сужњи добила исти статус као и остале две парцеле, неопходно је да она буде обновљена на одговарајући начин.

У том смислу предлажемо једну од могућих варијанти:

Иза обновљеног споменика Јанка Михајловића, у 30 редова од по 16 гробних места у реду, поставити крстове испред 469 гробова, са ћириличним

натписом имена и презимена, године старости и датума смрти умрлога, према списку који је саставио прота Урош Ковинчић, са подацима свих 469 интернираца сахрањених на гробљу „Помениреа”, (некада „Долње гробље”). Са три бочне стране тако уређеног интернирског гробља предвидети простор ширине 5m са украсним растињем. На западном крају парцеле остао би садашњи споменик, на месту где се налази, а на другом крају могла би се изградити капела. Тако обновљено гробље српских интернираца заузима мало би површину обима 34x76m, површине 2564 m², што је мање од сваке раније наведене парцеле.

Било би тужно, ако би се градско гробље, даљим сахрањивањима, проширило на парцелу интернираца, чиме би она коначно нестала.

Не улазећи у детаље о околностима и узроцима зашто до данас није предузето оно што је својевремено требало, сматрамо да је крајњи тренутак да се достојно и трајно уреди и гробље српских интернираца.

У том смислу упућујемо молбу Арадској градској општини да додели, према приложеном нацрту, потребан простор за сређивање интернирског гробља.

Посебно упућујемо молбу Националном надлештву за култ хероја да нам укаже потребну помоћ посредујући код установа надлежних за доношење одлука.

По добијању законског решења да се парцели додели статус гробља хероја-сужања, исти који имају остале наведене две парцеле, започећемо наредна дејства за уређење српског интернирског спомен-гробља.

За додатна појашњења радо Вам стојимо на располагању и молимо Вас да нам се обраћате.

С поштовањем, с надом и благодарношћу.

Савез Срба у Румунији
[у потпису:] Огњан Крстић, председник

Допис је пропраћен следећим прилозима:

Прилог 1. Садашњи изглед парцеле и споменика српским интернирцима на гробљу „Помениреа”. Испред споменика је депонија где се одлаже отпад са осталих градских гробља.

Прилог 2. Парцела српских интернираца на Долњем гробљу, сада „Помениреа”, око 1925. године. Испред дрвеног крста, 1932. године Јанко Михајловић је подигао гранитни споменик. Извесно време постојала су оба обележја.

Прилог 3. Јанко Михајловић са супругом Саветом и сином Радивојем крај споменика. Горе иза гранитног споменика види се детаљ дрвеног крста.

Прилог 4. Гробље „Помениреа”. Предлог за уређење парцеле где је покопано 469 Срба, цивила и ратних заробљеника, умрлих у Аустроугарском концентрационом логору током Светског рата 1914–1918. године (приложен и у овом броју *Темциварској зборника*).

Прилог 5. Урош Ковинчић, *Списак Срба инјернираца и рајних заробљеника њокојаних на арадском Долњем Гробљу*, Архив Србије, сигнатура (1921) РГ VIII/1.

Прилог 6. Дневни рапорти чувара Логора градској полицији о умрлима у Логору.

ПРИЛОГ бр. 2

<p>ROMÂNIA MINISTERUL ACĂRĂRII NAȚIONALE</p> <p>Oficiul Național pentru Cultul Eroilor Nr. C.T./3628, din 03.09.2020 București</p>	<p>NEFI ASIFICAL Exemplul nr. 4</p>
<p>PREȘEDINTELEI UNIUNII SĂRBILOR DIN ROMÂNIA - Domnul Opusca CRISTICI</p>	
<p>La solicitarea dumneavoastră, înregistrată cu nr. 1113/10.05.2020, referitoare la semnificarea în cadrul Cimitirului Eroilor din municipiul Arad a unei porțiuni de anafie dedicată eroilor străbi, vă comunicăm următoarele aspecte, de ordin juridic și istoric:</p>	
<p>1. Regiunea mormintelor și operelor comemorative de război românești, și strâine situate pe teritoriul național, precum și al celor românești din străinătate sunt reglementate prin prevederile Legii nr. 378/2009 <i>pentru regimul mormintelor și operelor comemorative de război</i>, cu modificările și completările ulterioare și ale Hotărârii Guvernului nr. 602/2014 <i>pentru aprobarea Reglementărilor de organizare și funcționare a Oficiului Național pentru Cultul Eroilor</i>, cu modificările și completările ulterioare.</p>	
<p>În conformitate cu prevederile art. 3 alin. (1) din <i>Legea nr. 378/2009</i>, mormintele de război sunt lucrări de înălțare a personalului care au decedat în timpul și din cauza conflictelor armate și servirea îndelungată a serviciului comandat sau voluntar în interesul statului și în care cetățeni au fost, precum și alte locuri în care se păstrează și pășesc pământași și acestora. Totodată, conform prevederilor art. 4 alin. (1) și alin. (3), mormintele de război străine situate pe teritoriul României sau același regiilor și teritoriilor de război românești, iar acestea se sunt asimilate și mormintele de război și interogații civili de război, cetățeni străini.</p>	
<p>Potrivit dispozițiilor art. 13 din <i>Legea</i> menționată, înălțarea pe teritoriul României a cimitirelor sau a parterelor de onoare cu morminte străine se face în conformitate cu prevederile tratatelor internaționale în domeniu la care România este parte, iar în lipsa acestora, prin hotărâre a Guvernului.</p>	
<p>Pe neamurile, conform prevederilor art. 6 din <i>aceasta lege</i>, în es. Femei suprațeplice pe este situat amplasat, semnificarea și menținerea mormintelor de război străine, precum și orice intervenție asupra operelor comemorative de război străine aflate pe teritoriul României se face numai cu aprobarea Guvernului și sub supravegherea Oficiului Național pentru Cultul Eroilor, în conformitate cu tratatele internaționale, iar în lipsa acestora, prin hotărâre a Guvernului, după ce a fost înștiințat statul interesat și s-a stabilit pe este <u>diplomaticele detalii unei asemenea intervenții</u>.</p>	
<p>Având în vedere aspectele menționate, implementarea, pe teritoriul României, a unui proiect comemorativ dedicat marșilor de război străbi se poate realiza doar dacă se aplică sus dinte următoarele condiții:</p>	
<p>1. Scenariul unui Acord între Guvernul României și Guvernul Serbiei în domeniul mormintelor și operelor comemorative de război care să asigure bază legală pentru amenajarea, restaurarea și întreținerea lucrurilor de înălțare a marșilor de război românești pe teritoriul Serbiei și a celor străbi de pe teritoriul României (tratatul în funcție și din orice celor două războis mondiale), precum și a monumentelor în sine în memoria acestora. Prin acest</p>	
<p>1 din 2</p>	

NOTĂ JURIDICĂ

tratat internațional, se desemnează structurile oficiale din cele două state, împuternicite cu aplicarea aspectelor tehnice ale acordului.

În acest context, vă comunicăm faptul că, până în prezent, România a sânat acorduri interguvernamentale în domeniul mormintelor de război cu comitetele statale Germania, Federația Rusă, China, Italia, Republica Moldova, Polonia, Slovenia, Slovacia și Ungaria. Denumirea de negociere a unui astfel de acord interguvernamental privind mormintele de război au fost inițiate de partea română și către partea sârbă însă, până în prezent, între cele două state nu s-a încheiat un tratat bilateral în domeniu.

2. Intitarea unui proiect de hotărâre a Guvernului privind înființarea unei parcele de onoare a marșilor de război sârbi din Primul Război Mondial în cadrul Cimitirului Poștăreș din municipiul Arad.

Înscuțe de inițiere a acestui demers sunt obligatoriu instituțiile statului sârb, respectiv a instituției cu atribuții în domeniul de referință și atribuția pe cale diplomatică, a deciziilor unor asemenea servicii.

11. Referența la documentele istorice prezentate în corespondența dumneavoastră, vă comunicăm faptul că, la nivelul instituției noastre, se desfășoară activitatea de cercetare în fondurile arhivice proprii și a celor deținute de instituțiile de specialitate în vederea identificării de date privind morții de război sârbi din Primul Război Mondial, înscuțe pe teritoriul municipiului Arad.

Nu în ultimul rând, Oficiul Național pentru Cultul Eroilor își exprimă aprecierea pentru efortul dumneavoastră propunere menită să păstreze memoria marșilor de război sârbi înscuțe pe teritoriul României, precum și deschide calea pentru reluarea procesului de negociere a unui proiect de Acord interguvernamental privind regimul mormintelor și opera de comemorare de război cu instituții cu responsabilități în domeniul din Republica Sârbă.

Cu respect și înțelegere

DIRECȚIUNEA NAȚIONALĂ DE CULTUL EROILOR

Colonel

Alina Mălai-FREDA

[Signature]
 Director
 Direcția Națională de Cultul Eroilor

МИНИСТАРСТВО НАЦИОНАЛНЕ НЕКЛАСИФИКОВАНО
ОДБРАНЕ Примерак бр. 1

Национално надлештво Култ хероја

Бр. С.Е./3048/04.09.2020

Букурешт

ПРЕДСЕДНИКУ САВЕЗА СРБА У РУМУНИЈИ
Господину Огњану КРСТИЋУ

На Ваш захтев регистрован под бр. 1113/10.08.2020, у вези са уређењем на гробљу *Поменуреа* у граду Араду спомен-парцеле посвећене српским херојима, саопштавамо Вам следеће правне и историјске аспекте:

I. Режим ратних гробља и меморијала, румунских и страних, који се налазе на територији Румуније, као и румунских у иностранству, прописан је одредбама *Закона бр. 379/2003. о режиму гробља и рајних меморијала*, са накнадним изменама и допунама и *Владином одлуком бр. 635/2004. за одобрење Правилника о организовању и раду Националног надлештва Култ хероја*, са накнадним изменама и допунама.

У складу са одредбама члана 2. став (1), *Закона бр. 379/2003*, ратна гробља су места погребња лица која су умрла за време и услед војних сукоба, као последица извршења одређеног задатка, по наредби или добровољно, у корист државе чији су грађани били, као и друга места где се чувају њихови посмртни остаци. Истовремено, сходно одредбама члана 4, став (1) и став (2), страна ратна гробља, као и гробља страних ратних заробљеника и цивилних интернираца која се налазе на територији Румуније, уживају исти третман као и румунска ратна гробља.

Сходно одредбама члана 13 наведеног закона, **оснивање на територији Румуније спомен-гробља или спомен-парцела страних грађана обавља се у складу са одредбама међународних уговора у којима је Румунија учесник, или, у супротном, Владиним решењем.**

Такође, сходно предвиђањима члана 16 истога закона, измене површина на којима се налазе, измештање или **преуређење страних војних гробова, као и свака друга интервенција на страним ратним споменицима који се налазе на територији Румуније обавља се искључиво по одобрењу Владе и уз надгледање од стране Националног надлештва Култ хероја, у складу са међународним уговорима, или, у супротном, одлуком Владе, након што је обавештена заинтересована држава и након дипломатским путем установљених детаља за обављене таквих интервенција.** Имајући у виду наведено, остварење на територији Румуније комеморативног пројекта посвећеног српским ратним жртвама изводљиво је само уз примену једнога од следећих услова:

1. Потписивање Државног уговора између Владе Румуније и Владе Србије у домену ратних гробља и ратних споменика, чиме би се обезбедила законска основа за уређење, обнову и одржавање места погребња у рату умрлих Румуна на територији Србије и Срба на територији Румуније (умрлих током и услед два светска рата), као и њима споменицима подигнутим

њима у спомен. Овим међународним уговором одређују се званичне структуре двеју држава, овлашћене да спроводе техничке аспекте уговора.

У том контексту, обавештавамо Вас да је Румунија, до сада, потписала мађувладине уговоре у домену ратних гробља са следећим државама: Немачка, Руска Федерација, Чешка, Италија, Република Молдавија, Пољска, Словенија, Словачка и Мађарска. Румунска страна је иницирала и према српској страни кораке у погледу усаглашавања пројекта двостраног договора о ратним гробљима, али, до сада, те две државе нису закључиле билатерални споразум у том домену.

2. Иницирање пројекта Владине одлуке за уређење градском гробљу Помениреа у Араду спомен-парцеле ратних жртава Срба умрлих током Првог светског рата. Пре предузимања овог корака обавезно је обавестити државу Србију, односно њене одговарајуће надлежне установе, и утврђивање дипломатским путем, детаља за дати подухват.

II. У вези са историјским подацима из Вашег дописа, обавештавамо Вас да наша установа врши истраживања сопствених архивских фондова и архивских фондова специјализованих установа ради идентификације података о Србима умрлим у Првом светском рату, погребених на подручју града Арада.

На крају, али не мање важно, Национално надлештво Култ хероја изражава цењење Вашег племенитог предлога да се очува сећање у рату умрлих Срба погребених на територији Румуније, као и спремност да се поново покрене процес преговора са одговарајућом установом у Републици Србији, о закључењу Међувладиног договора у вези са ратним гробљима и меморијалним ратним споменицима.

Директор Националног надлештва Култ хероја

Печат: Министарство националне одбране

Румунија

Директор Националног надлештва Култ хероја

Пуковник Алин Михај ПРЕДА

Саставила: Миоара Балосин

Стеван Буїарски*

О ГРОБОВИМА У ЦРКВИ СВЕТОГА НИКОЛЕ У МЕХАЛИ

САЖЕТАК: Мехала, некада засебна административно-територијална јединица, а сада квартал Темишвара, заснована је од старог времена, а развила се, стицајем околности, особито под аустријском администрацијом после 1716. године. Садања српска црква почела се зидати 1786, а освећена је 1792. године; раније је постојала стара црква, вероватно скромно грађена.

Та старија црква била је окружена портом која је служила као гробље, иако се већ од 1766. године помиње постојање засебног „малог гробља”, а сахрањивање у порти, па и у цркви, настављено је и после изградње нове цркве. Овај напис је први покушај сагледавања грובה у мехалској цркви и порти.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Темишвар (Мехала), српска црква у Мехали, Гробови у мехалској цркви и порти.

У Темишвару постоје три српске православне цркве: Вазнесењска у кварту Граду, Светогеоргијевска у кварту Фабрики и Светониколајевска у кварту Мехали. Све три су из XVIII века, из времена када се и по црквама, а још више по црквеним портама, сахрањивало. Пошто су већ под крај XVIII и особито у првој половини XIX века за сахрањивање одређена засебна места изван насеља, стари гробови и надгробници су дотрајавали и веома их је мало очувано. Због тога је повећана потреба да им се сачува писани траг.

О гробовима у српској цркви у Граду писано је у више махова.¹

---

* adrianasida@yahoo.com

¹ Слободан Костић, „Гробови у Катедралној цркви темишварско-градској”, *Гласник. Црквени, школски и друштвени лист*, Темишвар, бр. 6–8, 1929, стр. 133–135; Слободан Костић, „Гробови епископа и грађана темишварских у Православном Саборном храму у Темишвару 1757–1838”, *Гласник. Црквени, школски и друштвени часопис*, Темишвар, бр. 1, 1934, стр. 7–15; бр. 2, 1934, стр. 16–26; бр. 3, 1934, стр. 58–62; бр. 5, 1934, стр. 106–115; Слободан Костић, *Гробови Ејискојџа и грађана темишварских у православној српској Саборној храму 1757–1838. Прилози монографији Ејархије темишварске и парохије темишварско-градске*, Темишвар 1938; Стеван Бугарски, „О гробовима у Српској саборној цркви у Темишвару-Граду”, *Билтен Српској православној вицаријата у Темишвару*, бр. 1(61), 1987, стр. 21–23.

О гробовима у српској цркви у Фабрики такође је писано.²

До сада није писано о гробовима у српској цркви у темишварском кварту Мехали.

Судећи по турској речи узетој за назив, може се претпоставити да је на том подручју какво-такво насеље постојало још за турскога земана. Садања Мехала заснована је после 1716. године, то јест после изгона Турака, и то најпре као потреба да се обезбеди пут Темишвар–Жомбољ–Кикинда–Сегедин, затим као потреба да Град буде снабдеван пијачном робом. Када је 1723. постављен камен темељац нове темишварске тврђаве, грађене по Вобановом систему, на површини која је превазилазила обим старога порушеног турског утврђења, било је неопходно да се измести део становништва са означеног подручја; једна од локација на коју је вршено пресељавање била је Мехала. Насеље се неочекивано брзо развило 1737–1738, када су грађани због епидемије куге бежали у приградска насеља. Званично, насеље је уписано 1744. године, најпре под називом Нова Варош, а затим на овештали назив Мехала.

Становништво је било мешовитог састава, било је православаца и католика.

Садања српска православна црква изграђена је у раздобљу 1786–1791, али посредни подаци потврђују постојање неке раније, свакако скромне богомоље. Године 1827. Димитрије Панте Тирол (1793–1857) помиње „хоругв храма Свјатаго Отца Николаја, архиепископа мирликијскога, Чудотворца, в предградији темишварскога и Новија Вароши”, израђен „настојанијем и иждивенијем обштества мајсторов сапунцијских... љета Господња 1773”. Парохија би могла бити заснована бар 1743. године, када су заведени засебни матични протоколи.

Као изворници за описивање гробова по црквама и портама у Темишвару (Граду) и Темишвару (Фабрики) послужили су малобројни сачувани надгробници, уписи у матичним протоколима умрлих и случајни записи; исти такви изворници морају бити коришћени и за цркву Преноса моштију Светога Николаја у Темишвару (Мехали).

Повољност за Мехалу јесте једна стара овештала хартија, затечена случајно међу списима дугогодишњег пароха мехалског Љубомира Филипова (†1981). Текст преписан савременом азбуком гласи:

У Мехалској цркви се налазу мртви са леве стране у порти.

№ 1

[Читати се не може ништа, будући да је упао крст сасвим у земљу. NB. Стари људи кажу да је овде сахрањен јереј Василије Поповић, бившег пароха Томе Поповића дед.]

№ 2

Здје почивајет раб Божиј Андреј јереј Петровић, парох Новија Вароши Града Темишвара; поживе 46, престависја нојемврија 1772.

² Стеван Бугарски, „Гробови у Српској православној цркви храма светога великомученика Георгија у Темишвару-Фабрики”, *Билтен Српској православној викаријата у Темишвару*, бр. 1(49)–2(50), 1984, стр. 50–58.

№ 3

Здје почивајет раба Божија супруга јереја [...] Поповић. [NB. Даље се не разуме.]

№ 4

Здје почивајет рабов Божијих Сара, јеја син Андреј [...] Петра дете г[оспо] дара Јефтимија Стојановић и супруга јего Јефимија со иждивленијем их 1796.

№ 5

Здје почивајет раб Божиј Данил Петровић, житељ арадскиј, иже поживе љет 45, престависја маја 1. 1792.

№ 6

Здје почивајет раб Божиј [...] престависја 1758. мај.

№ 7

Здје почивајет раба Божија Ружа, супруга г[осу]дара Стојка Комлошко. Престависја љета 1758. 14. марта и соживајет 62 и обева побист.³

№ 8

[Обрисана су слова, не може се читати].

№ 9

Здје почивајет раб Божиј [...] престависја 766.

№ 10

Здје почивајет раб Божиј [...] [кажу да је Бузађија], живио 60 година, представио се 1766. год. и Николаје, престависја 1790.

№ 11

Здје почивајет раба Божија Јулијана, законита супруга Василија Михајловић, конс[историјалнога] актуариуса Вершачки дијецези, престависја у 16. љету возраста свога, дне 27. јулија м[есја]ца 1785. года.

Са десне стране у порти

№ 9

Слово бо крестноје погибају им убо јуроство јест, а спас јемим нам сил Божија јест. Здје почивајет раб Божиј Маноило, син господара Диме Фоте, житеље темишварскога. Поживе четиренадесјат љет, престависја љета 1792. месеца јануарија.

[Напомена: Смрт Маноила, сина Диме фоте, уписана је под 15. јануаром 1793. у матичном протоколу умрлих Саборне цркве у Граду. Назнаку о сахрани „в преградији во Маље код цркве” унео је парох градски Стефан Брановац].

У церкви под иконостаса

№ 13

Не дивисја, читатељу, ти гробу мојему, Тако будет конец и житију твојему. Смрт ме посјетила [в] цвјетушчеј младости – Никто тоја избегнут, ашче и в старости. Тебје не помогут знат разнија јазики и богатства и чест, ни младија вјеки, високаја ученија. Сиј бо зднију жди појдем духовиј објати⁴.

³ Вероватно погрешно рашчитано.

⁴ Вероватно погрешно рашчитана реченица.

Аз здје почивају, раб Божи Ефтамиј Јоановић, биватељ и гражданин Темишварскија вароши, житија мојега всији о 22 љета. преставихсја 1803. месеца августа 14 дне.

Родитељ мој господар Георгиј Јоановић, гражданин такожде сија градски-ја вароши љубезно [м]ја погребе, во вјечној памјети знаменије сије поставиј.

Рците вси шчучти сије: Господи, подажд јему вјечнују памјат.

Конец

Овај надгробни камен Јефтамија Јовановића једино је обележје гробова у мехалској цркви, али је гажењем натпис сасвим излизан и сада се не може читати.

О првим матичним протоколима Мехалске парохије постоји тачан податак. Наиме, приликом архијерејске посете Мехали епископа темишварског Георгија (Бранковића) 1883. године попуњен је штампани образац епископског упитника. Под тачком VI/5, која гласи:

Води ли парох тачно и уредно матрикуларне протоколе крштени[х], венчаних и умрлих? Од које године има у парохији таквих матрикула?

одговорено је:

Води. Има најстарији од године 1743.

С позивом на текст одговора, постојање овога матичног протокола је непоречно, иако се сада не зна где је. Додуше, већ тридесетак година после те архијерејске посете, на почетку свога службовања у Мехали у својству администратора парохије, Слободан Костић се прихватио сређивања матичних протокола. На дан 12. јануара 1912. записао је у *Парохијски лейоџис* следеће:

Почет је препис свих протокола овога Парохијског звања и прављење регистра према формуларима... До сада се преписали и у регистар увели случаји рођења од 1755–1773. године.

По томе изгледа да ни он тада није имао у рукама најстарији протокол из 1743. године; у противном би од њега био почео.

У матичним протоколима умрлих, сада најстаријих доступних почев од 1755. године, срећу се следећи уписи о сахранама у цркви и порти:

- „Престави се раб Божиј јеромонах Теодосиј из Манастира Ходоша, и чрез нас, свјашчеников махалски[х], обичним церковним пјенијем проведен и погребен бист 10. нојемврија [1]764. у церковном грунту”.

Већ средином XVIII века одређено је засебно место за гробље. О томе сведочи упис о смрти Неранце, попадије јереја Матеја Јоановића. Поживела је 50 година, 4 месеца и 26 дана, умрла је 27. новембра 1766, а сахрањена је на Малом гробљу у Новој Вароши.

Ипак сахрањивање на „церковном грунту” није престало.

- 1. новембра 1772. умро је јереј Андреј Петровић, парох Нове Вароши. Сахрањен је у црквеној порти. Родом из Вуковара, био је ожењен и имао деце. Има знака да је и родитеље довео са собом: његова мати Мара умрла је у Мехали 9. децембра 1757. У матичним протоколима Мехалске парохије потпис

му се јавља од јануара 1755. до смрти. Умро је на парохији. У упису смрти назначено је да је сахрањен 3. новембра у црквеној порти и да га је опојао јеромонах Тимотеј.

- 21. марта 1773. умро је јереј Григорије Јовановић. Родом је био Темишварац. У матичним протоколима Мехалске парохије потписивао је од октобра 1755. до смрти. Умро је на парохији. Сахрањен је у црквеној порти, а касније му је и супруга тамо погребена.

- 16. јула 1787. умро је мештанин Недељко Јаковљев, стар 82 године. Сахрањен је „во гробије при Церкви вишенарисага храма”.

- 18. фебруара 1788. умрла је Персида, двогодишња кћи Павла Срећковића; погребена је „в д[...] храма свјатаго вишечисленого”.

- 24. септембра 1798. умрла је Јелисавета, супруга почившега јереја Григорија Јовановића, „жителиница вароши и парохији здјешњеј, и погребесја у преградији, то јест у порти црковној”.

- 27. маја 1801. умро је мештанин Алексије Глигоријев и погребен је „во оградје црковном”.

- 22. маја 1806. умро је мештанин Павел Петровић и погребен је „во оградји црковној”.

- У Мехали је погребен и јереј Василије Поповић. Он је био ожењен и имао је деце. Рукоположио га је епископ темишварски Софроније (Кириловић) 29. јула 1782. Од тада је служио на Мехалској парохији. Године 1797. забележено је да је парох у Мехали и да има 44 године. Нисам нашао упис смрти; последњи пут потписивао је у матичним протоколима фебруара 1810. У поменутом мехалском запису из XIX века стоји да је у порти с леве стране цркве међу дванаест надгробника први сасвим упао у земљу, тако да се већ тада натпис није могао читати, а „стари људи кажу да је овде сарањен јереј Василије Поповић, бившега пароха Томе Поповића деда”. Посредно, дакле, произлази да јереј Василије Поповић потиче из породице која је изнедрила више свештеника, да је умро на парохији и да је сахрањен у црквеној порти.

Пратећи матичне протоколе умрлих осталих двеју српских цркава у Темишвару, сазнајемо да су и из тих парохија људи сахрањивани при мехалској цркви.

- 29. септембра 1774. „Гаврил, син попа Андреа из Града, 4 љет и 3 месејацеј, благоју смертију престависја. Погребен в Новој Вароши код Цркве Свјатаго Оца Николаја”.

- 13. децембра 1778. „Јоан, Андреа свјашченика из Града, сушчи 4 љет, 10 месејацеј, погребесја в Махале код цркве. Благоју смертију престависја. Константин Шубоњ”.

- 20. априла 1792. „Петра, супруга Диме Георгијевића, от фамилији господара Живковића, престависја. Со всјеми Свјатими тајнами предуготовлена и погребен[а] в Маље во новосозданој цркви, к љевој певници близу. Стефан Брановац, парох градскиј”.

- 13. јула 1794. „Јулијана, супруга Акима от Живковић, рождена Дамјанов, престависја. Предуготовлена по порјаду осм дњеј. Погребен[а] во храмје в папертје, в љевој страње. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 6. септембра 1794. „Христина, отроча 9^ммесечно Акима от Живковића и Јуле Дамјановић, престависја и погребена в Махалѐ от леве стране Цркве в гробницѐ. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 2. децембра 1794. „Јулијана, отроча Јоана Живковича из Града, престависја и погребена в предградији в Махалѐ код Цркве. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 2. јула 1797. „Стефан от Живковић, отроча, престависја и погребен код Малске цркве у порти. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 24. јула 1797. „Ана, отроковица Јоакима от Живковић из Града, престависја и погребена в Маље у порти. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 10. августа 1797. „Софија, вдова, бивша супруга Стефана, секретара в Арадѐ, и престависја предуготовлена, и погребена јест в предградији в Маље код цркве. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 8. јануара 1799. „Катарина, Јоакима от Живковић супруга, предуготовлена исповједију и причашченијем, престависја и погребена в предградији в Маље. Стефан Брановац, парох градскиј”.

• 1. фебруара 1799. „Петар от Живковић, житељ здјешњаго Града, по болезнованији њеколико днеј, исповједав своја согрјешенија и по пријатији Свјатих тајин престависја во вјечнаја. В Маље погребен. Стефан Брановац парох градскиј”.

Занимљиво је да су и Мехалчани махом сахрањивани у портама иних парохија.

Престависја раб Божиј свјашченојереј Јоан, син јереја Матеја Јоановића обоји бивши пароси Новија Вароши, цркве храма Свјатаго Оца Николаја, у чрез мње и јереја Ховникана Петра, сентандрашкаго пароха и обшчаго духовника, исповједасја и причастисја тјелу и крови Христовој. Сеј предпомјанутиј јереј Јоан поживе 30 љет и месјац три и 17 дњеј и свјашченствовав в Новија Вароши от 758-го љета дек 8. до 766. љета априлија 17, и погребен бист в Монастирје Партошје.

И погребен бист в Монастирје Партошје, храма Свјатих и безплотних Архистратигов Михаила и Гаврила, от левија страни близ олтарја 17. априлија 766. љета.

Ово није потпун и коначан списак гробова при мехалској цркви, него начелно сагледавање из којег произлази неколико закључака:

- сахрањивање у мехалској цркви и порти наслеђено је из времена старије, скромне цркве;
- сахрањивање у мехалској цркви и порти обављано је напоредо са сахрањивањем на гробљу;
- у мехалској цркви и порти сахрањивани су и верници осталих двеју темишварских српских парохија, из Града и из Фабрике;
- сахрањивање при црквама сматрано је достојанством, па се по гробовима могу пратити и нека заслужна имена и породице;
- поједини Мехалчани сахрањивани су по портама иних места.

Све у свему, истраживање у Мехали треба наставити, напоредо са продубљивањем истраживања у свим темишварским српским парохијама.

DESPRE MORMINTELE DIN BISERICA
CU HRAMUL SFÂNTUL NICOLAE DIN MEHALA

Stevan Bugarski

Rezumat

Mehala, odinioară unitate teritorial-administrativă separată, actualmente cartier al municipiului Timișoara, este întemeiată din vechime și s-a dezvoltat, printr-un concurs de împrejurări, mai ales sub administrația austriacă de după anul 1716. Biserica sârbo actuală a început a se zidi în anul 1796 și a fost sfințită în anul 1792, dar și înainte a existat o biserică mai veche, probabil de construcție modestă. Dimitrije Tirol citează chiar un steag bisericesc confecționat de Breasla săpunarilor în anul 1773.

Biserica era înconjurată de un teren ce servea drept cimitir, deși în anul 1766. este pomenită existența unui cimitir aparte. În mormântarea în jurul bisericii, și chiar și în biserică a continuat și după construirea noii biserici.

Prezenta lucrare este prima încercare de a se conscrie mormintele din biserică din Mehala și din parcul întins care o înconjoară. Ea expune câteva concluzii de principiu pentru continuarea cercetării paralele la toate parohiile sârbe din Timișoara.

ABOUT THE GRAVES IN THE CHURCH OF SAINT NICHOLAS
IN MEHALA

Stevan Bugarski

Summary

Once an independent administrative and territorial unit, today a part of Timișoara, Mehala was founded in the past, but expanded especially under the Austrian administration, after 1716. The construction of the current Serbian church began in 1786, the consecration took place in 1792; a more modest church existed in earlier times. Dimitrije P. Tirol even mentions a church flag made by the Soapmakers' Guild in 1773.

That older church was surrounded by a churchyard which played the role of a graveyard, although since 1766 there are mentions of a dedicated "small cemetery". Burials in the churchyard and within the church itself also continued after the erection of the new church.

This article represents the first conscription attempt of the graves in Mehala's church and its wide surrounding park. It provides a few general conclusions regarding the parallel researches in all Serbian parishes from Timișoara.

Зоран Марков

ВАРЈАШ НА РАЗГЛЕДНИЦАМА (1899–1947)¹

САЖЕТАК: Банатска општина Варјаш убраја се међу најзначајнија сеоска насеља Тамишке жупаније када је реч о издавачкој делатности и оптицају разгледница. У том смислу сведочи 29 различитих типолошких варијаната, идентификованих до овог тренутка, којима се додају и постојеће подваријанте. Релативно велики типолошки број варјашких разгледница у првој половини XX века може се објаснити значајном улогом немачке месне заједнице у издавачкој делатности, али и у трговинском и продајном сектору.

Што се тиче тематике на варјашким разгледницама у првој половини XX века, реч је искључиво о топографским приказима, међу којима преовлађују зграде и репрезентативне панорамске слике: панорама главне улице, зграда сеоске општине, зграда Српске и Католичке цркве, железничка станица, Хотел „Шнур”, Прва сеоска штедионица, споменик на Католичком гробљу итд. Што се тиче српске варјашке заједнице, позната нам је само једна разгледница, која садржи и штампане текстове на српском језику. На овој разгледници виде се Српска штедионица, Српска црква и Српска читаоница и гостионица почетком XX века. Иако се српска топографска тематика, зграда Српске цркве, појављује и на каснијим разгледницама, у овој фази истраживања нису нам познате друге разгледнице са штампаним текстовима на српском језику или издања неких српских локалних радњи.

Најстарија топографска варјашка разгледница, идентификована у току нашег истраживања, послата је из Варјаша 1899. године. Међу локалним издавачима помињемо Франца Јулијуса Елснера, Јохана Гилиха и Е. Винклера.

Варјашке разгледнице представљају вредан документарни фонд за упознавање локалне топографије и за истраживање развоја сеоске архитектуре Варјаша у првој половини XX века. Такође, велики број штампаних и распродатих варјашких разгледница посредно илуструје економско благостање Варјашана током првих деценија прошлог века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Варјаш, румунски Банат, Срби у Румунији, дописнице, топографске разгледнице, картофилија, локална историја, Елснер, Гилих, Винклер.

¹ Варјашке разгледнице смо обрађивали 2018. и 2019. године, у Румунији, на румунском језику, у два засебна рада (први посвећен предратним, а други међуратним разгледницама, све до 1947. године): „Variașul în cărți poștale ilustrate. Istoricul cartofiliei locale (sfârșitul sec. al XIX-lea – anul 1919)”, у: *Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de câmpie*, XII, Timișoara 2018, 55–88; *Variașul în cărți poștale ilustrate. Istoricul cartofiliei locale (1920–1947)*, у: *Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de câmpie*, XIII, Timișoara 2019, 79–100. До тада смо били идентификовали 24 различита типа разгледница. Овај рад обухвата 5 разгледница више, а велика је вероватноћа да ни ова бројка не буде коначна.

Илустроване разгледнице имају важну документарну улогу у проучавању руралне топографије с почетка XX века. Проучавање развоја локалне сеоске архитектуре у прошлом веку практично је немогуће без документарног доприноса старих топографских разгледница². Имајући у виду да је на прелому XIX и XX века фотографска делатност споро продирала у сеоско банатско подручје, и да су топографске фотографије из тог периода права реткост, илустроване разгледнице, захваљујући обимним тиражима и погодности за прикупљање, временом су постале најважнија илустрована сведочанства банатског руралног подручја, у којем општина Варјаш заузима једно од водећих места.

За разлику од прве деценије XX века, када разгледнице доживљавају период своје славе, када је број типова, издања и тиража био дефинитивно импресиван, у међуратном периоду долази до опадања њиховог значаја и оптицаја, а тај се тренд наставља и у послератном периоду, тако да је у наше време њихова корисност превазиђена.³

Што се тиче историјата разгледница, на светском плану, прве правоугаоне картице коришћене за комуникацију на даљину у виду отворене преписке, тј. без коверте, појавиле су се 1. октобра 1869. године у Аустроугарској, носећи натпис на немачком језику: „CORRESPONDENZ-KARTE” (дописна карта). Месец дана касније појавила се друга верзија ове прве светске дописнице, али овога пута са натписом на мађарском језику: „LEVELEZÉSI LAP”. Значајно јефтинија од писма у коверти, дописница је на аверсу имала фиксну (штампану) поштанску марку, вредности 2 крајцаре, и место намењено адреси примаоца. Позадина (реверс) била је једноставна, намењена поруци пошиљаоца.⁴ Важно је напоменути чињеницу да су ове дописнице дело јединственог издавача – државе, која је у том погледу имала апсолутни монопол, слично процесу издавања кованица, новчаница, одликовања или марака. Дописница, која је по димензијама била мања од касније разгледнице,⁵ уведена је у поштанску службу у Банату од самог проналаска, јер је у том периоду Банат био саставни део Аустроугарске, такозване Дунавске монархије.⁶

Током нашег истраживања, идентификовали смо једну једину дописницу послату из Варјаша, 1874. године, дакле само неколико година након њиховог пуштања у оптицај. Поменути дописница појавила се у дигиталном каталогу међународне аукције одржане 2014. године у Мађарској.⁷ На предњој страни (аверсу) примећују се поштански печат пошиљаоца – варјашке поште, и име примаоца – темишварски трговац Јосиф Паусенбергер (Josef Pausenberger).⁸

² Јасмина Грујић, „Разгледнице Јагодине из збирке Завичајног музеја 1901–1940”, у: *Корени*, IV, Историјски архив Јагодине, Јагодина 2006, 99.

³ Daria Domazet, *Zbirka razglednica Muzeja Cetinske Krajine – Sinj*, Sinj 2016, 8.

⁴ Thomas Remus Mochnács, „Prima carte poştală ilustrată timişoreană”, *Lecturn*, III, бр. 2 (10), Timişoara 2015, 3.

⁵ Дописница је мањег формата од разгледнице, њене спољне димензије крећу се од 100 x 70 мм до 140 x 90 мм (Јасмина Грујић, *Нав. дело*, 100).

⁶ Thomas Remus Mochnács, *Нав. дело*, 2.

⁷ <https://axioart.com/tetel/1874-2kr-dijjegyes-levellezlap-ps-card-varjas-temesva-f3376?search=varjas>, приступљено сајту априла 2018. године.

⁸ Мирча Руснак (Mircea Rusnac), у свом раду *Perioada timpurie a istoriei industriale a Reşitei (1771–1855)*, помиње да у првим деценијама XIX века производи железаре у Решици стижу на

Појављивање прве илустроване дописнице или разгледнице подстиче непрекидну расправу, имајући у виду да очувани документарни извори нису јасни. Постоји неколико информација када се у свету појавила прва разгледница, међу којима спомињемо: током француско-пруског рата 1870. године, у Бечу 1871. године, у Паризу поводом Светске изложбе 1889. године итд.⁹ Прелазећи на простор Угарске, према речима темишварског библиотекара и колекционара Томаса Ремуса Мохнача, прва илустрована разгледница у Темишвару је издата поводом Индустријске и пољопривредне изложбе 1891. године, представљајући тако једну од многобројних премијера града са Бегеја у домену иновације.¹⁰ Са хронолошке тачке гледишта, Темишвар је у питању прве издате разгледнице у Угарској¹¹ превазишао градове: Фијуме (данас Ријека) – 1892. године, Сибију (Трансилванија) – 1893. године, и очигледно Будимпешту – 1896. године. Такође је темишварска разгледница старија три године и од прве румунске разгледнице, издате у Краљевини Румунији, у Букурешту, 1894. године.¹²

Насупрот дописницама, разгледнице су биле резултат приватне иницијативе различитих компанија, издавачких радњи, штампарија, књижара, удружења итд. Док су дописнице биле државни монопол, у издавању разгледница држава је интервенисала једино у наметању норми њиховог уређивања и штампања.¹³ Будући да није било монопол државе, разгледнице су издаване у великим количинама и варијантама, што је чинило готово немогућом њихову каталогизацију. У датим условима веома је тешко саставити општу хронолошку идентификацију у домену разгледница, док су свеобухватни каталози у овој области непознати. Чак и ако говоримо о неком јединственом локалитету, у случају топографских разгледница, шансе за успех су релативно мале, посебно ако се покуша и каталогизација постојећих подваријанти, које произлазе у тренутку репринта клишеа у узастопним издањима, често са мањим варијацијама текста, хроматичности или папира. Имајући у виду да само део сачуваних разгледница садржи натпис са годином издања, њихово датирање се најчешће заснива на поштанским печатима пошиљалаца и прималаца.¹⁴ Прве издате разгледнице имале су на аверсу једну или више илустрација, штампане текстове и простор намењен писаној поруци, док је реверс у целини био резервисан за адресу примаоца. Друга разлика у односу на дописницу чинила је поштанска марка, која на разгледници није више штампана директно на аверсу картице, већ је самостална, купује се одвојено и лепи се у десном горњем углу разгледнице. И по димензијама разгледнице су се разликовале од дописница, јер су биле веће, имајући стандардне

темишварско тржиште посредством неких трговаца, међу којима је био и Јосиф Паусенбергер. С обзиром на то да је дописница послата пола века касније, 1874. године, највероватније је реч о неком потомку поменутог трговца.

⁹ Јасмина Грујић, *Нав. дело*, 100.

¹⁰ Thomas Remus Mochnács, *Нав. дело*, 3–4.

¹¹ Исто, 3.

¹² Romeo Alexandrescu, *Primele Cărți Poștale Ilustrate românești (Vederi 1894–1905). Catalogare*, București 2013, 5–13.

¹³ Јасмина Грујић, *Нав. дело*, 100–101.

¹⁴ Thomas Remus Mochnács, *Нав. дело*, 2.

димензије од 140 x 90 мм.¹⁵ Године 1906. ова правила за уређивање разгледница доживела су неке промене, у том смислу да је илустрација прекрила целокупну површину аверса, док је реверс подељен у два дела, један намењен писаној поруци (лево) и други резервисан за адресу примаоца (десно).¹⁶ Промене уведене 1906. године и важеће до данас помажу у датирању старијих разгледница, које немају ни један други елоквентни елемент у вези са питањем одређења старости. Разгледнице су умножаване у високој, равной и дубокој штампи, а по штампарским техникама у литографији, хромофотографији, аутографији, светлоштампи, офсету а касније и фотографским поступком.¹⁷ Међу првим разгледницама доминирале су оне са топографском тематиком, приказујући зграде, споменике, улице, панорамске слике, пејзаже итд.¹⁸ Што се тиче колористике старих разгледница, оне се најчешће појављују у једнобојној варијанти (монокромији) или колорисаној варијанти (поликромији).¹⁹ Штампане у веома великом тиражу, у хиљаде или десетине хиљада примерака, разгледнице су постале средство брзе комуникације на локалном, државном и међународном плану.²⁰ У првим годинама постојања разгледнице су умножаване углавном штампарском техником, а почетком Другог светског рата преовладао је фотографски поступак.²¹

Враћајући се главној теми рада, варјашким разгледницама с краја XIX и из прве половине XX века, треба истаћи да се општина Варјаш убраја међу најзначајнија сеоска насеља Тамишке жупаније у издавачкој делатности и оптицају разгледница. У том смислу сведочи 29 различитих типолошких варијаната, идентификованих до овог тренутка, којима се додају и постојеће подваријанте.

Релативно велики типолошки број варјашких разгледница у првој половини XX века може се објаснити значајном улогом немачке месне заједнице у издавачкој делатности, али и у трговинском и продајном сектору. Из редова варјашких Немаца издвајају се, у првим деценијама XX века, два издавача – трговци Франц Јулијус Елснер²² (Franz Julius Elsner) и Јохан Гилич²³ (Johann Gillich).

Породица Елснер бавила се трговинским активностима. Францов отац Георг Петер Елснер (Georg Peter Elsner, 1842–1935) радио је у Варјашу као учитељ и трговац.²⁴ И старији Францов брат, Николаус Доминик (Nikolaus

¹⁵ Јасмина Грујић, *Нав. дело*, 99, 101.

¹⁶ Исто, 101.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Thomas Remus Mochnács, *Нав. дело*, 2–3.

¹⁹ Јасмина Грујић, *Нав. дело*, 101.

²⁰ Thomas Remus Mochnács, *Нав. дело*, 2.

²¹ Јасмина Грујић, *Нав. дело*, 101.

²² Национални архив Румуније, Тамишка жупанијска служба (у даљем тексту: НАРТЖС), *Фонд Тамиш-Торонијалској суда* (број фонда 128), Појединачне радње (1876–1938), фасц. 1268/1895, л. 1–19.

²³ НАРТЖС, *Фонд Тамиш-Торонијалској суда* (број фонда 128), Појединачне радње (1876–1938), фасц. 1682/1906, л. 1–12.

²⁴ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde, Warjasch im Banat und ihrer Filialen: Kleinsiedel (1844–1851), Kleinsanktpeter (1844–1862) und Großdorf (1945–1961), 1786–2013*, Band 1 (A–Me), HOG Warjasch 2014, 192.

Dominik, 1869–1929), такође је био трговац.²⁵ Он је у Варјашу 1892. године основао трговинску радњу мешовитом робом.²⁶ Франц Јулијус рођен је у Варјашу 8. јануара 1871.²⁷ У 24. години живота, 1895, отворио је сопствену трговинску радњу, такође усмерену на продају мешовите робе. Радња је званично затворена 1914. године.²⁸ Франц Јулијус Елснер је био у браку трипут: с првом супругом, Хеленом Елеонором Хофман (Helene Eleonore Hoffmann), ступио је у брак 1895. године; друга по реду супруга била је Штефанија Марија Биро (Stefania Maria Biro), а с последњом, Маријом Јањић (Maria Janits) из Темишвара, верио се 1936. године. Имао је само једно дете, ћерку из првог брака, Хелену Елизабету Јулију (Helene Elisabeth Julia), рођену 1896. године у Варјашу и удату у Карпинишу (српски назив: Грђанош). Франц Јулијус је преминуо у Темишвару (Елизабетину) 22. августа 1944.²⁹ На основу нашег истраживања, Францу Јулијусу Елснеру могу се приписати три различите типолошке разгледнице Варјаша (типолошки бр. V–VII). Био је издавач и наручилац поменутих разгледница, док је фотограф, бар у једном случају (тип. бр. VII), био Семиклушанин Лоринц Белграм (Lőrincz Belgram).³⁰

Род Гилич убраја се међу најстарије варјашке немачке породице. Јоханов прадеда Петер Гилич (Peter Gillich) рођен је у Варјашу 1802. године,³¹ само две деценије након насељавања првих Немаца у Варјаш.³² Јохан Гилич рођен је у Варјашу 7. марта 1879,³³ а у 27. години живота, 1906, отворио је у селу сопствену трговинску радњу, усмерену на продају мешовите робе. Фасцикла са документима поменуте фирме, која се чува у НАРТЖС, не садржи податке у вези са годином затварања радње.³⁴ Јохан је био ожењен Евом Елснер (Eva Elsner, 1880–1934),³⁵ млађом сестром Франца Јулијуса Елснера. Након њене смрти оженио се Маријом Граф (Maria Graf), 1949. године, у оквиру римокатоличке парохије у Темишвару (Мехали). Из првог брака имао је две ћерке: Вилхелмину Сузану Еву (Wilhelmine Susanna Eva) и Магдалену Маргарету Еву (Magdalena Margarethe Eva).³⁶ Немамо податке о његовој смрти. Јохану Гиличу могу се приписати две различите типолошке разгледнице Варјаша (типолошки бр. VIII и XV). Био је издавач и наручилац поменутих разгледница. Користио је и старије фотографске клишеје Франца Јулијуса

²⁵ Исто, 193.

²⁶ НАРТЖС, *Фонд Тамиш-Торонџалској суда* (број фонда 128), Појединачне радње (1876–1938), фасц. 1106/1892.

²⁷ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Нав. дело*, 193.

²⁸ НАРТЖС, *Фонд Тамиш-Торонџалској суда* (број фонда 128), Појединачне радње (1876–1938), фасц. 1268/1895, л. 1–19.

²⁹ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Нав. дело*, 193–194.

³⁰ *Torontaler Zeitung*, год. XIV, бр. 14, 3. априла 1938, стр. 2: „Познати семиклушки фотограф Лоренц Белграм преминуо је у 70 години живота”. Захваљујемо колеги Оливију Гајдошу, кустосу Музеја у Лугожу, за дату информацију.

³¹ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Нав. дело*, 305.

³² Арон Росић, „Варјаш”, у: *Из села у село*, Букурешт 1985, 19–20.

³³ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Нав. дело*, 314.

³⁴ НАРТЖС, *Фонд Тамиш-Торонџалској суда* (број фонда 128), Појединачне радње (1876–1938), фасц. 1682/1906, л. 1–12.

³⁵ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Нав. дело*, 192, 314.

³⁶ Исто, 314.

Елснера (тип бр. XV). Највероватније је он био наручилац серијских разгледница вршачке радње Јована Дајковића (типолошки бр. XIII и XIV). Наша претпоставка заснива се на чињеници да једна од Дајковићевих разгледница (тип. бр. XIV) илуструје Гиlixову продавницу. Треба напоменути да је Гиlixова разгледница тип бр. VIII прва варјашка разгледница издата према новим прописима, заведеним 1906. године.³⁷

Што се тиче српске варјашке заједнице, позната нам је само једна разгледница (тип бр. II), која садржи тематику и штампане текстове на српском језику. Она илуструје Српску штедионицу, Српску цркву и Српску читаоницу и гостионицу почетком XX века. Разгледница је дело будимске издавачке куће Риглер („Rigler r. t.”), а највероватнији наручилац је био варјашки Србин трговац Јован Стојановић, који је радњу отворио још 1894. године.³⁸ Иако се српска топографска тематика, тј. зграда Српске цркве, појављује и на каснијим разгледницама (типолошки бр. XI, XX и XXVI), у овој фази истраживања нису нам познате друге разгледнице са штампаним текстовима на српском језику или издања неких српских локалних радњи.

Такође, постоји велика вероватноћа да је суседни Перјамош, познат по богатој штампарској и фотографској делатности у првим годинама XX века,³⁹ пресудно утицао на издавачки подухват Варјашана, посебно ако узмемо у обзир чињеницу да је највећи део варјашке немачке заједнице пореклом из суседног Перјамоша.⁴⁰ Други важан чинилац који је свакако подржао издавачку делатност и трговину варјашких топографских разгледница јесте куповна моћ становника Варјаша у поменутом раздобљу; економски просперитет, благостање и путовања допринели су развоју нових и брзих средстава комуникације на раздаљини.

Мора се узети у обзир да су разгледнице плод приватне иницијативе; према томе, број издатих варијаната могао би бити већи од досадашњих 29 познатих типова. Ако узмемо у обзир да би се практично сваки фотографски локални клише могао лако штампом пренети на картонску подлогу или на фотографски папир са ознакама разгледнице, прихватамо да је број типолошких јединица и варијаната много већи од нама познатог картофилског фонда.

Што се тиче тематике на варјашким разгледницама у првој половини XX века, реч је искључиво о топографским приказима, међу којима преовлађују зграде и репрезентативне панорамске слике: панорама главне улице, зграда сеоске општине, зграда Српске и Католичке цркве, железничка станица, Хотел „Шнур”, Прва сеоска штедионица, споменик на Католичком гробљу итд. Што се тиче графичке обраде (дизајна) разгледница, од досадашњих 29 иден-

³⁷ Göncz József, Bognár Béla, *Szép TEMES Megyénk ~ Frumosul nostru județ TIMIȘ, Unser schönes Komitat TEMES, Sopron–Szombathely* 2012, 150.

³⁸ НАРТЖС, *Фонд Тамиш-Торонијалској судга* (број фонда 128), Појединачне радње (1876–1938), фасц. 1187/1894, л. 1–22.

³⁹ Што се тиче фотографске делатности у Перјамошу, године 1910. темишварски фотограф Лихт Филоп (Licht Fülöp, 1867–?) отворио је огранак своје фотографске радње у овом банатском месту. У Перјамошу је и штампарска делатност била веома активна, штампарија Георга и Алоиса Пиркмајера (Georg und Alois Pirkmayer) основана је још 1882. године.

⁴⁰ Арон Росић, *Нав. дело*, 19–20.

тификованих типова, 7 су композитне, састоје се од најмање две различите илустрације, а преостала 22 типа – једнотематске су, приказују једну једину топографску тему. Највећи део варјашких разгледница, чак 28 од 29 до сада познатих, умножаван је штампарском техником, највероватније цинкографијом. Треба напоменути да за прве деценије XX века имамо и неколико изузетака, у смислу коришћене колористике: монохромну са плавим тушем и ручну колорацију. Оба поменути типа су дело издавачке куће Едгара Шмита⁴¹ (Edgar Schmidt) из Дрездена и потичу с почетка XX века. Сви остали познати типови рађени су искључиво у монохром формату, црним тушем на белој подлози.

У међуратном периоду, светски тренд опадања значаја и оптицаја топографских разгледница примећује се и у Варјашу. У том се периоду појављују следеће опште карактеристике, важеће и на варјашким разгледницама: лош квалитет штампе и коришћеног картона, дефинитивно нестајање декоративних елемената, користи се искључиво једнотематски формат, веома ретко се појављују композиције са по две илустрације, већина познатих типова има беле неодштампане ивице, смањује се број издавача. Сви поменути аспекти утичу на квалитет штампаних разгледница у међуратном периоду, а главни узрок може се тражити у тежњи издавача за смањењем трошкова и већом зарадом. Ако се у великим градским центрима и даље користе колорисане разгледнице, допадљивог естетског изгледа – истина, у првим годинама међуратног доба користе се и многобројни старији фотографски клишеји⁴² – у сеоским срединама овај естетски аспект потпуно нестаје, и преовлађује монохромна типа сепије. У издавачкој делатности у међуратном раздобљу примећује се опадање интересовања Варјашана у том смеру; од познатих међуратних разгледница чак две трећине рад су једног јединог издавача – Е. Винклера (E. Winkler).⁴³

Ако протумачимо натпис који се појављује у доњем левом углу Винклерових разгледница – „E. Winkler, Variaș - 1934 [...]”, закључујемо да је издавач мештанин, највероватније представник немачке варјашке заједнице. Међутим, ова претпоставка није до сада потврђена у прегледаној литератури. Обимно дело *Familienbuch [...] Warjasch im Banat*, у два тома, обухвата многе Варјашане са презименом Винклер,⁴⁴ ипак ниједан од њих не испуњава критеријуме нашег истраживања међуратног периода. Једино Елизабета Ендерле (Elisabeth Enderle, 1909–1993) из Кетвеља,⁴⁵ удата 1922. године у Варјаш за Николауса Винклера (Nikolaus Winkler), временски се подудара са иницијалима нашег издавача, али у овој фази истраживања, без икаквих других

⁴¹ Немачка компанија са седиштем у Дрездену пословала је у од јануара 1897. до августа 1907. године под називом „Edgar Schmidt”. Након тога, почев од 1907, променила је назив у „Postkarte” GmbH. Имала је огранак у Будимпешти, са седиштем на Булевару Тереза, бр. 5. Пословала је као издавач и штампарија.

⁴² Silviu N. Dragomir, *Istoria cartofiliei românești*, București 2010, 170.

⁴³ Од свега једанаест различитих типова варјашких међуратних разгледница, чак седам припадају серији чији је издавач Е. Винклер, 1934. године.

⁴⁴ Gunhild Burger, Anni Lorenz, Dietmar Giel, *Нав. дело*, Band 2 (Mi-Z), HOG Warjasch 2014, 1363–1364.

⁴⁵ Исто, 1364.

убедљивих доказа, идентификација издавача разгледница у особи Елизабете Винклер је ризична и необудљива. Ако напустимо варјашку сеоску средину, у документима очуваним при Националном архиву Румуније, односно при Тамишкој жупанијској служби у Темишвару, постоји једна једина међуратна радња у Темишвару под називом „Emanuel Winkler”, али она престаје да постоји након смрти власника, пре 1934. године.⁴⁶ У овим условима, идентитет издавача серијских варјашких разгледница у међуратном периоду остаје до даљег непознат. Према нашој обради, Е. Винклеру могу се приписати чак седам различитих типолошких разгледница Варјаша (бр. XXII–XXVIII), и то као издавачу и највероватније фотографу. Све Винклерове разгледнице штампане су у монохромији, у формату сепија.

Што се тиче датирања првих варјашких разгледница, оне се могу поделити према издавачким правилима примењеним током 1906. године. Дакле, имамо свега 7 типолошких варијаната, које спадају у групу класичних разгледница, са позадином намењеном искључиво адреси примаоца, и чак 22 типа у категорији садашњег стандарда, са позадином подељеном на два дела, једном намењеном поруци а другом адреси примаоца. Тешко је одредити када се тачно појавила прва варјашка топографска разгледница, имајући у виду да је доступни обрађени картофилски фонд скроман; досадашње типолошке варијанте нису довољне у покушају израде научне каталогизације. Ако имамо у виду град Темишвар, седиште Тамишке жупаније, прве топографске темишварске разгледнице појавиле су се 1897–1898. године, када је широм света дошло до праве експлозије варијаната и штампаних тиража. Постоје десетине темишварских разгледница са поштанским печатом из 1898. године, али су веома ретки примерци пре ове године.⁴⁷ Вероватно су се и на сеоском подручју Тамишке жупаније прве топографске разгледнице појавиле исто 1898. године, па тако и у Варјашу, али засад о томе још нема доказа. Најстарија топографска варјашка разгледница, идентификована током нашег истраживања, послата је годину дана касније, 1899. године.⁴⁸

У овој фази истраживања, идентификовали смо укупно 29 различитих типова варјашких топографских разгледница, од којих су 18 штампане у предратном периоду, а преосталих 11 у међуратном раздобљу, све до свргавања монархије и проглашења Народне Републике Румуније 1947. године. Важно је напоменути да у овој фази истраживања нисмо идентификовали варјашке разгледнице из познијег периода, иако суседна села (Перјамош⁴⁹ и Биљед⁵⁰) поседују разгледнице штампане 60-их и 70-их година XX века.

⁴⁶ НАРТС, *Фонд Тамиш-Торонијалској суда* (број фонда 128), Деоничарске радње (1876–1949), фасц. 831/1930.

⁴⁷ Thomas Remus Mochnács, *Нав. дело*, 2–3.

⁴⁸ <https://gallery.hungaricana.hu/en/OSZKКepeslap/37578/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ2YXJqYXhMifQ&img=0>, приступљено сајту априла 2018. године.

⁴⁹ *Periam. Vedere din parc* (Перјамош, Пољед из њарка), објављена шездесетих година у оквиру Издавачке куће „Meridiane” у Букурешту; штампана у Полиграфском комбинату „Casa Scânteii”. Фотограф Сорин Дан. Приватна збирка аутора.

⁵⁰ *Vedere din Biled*, (Пољед из Биљега), објављена у Издавачкој кући „Meridiane” у Букурешту; штампана у Полиграфском комбинату „Casa Scânteii”. Приватна збирка аутора.

Може се, као закључак, истаћи да је постојећих 29 типолошких варијаната, које илуструју топографску тематику банатског насеља Варјаш, вредан документарни фонд за упознавање локалне топографије и за истраживање развоја сеоске архитектуре Варјаша у првој половини XX века. Такође, велики број штампаних и распродатих варјашких разгледница посредно илуструје економско благостање Варјашана у првим деценијама прошлог века. Велика потражња варјашких разгледница на локалном тржишту довела је до појаве серијских издања на сеоском плану, па због тога Варјаш треба сврстати међу најзначајнија банатска места и у погледу издавачке делатности и трговине старим разгледницама.

Типологија варјашких топографских разгледница (1899–1947)

Типолошки број: I.

Темајика: композитна; топографске теме: панорама главне улице (1), зграда варјашке општине (2), зграда железничке станице (3), јавно купатило (4).

Датирање: око 1899. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотограф (3): [непознати].

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: сви штампани текстови су на мађарском језику. На аверсу: централно, у два реда. „Üdvözet / VARJASRÓL” (Поздрав / из Варјаша). Свака илустрација садржи штампани натпис или етикету: „Főutza” (Главна улица), „Községház” (Општина), „Vasút” (Железничка

Тип. бр. I. Варјаш, 1899. год. Панорама главне улице, зграда општине, железничка станица и јавно купатило.

пруга) и „Artézi Fürdő” (Артешке бање). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница).

Ошиснући печатњи (пошљалац; прималац): „VARJAS / 99 / JUL / 4”;
„BUDAPEST FŐPOSTA / 99 JUL. 4 – E 11 / C”.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даљирање): збирка Народне библиотеке Сечењи (Széchényi) у Будимпешти, Мађарска.⁵¹ Послата из Варјаша, 4. јула 1899. године.

Типолошки број: II.

Темајшка: композитна; топографске теме: зграда Српске штедионице (1), зграда Српске православне цркве (2), зграда Српске читаонице и гостионице (3).

Даљирање: око 1900. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотоограф (3): Риглер („Rigler r. t.”) из Будимпеште (1), Јован Стојановић из Варјаша [?] (2).

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: на српском су и мађарском језику. На аверсу, централно, у једном реду: „ПОЗДРАВ ИЗ ВАРЈАША.” Свака илустрација садржи штампани натпис или етикету: „Српска штедионица.”, „Српска црква.” и „Српска читаоница и гостионица.”. С леве стране аверса, у доњој

Тип. бр. II. Варјаш, 1900. год. Српска штедионица, Српска православна црква и Српска читаоница и гостионица.

⁵¹ <https://gallery.hungaricana.hu/en/OSZKKepestlap/37578/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ2YXJjYXMifQ&img=0>, приступљено сајту априла 2018. године.

половини, вертикално одштампано име издавача „Rigler r. t., Budapest.” (Риглер р. т., Будимпешта). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница).

Описнују и печату (поштомалац; прималац): „PERJAMOS VALKÁNY 90 SZ / 900 / AUG / 4”; „[...] / 900 / AUG / 5”.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колеkcија и даширање): приватна збирка Љубомира Степанова.⁵² Послата из Варјаша, 4. августа 1900. године.

Типолошки број: III.

Темајика: композитна; топографске теме: зграда варјашког Хотела „Шнур” (1), зграда Прве сеоске штедионице (2), зграда Римокатоличке цркве (3), зграда општине (4).

Даширање: око 1900. године.

Издавач (1), *наручилац* (2), *фотограф* (3): Едгар Шмит (Edgar Schmidt) из Дрездена, огранак из Будимпеште (1).

Материјал, техника: картон, монохромја (плаво-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: на мађарском су језику. На аверсу, са десне стране, у једном реду „Üdvözet Varjasról.” (Поздрав из Варјаша). Илу-

Тип. бр. III. Варјаш, 1900. год. Хотел „Шнур”, прва сеоска штедионица, Римокатоличка немачка црква и зграда општине.

⁵² Сви примерци наведени као саставни део колекције Љубомира Степанова јесу власништво његове породице. Сkenирани аверс и реверс ове и осталих разгледница у власништву породице Љубомира Степанова обрађени су љубазношћу Љубомирове ћерке Весне (Степанов) Рошке, којој и овим путем изражавам дубоку захвалност. Љубомир Степанов (1952–2015) био је по занимању економиста, али по позиву историчар и монографист, један од најзначајнијих истраживача историје Срба у Румунији. Објавио је књиге и многобројне радове у стручним часописима. Такође, бавио се и колекционарством; његово првобитно интересовање заснивало се на сакупљању предмета српске културне баштине са данашње територије Румуније. У његовој збирци чува се и 14 различитих типова варјашких разгледница.

страције су приказане без штампаних натписа или етикета. Са леве стране аверса, по средини, вертикално, име издавача „Schmidt Edgar, Drezda–Budapest.” (Шмит Едгар, Дрезден–Будимпешта). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница).

Ойиснуји печатји (йошиљалац; йрималац): поштанска марка и печати недостају.

Сйољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

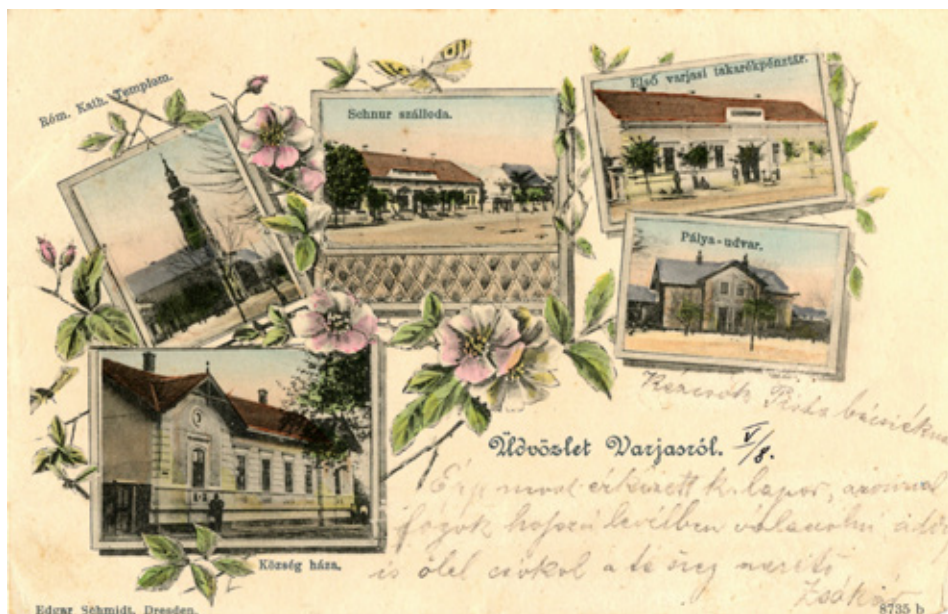
Обрађена разгледница (колекција и дајирање): збирка Народне библиотеке Сечењи (Széchényi) у Будимпешти, Мађарска.⁵³ Није била у оптицају. Слична разгледница, продата у оквиру међународне аукције 2012. године, послата је из Варјаша 1900. године.⁵⁴

Тийолошки број: IV.

Темајика: композитна; топографске теме: зграда Прве сеоске штедионице (1), зграда железничке станице (2), зграда варјашког Хотела „Шнур” (3), зграда Римокатоличке цркве (4), зграда варјашког лекара (5).

Дајирање: око 1900. године.

Издавач (1), наручилац (2), фојйоираф (3): Едгар Шмит (Edgar Schmidt) из Дрездена (1).

Тип. бр. IV. Варјаш, 1901. год. Прва сеоска штедионица, железничка станица, Хотел „Шнур”, Римокатоличка немачка црква и дом варјашког лекара.

⁵³ <https://gallery.hungaricana.hu/en/OSZK/Kepeslap/37580/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ2YXJqYXNMifQ&img=0>, приступљено сајту априла 2018. године.

⁵⁴ https://axioart.com/tetel/varjas-with-hotel-cut-_1116845?search=varjas, приступљено сајту априла 2018. године. Аукциона кућа Darabanth у Будимпешти.

Материјал, техника: картон, поликромџа (колорисана), штампа.

Штампани текстови и написи: штампани текстови су на мађарском и немачком језику. На аверсу, централно, у једном реду, појављује се штампани текст „Üdvözlet Varjasról.” (Поздрав из Варјаша). Свака илустрација садржи штампани натпис или етикету: „Első varjasi takarékpénztár.” (Прва варјашка штедионица), „Pályaudvar.” (Железничка станица), „Schnur szálloda.” (Хотел „Шнур”), „Róm. Kath. Templom.” (Римокатоличка црква) и „Község háza” (Општина) [натпис погрешан; илустрација приказује зграду варјашког лекара, надомак Општине]. Са леве стране аверса, у доњем делу име издавача „Edgar Schmidt, Dresden.” (Едгар Шмит, Дрезден). На супротној страни: серија разгледнице „8735 b”. На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница).

Описнући печат: „VARJAS / 901 / MAJ / 8”;
„Ó-KANIZSA / 901 / MAJ / 9”.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 8. маја 1901. године.

Типолошки број: V.

Тема: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице, са погледом према Римокатоличкој цркви; у позадини примећује се Српска црква. Илустрација прекрива 70% картонске површине.

Датум: око 1901. године.

Издавач (1), наручилац (2), фоотограф (3): Франц Јулијус Елснер (Franz Julius Elsner или Elszner F. Gyula) из Варјаша (1), Франц Јулијус Елснер из Варјаша (2).

Тип. бр. V. Варјаш, 1901. год. Панорама главне улице.

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: сви штампани текстови на мађарском су језику. На аверсу, централно, у горњој половини, у једном реду: „Üdvözet Varjasról.” (Поздрав из Варјаша). Једина илустрација разгледнице садржи натпис или етикету: „Varjas-fötere.” (Варјаш-центар). С леве стране аверса, централно, вертикално: име издавача „Riadó [свакако погрешно, уместо Kiadó] Elszner F. Gyula.” (Издавач. Елснер Ф. Ђула). На реверсу: „Levelező-Lap.” (Разгледница). Такође на реверсу, у левом доњем углу, примећују се штампана слова „L K”.

Описнући печат: (поштомалац; прималац): „VARJAS / 903 / JUN / 2”;
„SZENT-PÉTER TORONTÁL VM./ 903 / JUN / 2”.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): приватна збирка аутора. Разгледница је послао варјашки српски свештеник Александар (зван Шандор) Грујић, из Варјаша у Српски Свети Петар (данас Велики Семпетар) поводом имендана, Јелени Татаровић, супрузи тамошњег бележника Богољуба Татаровића.

Типолошки број: VI.

Тема: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице, са погледом према Римокатоличкој цркви; у позадини примећује се Српска црква. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датум: око 1901. године.

Тип. бр. VI. Варјаш, око 1901. год. Панорама главне улице.

Издавач (1), наручилац (2), фотоограф (3): Франц Јулијус Елснер (Franz Julius Elsner или Elszner F. Gyula) из Варјаша (1), Франц Јулијус Елснер из Варјаша (2).

Материјал, техника: картон, монохромнија (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: на мађарском су језику. На аверсу, у левом горњем углу, у једном реду: „Üdvözet Varjasról” (Поздрав из Варјаша). Јединој илустрацији разгледнице недостаје штампана етикета. С леве стране аверса, у доњем углу: „Kiadó: Elszner F Gyula.” (Издавач: Елснер Ф. Ђула). На реверсу: „Levelező-Lap” (Разгледница).

Описнући печат (поштомалац; прималац): „VAR[.]AS / 903 / SEP / 21”;
„WIEN 9[.] / 66 / 22.9.03”.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даирање): приватна збирка Љубомира Степанова. Послата из Варјаша, 21. септембра 1903. године.

Типолошки број: VII.

Темаика: композитна; топографске теме: зграда продавнице Франца Јулијуса Елснера (1), зграда железничке станице (2), зграда варјашке апотеке (3).

Даирање: око 1904. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотоограф (3): Франц Јулијус Елснер (Franz Julius Elsner или Elszner F. Gyula) из Варјаша (1), Франц Јулијус Елснер из Варјаша (2), Белграм Лоринц (Belgram Lőrincz) из Великог Семиклуша / Перјамоша (3).

Тип. бр. VII. Варјаш, 1904. год. Продавница Франца Јулијуса Елснера, железничка станица и варјашка апотека.

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и наслови: сви текстови на мађарском су језику. На аверсу, централно, у једном реду: „Üdvözet Varjasról” (Поздрав из Варјаша). С леве стране аверса, у доњем делу, име фотографа: „Belgram L. Eredetti Felvételeket.” (Белграм Л. оригиналне фотографије). Исто на аверсу, по средини, вертикално, име издавача „Kiadó. Elsner Gyula.” (Издавач. Елснер Ђула). Илустрације су приказане без штампаних натписа или етикета. На реверсу појављује се штампани текст „LEVELEZŐ-LAP.” (Разгледница).

Описни печат (поштомалац; прималац): „VARJAS P.U.”; „PERJAMOS VALKÁNY 90 SZ / 904 / JUN / 11”; „SZENTES / 904 – JUN. 11. – N6”.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 11. јуна 1904. године.

Типолошки број: VIII.

Тема: композитна; топографске теме: зграда Прве сеоске штедионице (1), зграда Римокатоличке цркве (2), зграда железничке станице (3), зграда варјашког Хотела „Шнур” (4).

Даирање: 1906. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотограф (3): Јохан Гилих (Johann Gillich) из Варјаша (1), Јохан Гилих из Варјаша (2).

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и наслови: сви текстови на мађарском су језику. На аверсу, централно, у једном реду: „Üdvözet Varjasról.” (Поздрав из Варја-

Тип. бр. VIII. Варјаш, 1906. год. Прва сеоска штедионица, Римокатоличка немачка црква, железничка станица и Хотел „Шнур”.

ша). Свака илустрација садржи штампани натпис или етикету: „Első varjasi takarékpénztár” (Прва варјашка штедионица), „R. k. Templom” (Римокатоличка црква), „Állomás” (Железничка станица) и „Schnur szálloda” (Хотел „Шнур”). На реверсу штампани текст „Levelező-Lap.” (Разгледница). Такође на реверсу, с леве стране, по средини, вертикално: име издавача „Kiadó Gillich J.” (Издавач Гилич Ј.).

Описнући печатни (пошиљалац; прималац): „Varjas”; „PERJAMOS – VALKÁNY [...] SZA / 910 JAN 4”.

Свољне димензије: 138 x 88 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 4. јануара 1910. године.

Типолошки број: IX.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда Римокатоличке цркве, са фасадом фотографисаном с десне стране; десно од цркве примећује се римокатолички парохијски дом. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Даширање: око 1907. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотограф (3): Леополд Вајс (Leopold Weisz) из Будимпеште (1).⁵⁵

Материјал, техника: картон, полихромија (црн туш на жутој подлози), штампа.

Штампани текстови и написи: сви штампани текстови на мађарском су језику. На аверсу, у горњем делу, у једном реду: штампани текст, уједно и етикета илустрације „Üdvözet Varjasról – Róm. kath. templom” (Поздрав из Варјаша – Римокатоличка црква). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница). Исто на реверсу, с леве стране, по средини, вертикално: иницијали издавача и број разгледнице „W. L. 1336”. У левом доњем углу реверса, примећује се серија разгледнице „9622”.

Описнући печатни (пошиљалац; прималац): „PERJAMOS – VALKÁNY [...] / 907 [...]”; „SZEGED N 1 N / 907 – SEP. 12. – N2”

Свољне димензије: 137 x 87 мм.

Тип. бр. IX. Варјаш, 1907. год. Немачка Римокатоличка црква.

⁵⁵ Издавачка кућа Леополда Вајса (Leopold Weisz) једна је од најпознатијих будимских издавачких радњи с почетка XX века и била је присутна с бројним серијама топографских разгледница на банатском подручју. У случају општине Варјаш, идентификовали смо до сада четири типа варјашких разгледница, објављена највероватније око 1907. године.

Обрађена разгледница (колекција и дајтирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 10. септембра 1907. године.

Типолошки број: X.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице, са погледом према Римокатоличкој цркви; у позадини примећује се Српска црква. Илустрација прекрива 70% картонске површине.

Дајтирање: око 1907. године.

Издавач (1), наручилац (2), фоџоџраф (3): Леополд Вајс (Leopold Weisz) из Будимпеште (1).

Маџеријал, џехника: картон, поликромџија (црн туш на жутој подлози), штампа.

Шџамџани џехсџови и најџиси: сви штампани текстови на мађарском су језику. На аверсу, у горњем делу, у једном реду, штампани текст, уједно и етикета илустрације „Üdvözlet Varjasról – Főutca” (Поздрав из Варјаша – Главна улица). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница). Такође на реверсу, у левом доњем углу, иницијали издавача и број разгледнице „W. L. 1337”. У супротном углу реверса, серија разгледнице „9837”.

Оџиснуџи џечайџи (џошџалац; џрималац): „[...]ARJAS / [...].”

Сџољне димензије: 138 x 88 мм.

Обрађена разгледница (колекција и дајтирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, али је датум нечитљив. Поштански печат није добро очуван.

Тип. бр. X. Варјаш, око 1907. год. Панорама главне улице.

Типолошки број: XI.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда Српске православне цркве, са фасадом фотографисаном с десне стране. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датирање: око 1907. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): Леополд Вајс (Leopold Weisz) из Будимпеште (1).

Материјал, техника: картон, полихромија (црн туш на жутој подлози), штампа.

Штампани текстови и написи: сви штампани текстови на мађарском су језику. На аверсу, у горњем делу, у једном реду: текст, уједно и етикета илустрације „Üdvözet Varjasról – Szerb templom” (Поздрав из Варјаша – Српска црква). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница). Такође на реверсу, у левом доњем углу: иницијали издавача и број разгледнице „W. L 1340”. У супротном углу реверса, примећује се серија разгледнице „9847”.

Описујући печатни (поштомалац, прималац): „[...]ARJAS / [...]”.

Својне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и датирање): продата у оквиру међународне аукције 2019. године.⁵⁶ Послата из Варјаша, али је датум нечитљив. Поштански печат није добро очуван.

Типолошки број: XII.

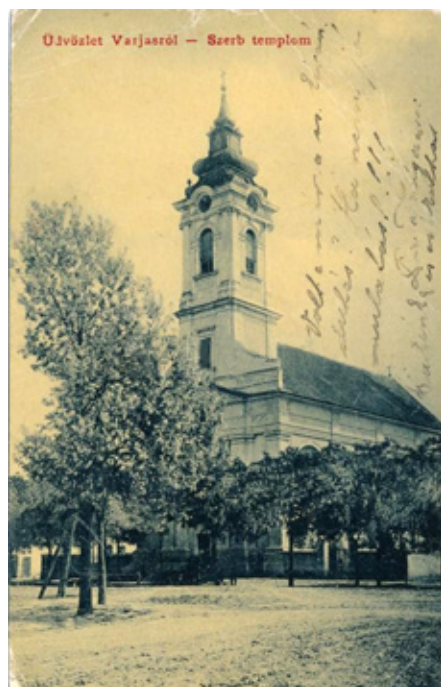
Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда варјашке општине, са фасадом фотографисаном с десне стране. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датирање: око 1907. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): Леополд Вајс (Leopold Weisz) из Будимпеште (1).

Материјал, техника: картон, полихромија (црн туш на обојеној подлози), штампа.

Штампани текстови и написи: сви штампани текстови на мађарском су језику. На аверсу, у горњем левом углу, у једном реду текст, уједно и етикета илустрације „Üdvözet Varjasról – Községháza” (Поздрав из Варјаша – Општина). Позадина разгледнице није нам била доступна.

Тип. бр. XI. Варјаш, око 1907. год. Српска православна црква.

⁵⁶ <https://axioart.com/tetel/varjas-varias-serb-templom-w-l-1340-serbian-church-?search=varjas>, приступљено сајту децембра 2018. године. Аукциона кућа Darabanth у Будимпешти.

Тип. бр. XII. Варјаш, око 1907. год. Зграда општине.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и дајтирање): продата у оквиру међународне аукције 2015. године.⁵⁷ Пошто нам реверс није био доступан, није нам познато да ли је разгледница била у оптицају.

Типолошки број: XIII.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда варјашке општине, са фасадом фотографисаном с леве стране. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Дајтирање: око 1909. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): наследник Јована Дајковића (J. Dajkovits Nachfolger) из Вршца (1), Јохан Гилих (Johann Gillich) из Варјаша [?] (2), радња наследника Јована Дајковића из Вршца (3).

Мајеријал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампањани текстови и напјиси: текстови су на немачком и мађарском језику. На аверсу, у доњем левом углу, у једном реду: текст „Gruss aus Varjas.” (Поздрав из Варјаша). Исто на аверсу, централно, у доњем делу, примећује се штампани текст „Gemeindehaus.” (Општина). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница). Такође на реверсу, с леве стране, по средини, вертикално, име издавача „J. Dajkovits Nachfolger, Werschetz.” (Ј. Дајковић наследник, Вршца.).

⁵⁷ <https://axioart.com/tetel/varjas-kozseghaza-town-hall-fa-?search=varjas>, приступљено сајту априла 2018. године. Аукциона кућа Darabanth у Будимпешти.

Тип. бр. XIII. Варјаш, око 1909. год. Зграда општине.

Описнући печатњи (пошљалац; прималац): „Varjas”; „PERJÁMOS – VALKÁNY [...] SZA / 910 JAN 4”.

Свољне димензије: 141 x 88 мм.

Обрађена разгледница (колекција и дајтирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 4. јануара 1910. године.

Типолошки број: XIV.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда варјашке продавнице Јохана Гилиха, са фасадом фотографисаном с десне стране. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Дајтирање: око 1909. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотоограф (3): наследник Јована Дајковића (J. Dajkovits Nachfolger) из Вршца (1), Јохан Гилих (Johann Gillich) из Варјаша (?) (2), радња наследника Јована Дајковића из Вршца (3).

Мајеријал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: текстови су на немачком и мађарском језику. На аверсу, у доњем левом углу, у једном реду: „Gruss aus Varjas.” (Поздрав из Варјаша). Такође на аверсу, у десном доњем углу, примећује се штампани текст „Warenhaus J. Gillich.” (Продавница Ј. Гилиха). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница). Исто на реверсу, с леве стране, по средини, вертикално: име издавача „J. Dajkovits Nachfolger, Werschetz.” (Ј. Дајковић наследник, Вршац).

Описнући печатњи (пошљалац; прималац): „Varjas”; „PERJÁMOS – VALKÁNY 89 SZA / 910 JAN 4”.

Тип. бр. XIV. Варјаш, око 1909. год. Продавница Јохана Гилиха.

Свољне димензије: 138 x 87 мм.

Обрађена разгледница (колекција и дајтирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 4. јануара 1910. године.

Типолошки број: XV.

Темајика: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице, са погледом према Римокатоличкој цркви; у позадини – Српска црква. Илустрација прекрива 90% картонске површине.

Дајтирање: око 1914. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): Јохан Гилих (Johann Gillich) из Варјаша (1).

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: текстови су на немачком и на мађарском језику. На аверсу, у доњем левом углу, у једном реду: „Gruss aus Varjas” (Поздрав из Варјаша). Такође на аверсу, у десном доњем углу: текст „Üdvözlet Varjasról” (Поздрав из Варјаша). На реверсу: „LEVELEZŐ-LAP” (Разгледница). Исто на реверсу, с леве стране, по средини, вертикално: име издавача „Gillich J. vegyeskereskedése” (продавница Ј. Гилиха).

Описни и печатни (поштомалац; прималац): „VARJAS / 917-FEB-7-N8”.

Свољне димензије: 138 x 87 мм.

Обрађена разгледница (колекција и дајтирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 7. фебруара 1917. године.

Тип. бр. XV. Варјаш, око 1914. год. Панорама главне улице.

Типолошки број: XVI.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда варјашке општине, са фасадом фотографисаном с леве стране. Уз зграду на улазу група деце, одраслих, ватрогасаца. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датирање: око 1914. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотограф (3): [незнани].

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: текстови су на мађарском језику. На аверсу, у горњем делу, лево: „Varjas” (Варјаш). Исто на аверсу, у десном горњем делу: „Községháza.” (Општина). На реверсу: „LEVELEZŐ LAP” (Разгледница). Такође на реверсу, у левом доњем углу, серија разгледнице „3512.”.

Описујући печат (поштомалац; прималац): поштанска марка и печати недостају.

Тип. бр. XVI. Варјаш, око 1914. год. Зграда општине.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): приватна збирка Љубомира Степанова. Није била у оптицају.

Типолошки број: XVII.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице. У централном делу приказана је група деце и одраслих. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Даширање: око 1914. године.

Издавач (1), наручилац (2), фоџоџраф (3): [незнани].

Маџеријал, џехника: картон, монохромџја (црно-бела), штампа.

Шџамџани џексџови и наџџисџи: текстови су на мађарском језику. На аверсу, у горњем делу, лево: „Varjas” (Варјаш). Исто на аверсу, у десном горњем делу: „Fő-utca.” (Главна улица). На реверсу: „LEVELEZŐ LAP” (Разгледница). Такође на реверсу, у левом доњем углу, серија разгледнице „3513.”

Оџиснуџи џечаџи (џоџиљалац; џрималац): поштанска марка и печати недостају.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): збирка Музеја Земплена (Zemplén) у Серенчу (Szerencs), Мађарска.⁵⁸ Није била у оптицају.

Тип. бр. XVII. Варјаш, око 1914. год. Панорама главне улице.

⁵⁸ <https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/100421/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ2YXJqYXNlIj09>, приступљено сајту априла 2018. године.

Тип. бр. XVIII. Варјаш, око 1914. год. Панорама Пете (5) варјашке улице.

Типолошки број: XVIII.

Темајика: једнотематска; топографска тема: панорама Пете (5) по реду варјашке улице, са оријентацијом запад–исток. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датирање: око 1914. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотограф (3): [незнани].

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), штампа.

Штампани текстови и написи: текстови су на мађарском језику. На аверсу, у горњем делу, лево: „Varjas” (Варјаш). Исто на аверсу, у десном горњем делу: „Fő-utca” (Главна улица) [натпис погрешан; илустрација приказује Пету улицу, а не Главну]. На реверсу: „LEVELEZŐ LAP” (Разгледница). Такође на реверсу, у левом доњем углу: серија разгледнице „3514.”.

Описни печат (поштомарац; прималац): поштанска марка и печати недостају.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и датирање): збирка Музеја Земплена (Zemplén) у Серенчу (Szerencs), Мађарска.⁵⁹ Није била у оптицају. Један примерак овог типа разгледнице, послат из Варјаша 1916. године, налази се у приватној збирци Љубомира Степанова.

⁵⁹ <https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/100422/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ2YXJqYXNlIj09>, приступљено сајту априла 2018. године.

Типолошки број: XIX.

Темајика: композитна; топографске теме: споменик варјашким Немцима погинулим у рату, на Римокатоличком гробљу (1); Римокатоличка црква и Немачка школа (2). Илустрације прекривају целокупну картонску површину.

Датирање: око 1924. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): [незнани].

Материјал, техника: картон, монохромнија (тип сепија), штампа.

Штампањани текстови и написи: на румунском су и на немачком језику. На аверсу, у горњем делу, централно: „VARIAS” (Варјаш). Такође на аверсу, у два реда, етикета горње илустрације: „Statuia eroilor și Cimitirul / Kriegerdenkmal u. Friedhof” (Споменик херојима и гробље); доња илустрација има, у два реда, етикету: „Biserica și Școala Germană / Deutsche Kirche u. Schule” (немачка црква и школа). Позадина не садржи штампане текстове.

Описнији написи (пошљалац; прималац): „VARJAS b / 19 APR. 924”.

Свољне димензије: 139 x 89 мм.

Обрађена разгледница (колекција и датирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 19. априла 1924. године.

Тип. бр. XIX. Варјаш, око 1924. год. Споменик херојима у немачком Римокатоличком гробљу и немачка Римокатоличка црква са немачком школом.

Тип. бр. XX. Варјаш, око 1924. год. Панорама главне улице и Српска црква.

Типолошки број: XX.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице и зграда Српске цркве. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датирање: око 1924. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): [незнани].

Материјал, техника: картон, монохромна (тип сепија), штампа.

Штампањани текстови и написи: на румунском су и на немачком језику. На аверсу, у горњем делу, централно: „VARIAȘ” (Варјаш). Исто на аверсу, у два реда, етикета илустрације: „Promenada princip. și Biserica Sârbă / Hauptallee u. serb. Kirche” (Главна шеталиште и Српска црква). Позадина не садржи штампане текстове.

Описнији текстови (поштомалац; прималац): поштанска марка и печати недостају.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и датирање): приватна збирка Љубомира Степанова. Није била у оптицају.

Типолошки број: XXI.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: зграда варјашке општине, са фасадом фотографисаном с десне стране. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Датирање: око 1924. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): [незнани].

Материјал, техника: картон, монохромна (тип сепија), штампа.

Тип. бр. XXI. Варјаш, око 1924. год. Зграда општине.

Штампани текстови и написи: на румунском су и на немачком језику. На аверсу, у горњем левом углу: „VARIAS” (Варјаш). Исто на аверсу, у два реда, етикета илустрације: „Primăria / Gemeindehaus” (Општина). Позадина не садржи штампане текстове.

Описнујуће печатње (поштомалац; прималац): поштанске марке су сачуване, али су печати нечитљиви.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): приватна збирка Љубомира Степанова. Послата из Варјаша, 31. марта 1926. године.

Типолошки број: XXII.

Темајка: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице. Фотографија урађена из торња Римокатоличке цркве, у правцу Српске цркве. Илустрација прекрива 90% картонске површине. Картонске ивице нису одштампане према стандардима међуратног периода.

Даширање: 1934. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотграф (3): Е. Винклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Материјал, техника: картон, монохромна (тип сепија), штампа.

Штампани текстови и написи: сви текстови су на румунском језику. На аверсу, у левом доњем углу, на белој ивици: „Varias” (Варјаш). На реверсу, у левом доњем углу: име издавача „E. Winkler, Varias – 1934 Reprod. oprită” (Е. Винклер, Варјаш – 1934. Умножавање забрањено). Такође на реверсу, у горњем делу, са десне стране: „România” (Румунија), а у наставку, у четири

Тип. бр. XXII. Варјаш, 1934. год. Панорама главне улице.

реда: „Dacă scrieți numai o formulă de / politețǎ exprimată în cinci cuvinte, / **Taxa postală e 1 Leu / în loc de 3 Lei**” (Ако напишете само учтиво обраћање / до пет речи, / **Поштанска такса јесте 1 леј /** уместо 3 леја).

Опшиснући печатни (поштилалац; прималац): поштанска марка и печати недостају.

Свољне димензије: 138 x 89 мм.

Обрађена разледица (колеkcија и даиширање): приватна збирка аутора. Није била у оптицају.

Типолошки број: XXIII.

Темаишка: једнотематска; топографска тема: панорама главне улице. Фотографија урађена од Четврте по реду варјашке улице, у правцу Римокатоличке цркве. Илустрација прекрива 90% картонске површине. Картонске ивице нису одштампане према стандардима међуратног периода.

Даиширање: 1934. године.

Издавач (1), наручилац (2), фоитограф (3): Е. Винклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Материјал, техника: картон, монохромнија (тип сепија), штампа.

Штампани текстови и напписи: сви текстови су на румунском језику. На аверсу, у левом доњем углу, на белој ивици: „Varias” (Варјаш). На реверсу, у левом доњем углу: име издавача „E. Winkler, Varias – 1934 Reprod. oprită” (Е. Винклер, Варјаш – 1934. Умножавање забрањено). Такође на реверсу, у горњем делу, са десне стране: „România” (Румунија), а у наставку, у четири реда: „Dacă scrieți numai o formulă de / politețǎ exprimată în cinci cuvinte, /

Тип. бр. XXIII. Варјаш, 1934. год. Панорама главне улице.

Taxa postală e 1 Leu / în loc de 3 Lei” (Ако напишете само учтиво обраћање / до пет речи, / **Поштанска такса јесте 1 леј** / уместо 3 леја).

Описнују и печату (иоциљалац; ирималац): „VARIAS / 25 AUG 39 – 8” (двоструки печат); „OF AUT. STEIERDORF / 28 AUG 939”.

Сиљне димензије: 142 x 90 мм.

Обрађена разлѣдница (колеkција и даиџирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 25. августа 1939. године.

Типолошки број: XXIV.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: панорама Пете по реду варјашке улице, са оријентацијом исток–запад. Илустрација прекрива 90% картонске површине. Картонске ивице нису одштампане према стандардима међуратног периода.

Даиџирање: 1934. године.

Издавач (1), наручилац (2), фоџоџраф (3): Е. Винклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Маџеријал, џехника: картон, моноkромџија (тип сепџија), штампана.

Шџамџани џекџови и наџџиси: сви текстови су на румунском језику. На аверсу, у левом доњем углу, на белој ивици: „Varias” (Варјаш). На реверсу, у левом доњем углу, име издавача: „E. Winkler, Varias – 1934 Reprod. oprită” („Е. Винклер, Варјаш – 1934. Умножавање забрањено). Такође на реверсу, у горњем делу, са десне стране: „România” (Румунија), а у наставку, у четири реда: „Dacă scrieți numai o formulă de / politeță exprimată în cinci cuvinte, / **Taxa postală e 1 Leu / în loc de 3 Lei**” (Ако напишете само учтиво обраћање / до пет речи, / **Поштанска такса јесте 1 леј** / уместо 3 леја).

Тип. бр. XXIV. Варјаш, 1934. год. Панорама Пете (5) варјашке улице.

Опшиснуји печатни (поштилалац; прималац): „VARIAS / [...]“; „BUDAPEST [...] / 938 [...] MAJ. 31 - 3“.

Свољне димензије: 143 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и дајирање): приватна збирка аутора. Послата из Варјаша, 1938. [...] године. Овај се тип дуго задржао у поштанској употреби. У приватној збирци аутора чува се слична разгледница, послата из Варјаша 17. новембра 1959. године.

Типолошки број: XXV.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда варјашке железничке станице, са фасадом фотографисаном с леве стране. Илустрација прекрива 90% картонске површине. Картонске ивице нису одштампане према стандардима међуратног периода.

Дајирање: 1934. године.

Издавач (1), наручилац (2), фојограф (3): Е. Винклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Материјал, техника: картон, монохромна (тип сепија), штампа.

Штампани текстови и написи: сви текстови су на румунском језику. На аверсу, у левом доњем углу, на белој ивици: „Varias“ (Варјаш). На реверсу, у левом доњем углу, име издавача: „E. Winkler, Varias – 1934 Reprod. oprită“ (Е. Винклер, Варјаш – 1934. Умножавање забрањено). Такође на реверсу, у горњем делу, са десне стране: „România“ (Румунија), а у наставку у четири реда: „Dacă scrieți numai o formulă de / politeță exprimată în cinci cuvinte, / **Taxa postală e 1 Leu / în loc de 3 Lei**“ (Ако напишете само учтиво обраћање / до пет речи, / **Поштанска такса јесте 1 леј / уместо 3 леја**).

Тип. бр. XXV. Варјаш, 1934. год. Зграда варјашке железничке станице.

Ошиснуџи печайи (џошнџалац; џрнмалац): „VARIAS / 25 OCT. 43 [...]” (двоструки печат); „TIMISOARA I. L / 26. X. 943”.

Сџољне днмензџе: 142 x 90 мм.

Обрађена разљедннџа (колекџнџа и даџнрање): приватна збнрка аутора. Послата из Варјаша, 25. октобра 1943. године.

Тнџолошкн брџ: XXVI.

Темаџнџа: једнотемаџска; топографска тема: зграда Српске православно цркве, са фасадом фотографисаном с десне стране. Илустраџнџа прекрнва 90% картонске површнне. Картонске нвнџе нису одштампане према стандарднма међуратног пернџода.

Даџнрање: 1934. године.

Издавач (1), наручнџац (2), фџџџограф (3): Е. Вннклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Маџернџал, џнџехнџа: картон, монохромнџа (тнџ сепнџа), штампа.

Шнџамнџанн џекснџовн и наџнџннн: на сачуваном делу аверса не применџују се штампанн текстовн. Позаднна разљедннџа ннџе нам бнла доступна.

Сџољне днмензџе: стандардн формат 140 x 90 мм.

Обрађена разљедннџа (колекџнџа и даџнрање): приватна збнрка Љубомира Степанова. Пошџо нам реверс ннџе бно доступан, ннџе нам познато да лн је разљедннџа бнла у опџнџаџу.

Тнџ. бр. XXVI. Варјаш, 1934. год. Српска православно црква.

Тнџ. бр. XXVII. Варјаш, 1934. год. Немачка Рнмокатолнџска црква.

Типолошки број: XXVII.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: зграда Римокатоличке цркве, са фасадом фотографисаном с леве стране. Илустрација прекрива 90% картонске површине. Картонске ивице нису одштампане према стандардима међуратног периода.

Датирање: 1934. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): Е. Винклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Материјал, техника: картон, монохромна (тип сепија), штампа.

Штампани текстови и написи: сви текстови су на румунском језику. На реверсу, у горњем делу, с леве стране: „Varias” (Варјаш). Исто на реверсу, у левом доњем углу: име издавача „E. Winkler, Varias – 1934 Reprod. oprită” (Е. Винклер, Варјаш – 1934. Умножавање забрањено). Такође на реверсу, у горњем делу, са десне стране: „România” (Румунија), а у наставку, у четири реда: „Dacă scrieți numai o formulă de / politeță exprimată în cinci cuvinte, / **Taxa postală e 1 Leu / în loc de 3 Lei**” (Ако напишете само учтиво обраћање / до пет речи, / **Поштанска такса јесте 1 леј / уместо 3 леја**).

Описни и печатни (поштални; примални): „VARIAS / 28 DEC. 38-12” (двоструки печат)”.
Својне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и датирање): приватна збирка Љубомира Степанова. Послата из Варјаша, 28. децембра 1938. године.

Типолошки број: XXVIII.

Темаџика: једнотематска; топографска тема: споменик погинулима у рату на Римокатоличком гробљу. Илустрација прекрива 90% картонске површине. Картонске ивице нису одштампане према стандардима међуратног периода.

Датирање: 1934. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотодограф (3): Е. Винклер (E. Winkler) из Варјаша (1).

Материјал, техника: картон, монохромна (тип сепија), штампа.

Штампани текстови и написи: сви текстови су на румунском језику. На аверсу, у левом доњем углу, на белој ивици: „Varias” (Варјаш). На реверсу, у левом доњем углу: име издавача „E. Winkler, Varias – 1934 Reprod. oprită”

Тип. бр. XXVIII. Варјаш, 1934. год.
 Споменик херојима у немачком Римокатоличком гробљу.

Тип. бр. XXIX. Варјаш, око 1940. год. Зграда немачког забавишта.

(Е. Винклер, Варјаш – 1934. Умножавање забрањено). Исто на реверсу, у горњем делу, са десне стране: „România” (Румунија), а у наставку, у четири реда: „Dacă scrieți numai o formulă de / politețǎ exprimatǎ în cinci cuvinte, / **Taxa postală e 1 Leu / în loc de 3 Lei**” (Ако напишете само учтиво обраћање / до пет речи, / **Поштанска такса јесте 1 леј / уместо 3 леја**).

Ошиснући печатни (пошталска; прималац): поштанска марка и печати недостају.

Свољне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.

Обрађена разгледница (колекција и даширање): приватна збирка Љубомира Степанова. Није била у оптицају.

Типолошки број: XXIX.

Темајика: једнотематска; топографска тема: зграда немачког забавишта, са фасадом фотографисаном с десне стране. Илустрација прекрива целокупну картонску површину.

Даширање: око 1940. године.

Издавач (1), наручилац (2), фотоограф (3): [незнани].

Материјал, техника: картон, монохромна (црно-бела), фотографија.

Штампани текстови и написи: разгледница не садржи натписе, ни етикете, сем на реверсу, у десном горњем углу: „Wellington” (Велингтон), што је ознака произвођача фотографског папира.

Ошиснући печатни (пошталска; прималац): поштанска марка и печати недостају.

Сїольне димензије: стандардни формат 140 x 90 мм.
Обрађена разїледница (колеkција и гайїрање): приватна збирка аутора.
 Није била у оптицају.

LOCALITATEA VARIAȘ ÎN CĂRȚI POȘTALE ILUSTRATE (1899–1947)

Zoran Markov

Rezumat

Localitatea bănățeană Variaș se numără printre cele mai importante așezări rurale ale județului Timiș în ceea ce privește activitatea editorială și comercializarea vederilor, în acest sens stau mărturie cele 29 tipuri de ilustrate, identificate până în clipa de față, la care se adaugă și variantele existente. Numărul relativ mare al tipurilor de ilustrate editate în prima jumătate a sec. XX poate fi explicat prin implicarea masivă a comunității germane locale în procesul de editare, dar și în comercializarea acestora.

În legătură cu tematica prezentă pe ilustratele de Variaș din prima jumătate a sec. XX, vorbim exclusiv despre ilustrate topografice, în rândul cărora predomină edificii și imagini panoramice reprezentative: panorama străzii principale, clădirea primăriei comunale, cele două biserici – Ortodoxă Sârbă și Catolică Germană, clădirea gării, hotelul Schnur, Prima casă de păstrare, monumentul din Cimitirul Catolic etc. În ceea ce privește comunitatea locală sârbă din Variaș, cunoaștem la ora actuală o singură vedere care cuprinde tematica și texte explicative în lb. sârbă. Ilustrata respectivă prezintă Casa sârbă de păstrare, Biserica ortodoxă sârbă și Societatea sârbă de lectură și hanul sârb la începutul sec. XX. Chiar dacă tematica topografică sârbă din Variaș, respectiv clădirea bisericii ortodoxe sârbe, apare și pe ilustrate mai târzii, în această fază a cercetării nu sunt cunoscute alte ilustrate conținând texte tipărite în lb. sârbă sau mărturii ale unor edituri sârbe locale.

Cea mai timpurie ilustrată topografică de Variaș, identificată pe parcursul cercetării noastre, a fost trimisă din Variaș în anul 1899. Printre editorii locali îi amintim pe Franz Julius Elsner, Johann Gillich și E. Winkler.

Ilustratele de Variaș reprezintă un fond documentar valoros pentru cunoașterea topografiei locale și pentru cercetarea evoluției arhitecturii rurale vărieșene în prima jumătate a sec. XX. De asemenea, numărul mare de ilustrate tipărite și comercializate având ca tema localitatea Variaș, demonstrează în mod indirect prosperitatea economică și bunăstarea vărieșenilor în primele decenii ale secolului trecut.

THE LOCALITY OF VARIAȘ IN ILLUSTRATED POSTCARDS (1899-1947)

Zoran Markov

Summary

The Banat Locality of Variaș is among the most important rural settlements of the Timiș county, as far as publishing and selling postcards is concerned. This is proved by the 29 types of postcards identified until now, as well as the exiting variants. The relatively large number of illustrated postcards published in the first half of the 20th century can be explained by the massive implication of the local German community in the publishing process, but also in their commercialization.

The themes of the Variaş postcards from the first half of the 20th century are exclusively topographic, predominantly of buildings and representative panoramic images: the panorama of the main street, the building of the Communal Hall, the two churches – the Orthodox Serbian and the Catholic German, the building of the Railway Station, the Schnur Hotel, the First Savings Bank, the monument from the Catholic Cemetery, etc. As far as the local Serbian community in Variaş is concerned, we presently know only of one postcard with a Serbian thematic and with explanatory texts in Serbian. The postcard represents the Serbian Savings Bank, the Orthodox Serbian church and the Serbian Reading Society and the Serbian Inn at the beginning of the 20th century. Even though the Serbian topographic thematic in Variaş, respectively the building of the Orthodox Serbian church is shown on later postcards, at this phase of our researches we do not know of other illustrated postcards containing Serbian texts or traces of a local Serbian editor.

The oldest topographical illustrated postcard of Variaş identified during our research was mailed from Variaş in 1899. Among local editors we mention Franz Julius Elsner, Johann Gillich și E. Winkler.

The illustrated postcards of Variaş represent a valuable documentary fund for getting familiar with the local topography and for the researches on the evolution of the rural architecture of Variaş in the first half of the 20th century. The large number of the printed and sold illustrated postcards with Variaş as thematic indirectly prove the economic prosperity and the well-being of its inhabitants during the first decades of the past century.

*Михај Н. Раган*¹
*Миљана Рагмила Ускају*¹

НАЗИВИ ТИТУЛА, ЧИНОВА, ЗВАЊА, ЗАНАТА И ЗАНИМАЊА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

САЖЕТАК: Овим радом аутори настављају започета истраживања лексике карашевских говора из разних домена активности (кућа и покућство, коларство, кожухарство, пастирска и ковачка лексика и др.). У раду су наведени и анализирани називи титула, чинова, звања, заната и занимања у српским карашевским говорима из румунског Баната.

Грађа је подвргнута етимолошкој анализи са циљем да се установи однос између аутохтоних конзервисаних српских (словенских) назива (термина) из наведених друштвених и политичко–административних домена са терминима позајмљеним из језика других народа са којима су Карашевци били или још увек јесу у контакту током векова или из других језика који су посредно утицали на лексiku карашевских говора. У том контексту, биће анализиран интензитет страног утицаја у лексици карашевских говора и, такође, установиће се хијерархизација језика из којих се позајмљивало/позајмљује.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: карашевски говори, румунски Банат, терминологија, аутохтона лексика, позајмљенице, утицаји, интерференције.

Политичке прилике у Банату током векова и њихов утицај на демографска кретања и етничку структуру банатског становништва

1. У раном средњем веку (VI–VII век после Христа) банатско становништво било је етнички мешовито: романско (румунско) и јужнословенско (претежно српског али и бугарског типа) (Ердељановић, 1925: 276–277; Поповић, 1955: 15, 17; Поповић², 1955: 25; Ивић, 1929: 5; Пејин, 2003: 3–11, 14, 24).

2. Почев од XI века (око 1027. године) Банат постаје саставни део Угарске краљевине која успоставља своју администрацију у северозападном

¹ mihai.radan@e-uvr.ro; miliana.uscatu@e-uvr.ro

² Треба изузети, такође, и раздобље од 1848. до 1861. када је Банат, као саставни део Српске Војводине, био подвлашћен директно Бечу.

делу Баната, а тада се колонизацијом Мађара јавља трећи етнички елемент, али Мађари никада нису били у знатном броју на банатском тлу. Осим тога, знатни делови Баната остали су ван домашаја угарских власти све до XIII, па и XIV века (Ердељановић, 1925: 277; Пејин, 2003: 15–19; Поповић, 1955: 23).

3. Средином XVI века, 1552. Османлије освајају Темишвар и највећи део Баната, изузев узаног појаса у источном делу, претварају га у пашалук и успостављају своју администрацију, а 1658. заузимају и преостали планински део и припајају га Темишварском пашалуку. Турци ће остати и владати Банатом све до 1716. године. Турско надирање и освајање средњовековних балканских држава (Бугарске, Србије, Босне и Херцеговине) изазвало је велика померања српског становништва које једним својим знатним делом напушта стару постојбину и упућује се преко Саве и Дунава ка северним и северозападним областима (јужна Угарска, укључујући и Банат) (Ивић, 2001: 65). На основу историјских извора утврђено је да је први талас иселеника из области јужно од Саве и Дунава (конкретније – из Рашке) стигао у јужну Угарску 1404. године (Ердељановић, 1925: 278, 288), а после тог датума уследиле су и друге бројне сеобе Срба мањих или већих размера, које су, без сумње, допринеле јачању *сѝрариначкої јужнословенскої (срїскої)* етничког елемента у Банату. Међутим, истовремено је досељавањем Румуна из суседних области ојачан и *сѝрариначки романски (румунски)* етнички елемент (Пејин, 2003: 37; Радан, Ускату, 2015: 90).

4. Након пораза Турака у аустро-турском рату из 1716. године, Банат је припао као крунска територија Светом римском царству немачког народа и подређен је директно аустријском царском Двору који уводи аустријску администрацију и остаје под управом Бечког двора све до 1778. године, а током 1779. године припојен је Угарској (изузев Војне границе и дела планинског Баната) (Пејин, 2003: 76–77). Од 1779. све до краја Првог светског рата и пропасти Аустроугарске монархије Банат се налазио под мађарском администрацијом.

Одмах након успостављања аустријске администрације, већ од 1717. године Бечки двор је почео припреме а потом и спровођење *ѝланске колонизације* Баната (Tintă, 1972: 83–152), претежно колонистима немачког порекла и католичке вероисповести, али и колонистима католицима романског (Италијани, Французи, Шпанци) и словенског (Бугари, Чеси, Словаци) порекла (Tintă, 1972: 33; Пејин, 2003: 80–81; вид. и: Јанкулов, 1961). У знатно мањој мери колонизовани су и православни Срби и Румуни. Све до 1718. године Срби и Румуни чинили су апсолутну већину становништва, међутим, колонизацијама током XVIII века Банат доживљава најкрупније демографске промене од VII до XVIII века и постаће права мултиетничка и мултиконфесионална област (Пејин, 2003: 80; Радан, Ускату 2015: 90–91). Током XIX века, Угарска наставља колонизаторску политику у Банату претежно мађарским живљем како би оснажила мађарски етницитет који је одувек био малобројан на овим просторима, али се наставља и прилив Румуна који ће постати најбројнији етнички елемент у Банату, док ће српски живаљ, из разних разлога, константно бројчано опадати (Радан, Ускату 2015: 91), тренд који се и данас одржава.

5. Након пропасти дуалистичке Аустроугарске монархије, уговором о миру у Тријанону већи део Баната припао је Румунској краљевини, део у којем је остао да живи знатан број Срба. Након разграничења, Румунија уводи своју администрацију, а румунски језик постаје званични језик и у овом делу Румуније.

6. Из веома сажетог горњег прилога, издвајају се следеће две значајне чињенице:

6.1. У раном средњем веку аутохтоно банатско становништво чинили су православни Срби и Румуни, али током наредних векова, нарочито у XVIII веку, Банат ће постати шаролик национално – мултиетнички и конфесионално – мултиконфесионални;

6.2. Од раног средњег века све до данас, Банатом је владало неколико држава, краљевстава и царстава, почев од бугарских војводства, Угарског краљевства, Османског, Хабзбуршког и Аустроугарског царства, до краљевине Румуније и Југославије, односно државе Румуније и Србије. Свака владавина је ступањем на власт увела своју администрацију и, имплиците, свој званични, службени језик.

Последице историјско-политичких прилика у Банату од VI века до данас

1. Горенаведене чињенице недвосмислено сведоче о томе да је становништво Баната од VI века до данас увек било етнички мешовито, што значи да је на банатском тлу било *контактна*, а неретко и *суживотна*, између двеју или више етничких група/народа. Дакако, ти контакти или/и суживот етничких група разликују се, од једне до друге етничке заједнице, по дужини трајања, по интензитету међусобних утицаја и још понеким специфичностима. Најдужи и најинтензивнији контакт и (у појединим деловима) суживот у Банату остварен је између Срба и Румуна (почев од раног средњег века до данас). Касније, банатски Срби ступиће у контакт и са другим етничким групама које су се доселиле у Банат у мањем или већем броју, наиме са Мађарима, Немцима, Бугарима, Чесима, Словацима, Јеврејима и другим. Исто тако, новодосељене етничке групе у Банат ступиће у појединим местима, осим са староседеоцима (Србима, Румунима), и у међусобне контакте. Било је доста банатских насеља у прошлим вековима, а и данас их још увек има, у којима су живеле две, три, чак и четири етничке групе.

2. У условима вишевековног заједничког живота двеју или више етничких група у једном насељу или у сталним контактима једне етничке групе из једног насеља са другим етничким групама из суседних насеља, неизбежно је дошло до међусобних интерференција и утицаја поготово у језику и обичајима, али и у фолклору, топонимији, ономастици, ношњи, чак и у начину живљења, другим речима у већини домена духовне и материјалне културе. Не треба заборавити да су Банаћани (скоро сви) донедавно били билингвални, у појединим случајевима и три- или квадрилингвални, а та чињеница је

веома битна јер она поспешује, фаворизује лакше позајмљивање из једног у други језик.³

3. Осим горенаведеног, утицај једне етничке заједнице на другу је у прошлости оствариван као што се и данас остварује путем државне администрације, конкретније, званичним језиком народа који влада у дотичној држави. Званични језик државе утиче на језик/говор етничких заједница које живе у дотичној држави (најчешће позајмљивањем лексема, али и калкирањем израза или језичких структура и др.), на ономастику и топонимију староседелаца.

4. Од XIX века наовамо, утицај владајуће нације остварује се и преко средстава јавног информисања – новина, радија, телевизије, интернета – чији је утицај последње две деценија све снажнији.

5. Интензитет утицаја администрације народа који управља/влада неком државом на етничке групе које се налазе у саставу дотичне државе зависи од више фактора, од којих набрајамо само оне најважније: а) дужина временског распона деловања неке администрације; б) културни и цивилизацијски ниво народа/државе у односу на етничке групе (мањинске народе) из дотичне државе; в) временски период владавине /управљања/ државом (снажнији се утицај испољава у модерном, нарочито у савременом добу /почев од XVIII–XIX века/ у односу на неке претходне периоде); иначе, утицај државе/владајућег народа на етничке групе у оквиру њених граница који стално расте јесте директно пропорционалан са појављивањем и развојем школства и, касније, новинарства, поготово захваљујући диверсификацији и невероватно убрзаном технолошком развоју савремених средстава јавног информисања.

Циљеви и методологија рада

1. Основни циљ истраживања јесте да се инвентарише што већи број позајмљеница из језика оних народа са којима су Карашевци били или још увек јесу у контакту, као и позајмљенице које су настале као резултат утицаја администрација оних држава које су у разним периодима владале Банатом.

2. Грађа је подвргнута етимолошкој анализи са циљем да се, с једне стране, установи /укаже/ порекло сваке позајмљенице, а с друге стране, да се установи однос између аутохтоних словенских/српских са позајмљеним називима/терминима из испитаних области. Биће, такође, анализиран интензитет страног утицаја огледан у овим доменима људске активности у говорима Карашевака, који је настао као последица директног контакта или суживота између Карашевака и других етничких група у Банату током векова.

³ О овој проблематици детаљније вид. код: Filipović, 1986.

Анализа грађе

Грађу којом располажемо⁴ поделили смо у две велике групе: 1. *Звања, њихуле, чиновни, сродство* и 2. *Знања, занимања, стори...* а свака група подељена је у две подгрупе: а) *аутохтони словенски (карашевски) термини* и б) *позајмљени термини*.

1. Звања, титуле, чиновни, сродство

1.1. Аутохтони словенски (карашевски) термини. У овој подгрупи забележили смо само неколико термина словенске провенијенције:

богаћини „богат човек” /син.: *кјабур* (<рум.), *нобил* (<рум.), *бојер* (<рум.), *троф* (<мађ. или нем. *немеш* (<мађ.));

кнеи /данас врло ретко, арх./ „кнез, председник општине; угледни домаћин биран као посланик у сеоској скупштини”;

кнес м јд. (мн. – *кнезове* и *кнежеве*) „кнез, сеоски старешина обично мушког пола” /вар.: *примар*, ретко, неол. *пре(и)седник* (<срп.);

кнезица ж „супруга председника општине; врло ретко, жена председник општине”;⁵

судац „судија” /син., ређе: *жудекашор*, *жудекешор*/;

шурњак м „шурак” /син. *шор*, *кумнаи*(ул);

шурњаја ж „шуракиња” /син. *шорица*, *кумнаиа*/;

иизул мн. *иизули* и *иизуље* „имењак” (<слов. *тизъ*) /в. рум. *tiz* „исто” (<слов.)/.

Овде смо уврстили и хибридне термине новијег датума:

вицикнес /неол./ – термин настао у другој половини XX века делимичним калкирањем румунског термина *vicepreşedinte* „потпредседник” /син.: *вичејреседини(р)*, *вицејреседник*, *иојреседник*/, односно **вицејреседник** (ређе), „заменик председника општине, потпредседник” /син. *иојпре(и)седник*/.

1.2. Позајмљени термини. У ову подгрупу улазе термини позајмљени из следећих језика:

1.2.1. румунског:

ајотиани неол. „ађутант” (<рум. *aghiotant*) /фон. лик: *ађуиани* *ауиани*/;

барон неол. „baron” (<рум. *baron* <фр.);

бојер „крупни феудални земљопоседник, племић” (<рум. *boiér*) /син.: *богаћини*, *немеш*, *ч’ок’ј*, *троф*, *кјабур*/;

бурјез неол. „буржуј” (<рум. *butghez* <фр.) /вар, неол.: *буржуј* <рум. *burji* (или из срп);

бурјуж „буржуј” /<рум. *burji* (или из срп)/;

⁴ Напомињемо да у овом раду нисмо дали све термине из ових домена људске активности него већи део њих.

⁵ Само два пута у карашевским насељима, тачније, у Карашеву, крајем 70-их и током 80-их година прошлога века, дужност председника општине обављале су особе женског пола.

вич'еїрешедїнїте неол./ „потпредседник” /фон. лик: *вич'еїрешедїнїтер*/ (<рум. *vice-preşedinte*);

їранич'єр неол. „граничар” (<рум. *grănicer*);

деїуїїї неол. „посланик (у месној администрацији, општински, а после 1990. и у румунском парламенту)” /син: *їосланик*/);

дирекїтор неол. „директор” (<рум. *director*) /~ **ац'ункї** неол. „помоћник директора” (<рум. *adjunct* „заменик”)/ /фон. лик., арх.: *дерекїтор*/;

дириц'їнїте м, **дириц'їнїта** ж неол. /вар.: *дириц'їнїтер* м, ређе *дириц'їнїтерка* ж/ „разредни/разредна старешина; управник поште” (<рум. *diriginte, dirigința*);

јсандарм неол. /ретко/ „жандарм” (<рум. *jandarm*) /син: *шандарп*/;

јсудека'їтор неол. /фон. лик *јсудекьїтор*/ „судија” (<рум. *judecător*) /син. *судгац*/;

кјабур неол. „крупни земљопседник, племић” (<рум. *chiabur*) /син.: *бојєр*, *їроф*, *нобил*, *боїаїїш*, *нємеш*/;

колонел неол. „пуковник” (<рум. *colonel*);

каїорал неол. „каплар, десетар” (<рум. *caporal*) /вар.: *каїрарп*/;

команданї неол. „командир” (<рум. *comandant*) (~ *де їруїа* „командир чете”, ~ *де їлуїїон* „командир вода, плутона”, ~ *де комїанїје* „командант чете, компање”, ~ *де баїїалијон* /*баїїальон*/ „командант батаљона”, ~ *де униїаїте* „командант војне јединице”, ~ *де дивїзије* „командант дивизије”, ~ *де армїић* / ~ *оїи армїе* „командант армије”) /вар. арх. *коменданї*/;

кумнїи неол. /фон. лик.: *кумнїиул*) м, **кумнїта** ж/ „шурак, шуракиња” /син. *шурњак*, *шурњаја*; *шобор*, *шоборица*/;

локоїионенї неол. /фон. лик: *локоїиененї*/ „поручник” (<рум. *locotenent*);

локоїионенї колонел неол. /фон. лик: *локоїиененї колонел*/ „потпуковник” (<рум. *locotenent-colonel*);

локоїионенї мажор неол. /фон. лик: *локоїиененї мажор*, *локоїиененї мажур*/ „старији поручник” (<рум. *locotenent major*);

мажур арх. „старији водник, подофицер за један чин већи од водника” (<рум. *plutonier/ major*) /син.: *їлоїионєр мажор*/;

мајур „мајор” (<рум. *maior*);

марешал неол. „маршал” (<рум. *mareşal*);

минїстру неол. (<рум. *ministru*) /вар., арх. *минїсїтер*/;

нобил неол. „племић” (<рум. *nobil*) /син.: *нємеш*, *ч'окój*, *бојєр*/;

ордонанца неол. /вар. **ордонанц** арх./ „ордонанс” (<рум. *ordonanță* /<фр./, рум. покр. *ordonant*);

офицер неол. „офицер” (<рум. *ofițer*) /вар.: *офицїр*/;

їарламенїар неол. „парламентарац, скупштинар; посланик у парламенту” (<рум. *parlamentar*) /вар: *їарламенїарац*/;

їлоїионєр арх. /фон. лик: *їлоїиоњєр*, неол *їлуїионєр*, *їлуїиоњєр*/ „водник, наредник” (<рум. *plutonier*);

їлоїионєр мажор арх. /фон. лик. *їлоїиоњєр* ~, неол *їлуїионєр* ~, *їлуїиоњєр* ~/ „старији водник, подофицер за један чин већи од водника” (<рум. *plutonier major*) /син.: *мажур*/;

їрешедїнїе неол. /фон. лик: *їрешедїнїер*/ „председник” (<рум. *președinte*) /вар.: *їре(тї)сэдник*/;

їрефэкітї „префект, окружни начелник” (<рум. *prefect* или из нем. *Präfekt*);

їримар неол. „председник општине” /син.: *кмеїтї, кнес³*/;

їримїейтор арх. /ретко/ „начелник округа, префект” (<рум. *prim-pretor*);

їринц м, **їринцеса** ж /фон. лик, арх. и ретко: *їринцезија*/ „принц/принцеза/, краљїћ” (<рум. *prinț, prințesă*);

їрокурор неол. „јавни тужилац, државни тужилац” (<рум. *procuror*);

їрофэсор неол. „професор” (<рум. *profesor*) /вар. *їрофэсер*/;

секреїтар неол. „секретар, бележник” (<рум. *secretar*) /вар.: *наїтарощ*, ретко *їаїник*/;

секреїтар де їарїїд неол. „партијски секретар (за време комунистичког режима)” (<рум. *secretar de partid*);

серїенїтї неол. „поднаредник” (<рум. *sergent*) /вар., арх.: *сарїенїтї, шарїенїтї, саржэнїтї*/;

суїлокоїтоненїтї неол. /фон. лик.: *сублокоїтоненїтї, суїлокоїшененїтї, сублокоїшененїтї*/ „потпоручник” (<рум. *sublocotenent*);

суб^нофицир неол. /фон. лик: *суб^нофицир*/ „подофицер” (<рум. *subofiter*) /вар.: *їог^нофицир* <срп./;

суб^нїрефэкітї „заменик префекта” (<рум. *subprefect* /или из нем. *Präfekt*/);

фащул (мн. *фащўе*) /фон. лик: *фащўль*/ „пашеног (*Фащўе су мўжеви ожэњени за две сесїре*)” (<рум. *fășiu*);

фрунїаш неол. „десетар” (<рум. *fruntaș*);

фэљин м, **фэљена** ж „кум/кумица; кумче, кумчић” (<рум. *fin, fină*);

ч'окój неол. „болъар, спахија” (<рум. *ciocoi*) /син: *бојер, нэмец, сїа(х)їја*, *їроф*/;

їенерал неол. (<рум. *general*) „генерал” /вар.: *їенерал, їенерар*/;

щэф де сїаїї мажор неол. „начелник генерал штаба” (<рум. *șef de stat major*).

1.2.2. немачког:

аї'уїїанїтї „аїјутант” (<нем. *Adjutant*) /фон. лик: *аї'уїїанїтї, аїјоїїанїтї*/;

арїїилерїсїтї неол. /фон. лик, заст., ретко: *арїїилерїсїтї*/ „артилерац, артиљерац, артиљерист/а, топција” (<нем. *Artillerist*);

їенерал неол. /фон. лик, арх. *їенерар*/ „генерал” (<нем. *General*) „генерал” /вар., неол. *їенерал*/;

дерэкітор арх. „директор” (<нем. *Dirėktor*) /вар. *дирэкітор*/);

инфанїерїсїтї неол. /фон. лик, заст. *ифа(н)їерїсїтї* (у говору старије генерације)/ „пешак, пешадинац” (<нем. *Infanterist*; в. и рум. *infanterist* <нем.);

каїїїїан „капетан” (<нем. *Kapitän*, в. и рум. *săpitán*) (над. *Каїїїїан* – К);

коменданїтї арх. (<нем. *Kommandant*) /вар., неол.: *команданїтї, командїр* (ретко)/;

комисар „комесар” /фон. лик., арх. *ко'месар, кумесар*/ (<нем. *Kommissar* <лат. *Comisarius*; в. и рум. *comisar* /<нем./) /в. над. *Кумесар* – К/;

официр „официр“ (<нем. *Offizier*) /вар., ређе, неол. *официр*/;
їринц /мн. *їринцове*/ „принц, краљић“, *їринцѣза* /фон. лик, ретко, заст. *їринцѣзија*/ (<нем. *Prinz, Prinzessin* и, у новије време, в. рум. *prinț*);
їрофѣсер заст. /ретко/ „професор“ (<нем. *Professor*, мађ. *profesor*) /вар. *їрофѣсор*/;
сарї'ѣнї /фон. лик, арх.: *шарї'ѣнї*, *саржѣнї*/ „поднаредник“ (<нем. *Sergeant*) /вар., неол. *серїѣнї*/;
сенатїор „сенатор“ (<нем. *Senator* или из мађ. *szenátor*; в. и рум. *senator*);
їанкїсї неол. „тенкист/а“ (<нем. *Tankist* или <рум. *tanchist* <нем.);

1.2.3. мађарског:

їроф арх. /мн. *їрофове*/ „крупни феудални земљопоседник, племић“ (<мађ. *gróf*, в. и нем. *Graf*) /вар.: *бојѣр*; *кјабур*, *боїаїїаш*, *нѣмеш*/;
каїрар заст. „каплар“ (<мађ. *káprár*) /вар.: *каїорал* (<рум.);
каїїана „војник“ (<мађ. *katona*) /вар., неол., ретко: *солгáї* (<рум.), *војник* (<срп.);
минїсїер „министар“ (<мађ. *minister* или нем. *Minister*) /ређе и *минїсїру* неол./;
наїїарош арх. /фон. лик: *ноїїарош*/ (<мађ. *notarius, notarus*) /син.: *секреїїар*, *їїїник*);
нѣмеш арх. „племић, немеш“ (<мађ. *nemes*) /син.: *нóбил*, *бојѣр*, *кјабур*, *ч'окóј*, *боїаїїаш*, *їроф*/;
шандар /вар. *жандар*/ „жандарм“ (<мађ. *csendör*) /вар., неол., ређе: *жангáрм*/;
шбóр „шурак; (погрд.) двојица мушкарца који су имали однос са истом женом“;
шбóрица „шуракиња; (погрд.) две жене које су имале однос са истим мушкарцем“ (<мађ. *sógor* или нем. *Schwager*) /син. *шурїїаја*/.

1.2.4. српског или хрватског:

аї'уїїанї „ађутант“ (<срп.) /фон. лик. *ађ'уїїанї*, *аїјоїїанї*/;
војник неол. „војник“ /вар. *солгáї*, *каїїана*/;
командїр неол. (ретко) (<срп.);
їарламенїїарац неол. „парламентарац, скупштинар; посланик“ (<срп.) /вар.: *їарламенїїар*; син. неол. *їослáник* (<срп. и хрв.);
їод^тофицир „подофицир“ (<срп.) /вар.: *субофицир*/;
їослáник неол. „посланик у Скупштини / Парламенту“ (<срп. и хрв.);
їоїїресѣдник неол. „потпредсеник“ /син.: *вицѣїресѣдник*, *вич'ѣїресѣдїнїе(р)*, *вицикнѣс*/;
їре(ї)сѣдник неол. „председник“ (<срп.);
їїїник неол. /ретко/ „секретар“ (<хрв. *tajnik*) /син. *наїїарош*, *секреїїар*/;

1.2.5. турског:

áјдук (мн. *áјдүци*) /фон. лик.: *˘áјдук*, *хáјдук*/ „хајдук, одметник од власти, друмски разбојник, лопов“ (<тур. *haydud*);

арамбáща арх. „харамбаша” /фон. лик.: *арамбáща, ређе и харамбáща/ (в. презиме и надимак *Рáмбащ* – К);

йáща арх. „паша” (<тур. *paşa* <*başa*);

сйа(х)йја арх. „богаташ, земљепоседник” (<тур. *sipahi*) /син.: бо́йайáщ, бојéр, кјабу́р, нéмеш, ч'окóј, їроф/;

ч'áуш „онај који носи барјак испред сватова и гласно најављује свадбу” (<тур. *çavuş*).

2. Занати, занимања, спорт

2.1. Ауџохиџони словенски ѿермини и ѿермини сѿворени на карашевском ѿерену:

бајјлица КГ „врачара” /вар.: ба^бјиџора^б Н, вражјлица КГ (уп. вражъльц, вражјање – ТДР, 78–79), вражсиџора К /фон. лик.: вра^бжсиџора, връжсиџора (КГ);

бика́р „чувар бикова, бикар” /в. над. *Бика́р*, *Бикари́ца* – К/;

брка́р /фон. лик. б^ррка́р/ „човек који своје стадо оваца у пролеће даје на чување до јесени и, зависно од броја оваца, узима одређену количину овчијег млека када му дође ред” (највероватније је ово архаична словенска лексема /в. срп. *бркайи* овде са значењем „помешати овце при оформљењу стада”/ која је конзервисана у КГ, можда и потпором сличне румунске лексеме словенског порекла са истим значењем: *bărcar*);

варáр /ређе/ /син. *варнич'áр*/ „кречар, произвођач и продавац креча” (<слов. корена *вар-* „варити” + суф. *-ар*, в. *варни́ца* „јама у земљи која служи као пећ у којој се пече кречњак да би се добио креч, кречана” (рум. *vărniță*); в. над. *Varár* – К; уп. рум. *vărár* „исто” <слов.);

варнич'áр /син., ређе: *варáр*/ „кречар, произвођач и продавац креча” (<слов. корена *вар-* „варити” + суф. *-ар* (уп. рум. *vărniță* „исто” <слов.);

воденич'áр „воденичар”;

їоведáр „кравар, говедар”;

їосїобдин „свештеник, поп(а)” (син. *їої*);

їрк арх. „трговац; продавац” /син.: *їродáвац*, *вънзъїор*, *їесїї'онáр*/;

їрнчáр „лончар, грнчар”;

дрводéлац „дрводелац, тесар” (син: *їїишлер*, *її^амїлар*, *гулїер* /ретко/, *їїеслер*);

дружбáсї неол. „тестераш, радник који ради моторном тестером” (уп. рум. *drujbár* „исто” <рус. *дружба* „моторна тестера /комерцијални назив/”);

друмáр „друмар, путар”;

зидáр „зидар”;

јáтанч'áр „пастир/чобанин који чува/изводи на пасиште јаганце”;

јаловнич'áр „пастир/чобанин који чува/изводи на пасиште јаловке”;

^б баџиџора је хибридна лексема настала у условима вишемиленијумског контакта и међусобних утицаја банатских Јужних Словена (Карашевака) са романским (касније румунским) банатским становништвом (прасловенски корен од глагола *bajati + рум. суф. *-oare*; уп. рум. лексема истог значења са словенским кореном: *vărăitoare* (читај: *връжсиџоаре*).

казанár⁷ /син., неол. *казанц'ија*/ „власник казана за печење ракије, казан-
ција” (<тур. *kazan* + суф. *-ар/-ија*);
ка́цар „бачвар, кацар/качар” /син., арх.: *й́инӣер*/;
ковáч' „ковач”;
козár „козар”;
кожо'кár /фон. лик: *кожукáр*/ „кожухар, ћурчија” (<*кóжу* /КГ/ <слов.
kožuh) (уп. рум. *sojocár* „исто” <слов.);
ко́лар „колар, занатлија који прави кола”;
комкár арх. /ретко/ „радник у кланици, касапин, месар” /син.: *касáин*,
мачелáр/;
конй́раш „контраш, онај који свира у контрашицу; онај који се увек
супротставља, аргументовано или неаргументовано, мишљењу већине”;
коцáр „оцачар” (<*коц* /КГ/ <слов. *košt* „оцак”)(в. над. *Коцáр* – К);
кошнич'ár арх. „пчелар, кошничар”;
крй́ела „крпач, слаб занатлија, петљанац” (уп. рум. *cârpáci*) /син.:
фúшер/;
кúвар м /*кúварица* ж/ (лексема може бити аутохтона, наслеђена из сло-
венског лексичког фонда или је новија позајмљеница из српског језика) /син.
бука'и́ар/;
ло́йар арх. /фон. вар.: *ло́йру* (аналогижом према рум. *lòtru*)/ „лопов, кра-
дљивац, хајдук, насилник” (<слов. *lotrŭ*; уп. рум. *lòtru* <слов.) /син.: *йуси́аија*/;
млекáр „млекар, човек који преузима млеко од произвођача”;
најéвник „надничар”;
овч'ár „чобанин, овчар”;
окнáр „рудар, копач руде, окнар” (<*о́кна* /КГ/ „рудокоп, рудник” <слов.
окно; уп. срп. *окно*, *окнар*) /син. неол. *минéр*/;
йа́йуч'ár (КГ) „обућар” /син.: *шúшйер*/;
йéкар /заст. ретко/ „пекар” /син.: *йи́йár* (<рум.);
йи́лар „трговац стоком (нарочито коњима), пиљар”;
йисáр „писар”;
ййсац „писац” /син., неол., ретко: *скри'и́ор*/;
йойивáч' /фон. лик: *йойевáч'*/ „певач”;
йословáч' „радник” (уп. срп. *йослов* □ ч) /син.: *мунч'и́ор*, *ра́дник*/;
йродáвац „продавац, продавач” /син., неол: *внз'и́ор*, *мес'и́онáр*/;
йу́шкар (К, Ј) „ловац” (<*йу́шка* + *-ар*; в. над. *Пу́шкар* – К) /син.: *внџ'ор*,
лóвац (КГ), *шй́цер* (Кл, Н, В, Р, *јéтер* (Ј));
ра́дник „радник” (<срп.) /син.: *йословáч'*, *мунч'и́ор*/;
ри́бар неол., ретко „риболовац, рибар” (в. над. *Ри́бар* – К) /син.: *йескáр*/;
сви́яр „свињар”;
св́ирац „свирач” /в. над. *Св́ирац*, *Свирч'и́ца* – К; *Св́рка*, *Свиркóња* – Кл;/
се.́лак „паор, сељак, земљорадник” /син. *а́трикули́ор*, *цáран*, *йáур цáран*/;
йтерáч' „(лов) хајкач, гонич; пас гонич” (в. *йтерáч* – ТДР, 809);

⁷ Лексема јесте, највероватније, карашевска творевина /овај облик нисмо нашли у речници-
ма српских дијалеката/, изведена од турске основе + срп. суф. *-ар*, али се иста користи и у румун-
ским банатским говорима, у које је вероватно ушла из српских банатских/карашевских говора
(уп. рум. дијал. *căzânár* и рум. књиж. „*cazangiu*”).

и́еслер арх. /ретко/ „тесар, дрводелац” /син.: *дрводѣлац и́ицлер, и́ѣмилар, гулѣр*/;

и́олмáч' арх. „преводац, тумач” (<слов. *tlǔmáčĭ*, в. и мађ. *tolmács*, нем. *Dolmetsch*, рум. *tǎlmáci* <слов) /син., неол. *и́радукаи́ор, и́ревóдилац*/;

фириза́ч' „власник пилане” (<мађ. *fűrész* + суф. *-ач'*) /в. топ. *Кои́ ф́уриза* – К/;

црквени́к (К), **црквења́к** (Кл) „црквењак”;

шумáр „шумар” (в. над. *Шумáрак* – К, *Шумарѣв/ац* – Кл) /син., ређе, неол. *и́агурáр, и́ьдурáр*/;

2.2. Позајмљени и́ермини из следећих језика:

2.2.1. румунског:

а́ирикулѝор неол. „земљорадник” (<рум. *agricultór*) /син. *земљорадник и́аур, сељак*/;

авгоча́и неол. (<рум. *avocát*) /арх. *фицкáр*/;

асисѝѣни́ медика́л неол. /син. *асисѝѣни́*/ „асистент, видарник са завршеном постлицеалном медицинском школом” (<рум. *asistént medicál*) /син., арх. *фѣлч'ер*/;

аи'ѣни́ неол. „шпијун, агент /син.: *и́ијон*/; агент, представник, заступник, посредник” (~ **фиска́л** „финансијски заступник”, ~ **а́ирикол** „пољопривредни агент/ представник” (<рум. *agént fiscál, agént agrícól*) /син., арх. *финáнац*/;

акордијони́си /фон. лик, заст.: *кордијони́си*/ „хармоникаш” (<рум. *acordeoníst*) /син., неол. *(х)армоника́ш*/;

ѣнвѝѝор м, **ѣнвѝѝора** ж „учитељ / учитељица; учитељева супруга” (<рум. *învăţátór, învăţátoáre*) /син.: *мѣш'ер* м, *мѣш'ероња* ж, *уч'и́ѝѣль*⁸, *груѝуч'и́ѝѣль*⁹ м, *уч'и́ѝѣљица* ж (ретко) (<срп., хрв.)/;

бармáн неол. „бармен” (<рум. *barmán*);

баскеи́балисѝ неол. „кошаркаш” (<рум. *baschetbalíst*) /вар., неол. *кошарка́ш* (<срп.)/;

биѝни́цáр неол. „шверцер, кријумчар” (<рум. *bişniţár*);

бобинаѝор неол. „сукач, онај који намотава на калем” (<рум. *bobinátór*);

бриа́дáр „бригадир, руководилац /техничар, стручњак/ радне бригаде која ради у експлоатацији шума /сечењу дрвећа” (<рум. *brigadiér /silvic/*);

бронка́ш „онај који свира на контрабасу, контрабасиста” (<рум. *broáncá* „контрабас” <буг. *brýmčъ*)¹⁰;

бруи́áр неол. /ретко/ „пекар” (<рум. *brutár* „исто”) /син., заст., ретко: *и́ѣкар*/;

⁸ Лексема је највероватније ушла у КГ у међуратном периоду када су у карашевска насеља, у којима су функционисале и школе са наставним матерњим језиком, дошли учитељи из Хрватске (у оквиру међудржавне конвенције између Румуније и Југославије).

⁹ Сложеница је продрла у КГ после Другог светског рата када су учитељи, већином Срби из румунског Баната (у одељењима са „српскохрватским” наставним језиком) били ословљавани, у духу комунистичког друштва, са *груѝучи́ѝѣль*.

¹⁰ Поједини етимолози сматрају да је ова лексема словенског порекла – *бржкъ* „буба” (в. DER, 115).

їиникици'уу неол. „лимар” (<рум. *tinichigiu*) /син., арх. *клонфер*/;
їтрадукаїбор неол. „преводилиц, тумач” (<рум. *traducător*) /син. *їолмач'*,
їреводилац/;
їойийїбор неол. „топионичар, талилац” (<рум. *topitór*);
їракийїорисї неол. „тракторист” (<рум. *tractoríst*);
уч'енїк „шегрт, ученик на занату” /син. *шїїрїл*/;
флураш „фрулаш” (<рум. *fluieras*);
фойбалїсї „фудбалер” (<рум. *fotbalíst*) /син. неол.: *фудбалер* (<срп),
ноїомейїаш ретко (<хрв.);
фойїорїф неол. /фон. лик, арх. *їоїїорїф*/ „фотограф” (<рум. *fotográf*);
фрезор неол. „фрезер” (<рум. *frezór*);
фризїр неол. „берберин, фризер” (<рум. *frizér*) /син., арх. *берберин*/;
функи"јонїр неол. /фон. лик.: *функијонїр*/ „чиновник” (<рум. *funcționár*);
хан/г/балїсї неол. „рукометаш” (<рум. *handbalíst*) /син., неол., ретко:
рукомеїїаш (<срп.);
царїн неол. „паор, сељак” (<рум. *țárán*) /син.: *аїрикулїїор*, *сељак*, *їаур*/;
їесї"јонїр неол. „продавац” (<рум. *gestionár*) /син. *їрогївац*, *внзъїїор*,
їрк).

2.2.2. немачког:

бирїїаш „власник кафане; онај ко ради у кафани; крчмар, бирташ, го-
стионичар” (<нем. *Wirt, Wirtshaus*) /в. РСГВ, 1: 106; уп. рум. *birtás*/;
бокїер арх. „помоћни општински службеник; ноћни стражар” (<нем.
Wächter; уп. и мађ. *bakter*, рум. *boáctár* <нем.);
гокїор /фон. лик: *гокїер* арх./ (<нем. *Dóktor*) /~ *за лїїе*; ~ *за мїру* (син.,
неол. ~ *вейеринїр*) „доктор ветеринар”/;
їїтер (Л) арх. „ловац” (<нем. *Jäger*) /син.: *внпїор*, *лївац*, *їушкар* (КГ),
шїїцер (Кл, Н, В, Р)/;
кїнїор „црквени појац” (<нем. *Kantor*);
кїелїн „помоћни, млађи свештеник (у католичкој цркви)” (<нем. *Kaplan*);
касїр „касир, благајник” (<нем. *Kassierer*) /син.: *кас"їер*/;
кїлнер неол. „конобар” (<нем. *Kellner*) /син., неол.: *осїїїїар*, *конобар*/;
клонфер арх. „лимар” (<нем. *Klempner*) /син., неол. *їиникици'уу*/;
куршмїї арх. „некадашњи назив за ветеринара који није имао факул-
тетско образовање” (<нем. *Kurschmied*);
инцинїр /фон. лик, арх.: *инцилїр*/ „инжењер” (<нем. *Ingenieur*) /син.,
неол.: *инцинїр* (<рум.);
мїјсїор „мајстор, занатлија” (<нем. *Meister*);
мајур „мајор” (<нем. *Major*) /вар., неол., ретко: *мајор*/;
мїлер арх. (<нем. дијал. *Moler*, нем. књ. *Maler*) „молер” /син., неол., ређе:
зуїрав/;
їаур арх. „паор, сељак” (<нем. *Bauer*) /син. неол.: *аїрикулїїор*, *сељак*,
царїн/;
їаїїрабїн арх. /фон. лик, неол.: *їаїїрїбїн*/ „светац, заштитник дома или
породице, слава; власник, сопственик, патрон” (<нем. *Patron*);

й́и́н̄ӣер арх. „бачвар, пинтар, пинтер” (<нем. *Pinter* или <мађ. *pinter*) / син.: *ка́џар*/;

й̄ош̄и́й̄ар м, **й̄ош̄и́й̄ари́ца** ж /вар. *й̄ош̄и́й̄а̄ш̄*/ „поштар, поштарка” (<нем. *Post* + суф. *-ар*; в. и рум. *poștar, poștaș*);

ре́йруӣ „регрут” (<нем. *Recrut*);

й̄и́ӣш̄лер /фон. лик, ређе: *й̄и́ӣш̄ље̄р*/ „дрводелац, тесар” (<нем. *Tischler*) / син. *др̄воде́лац*, *й̄и́ѣ̄мил̄ар*, *дул̄ле̄р*/;

фарба́р „бојадисар, фарбар” /в. над. *Фарба́р*, *Фарбарі́ца* – К/ (<нем. *Färber*) /син. неол. *вои́сӣй̄ор*/;

фе́ш̄ӣер арх. /изашао из употребе/ „шумар, шумарски ињежеер” (<нем. *Förster*) /в. топ. *Фе́ш̄ӣерова* *й̄раги́на* – К/;

финана́ц /фон. лик: *финана́ц*/ арх. „службеник, чиновник који ради у финансијској институцији; финансијски заступник” (уп. нем. *finanziell*) / син., неол.: *аџ’енӣӣ фиска́л*/;

й̄ош̄ӣо́й̄ра́ф арх. /фон. лик, неол. *фош̄ӣо́й̄ра́ф*/ „фотограф” (<нем. *Photograph*);

фу́шер „слаб занатлија, петљанац” (<нем. *Pfuscher*) /син.: *кџ̄ӣела*/;

ш̄кула́р /дем. *ш̄кула́рак*/ „школарац, ученик, ђак” (<нем. *Schüler*) /син., неол.: *џ’енӣк*, *еле́в*/;

ш̄ви́н̄ӣлер арх. /ретко/ „варалица, обмањивач; непоуздан човек” (<нем. *Schwindler*);

ш̄и́н̄ӣер „шинтер” (<нем. *Schinder*);

ш̄и́џер (Кл, Н, В, Р) „ловац” (<нем. *Schütze* „стрелац, гађач”) /син.: *в̄ьп̄ьт̄ор*, *л̄овац*, *й̄у́ш̄кар* (КГ), *је́џер* (Л)/;

ш̄л̄осер арх. „бравар” (<нем. *Schlosser*) /син., неол. *ла’ка’ӣџ̄у́ш̄*/;

ш̄ме́кер „лукав” (<нем. *Schmecker*, уп. рум. *șmêcher* <нем.);

ш̄на́јгер арх. „кројач” (<нем. *Schneider*) /син., неол.: *кроја́ч’*, *кроји́й̄ор*/;

шофе́р „шофер” (највероватније из нем. *Chauffeur*; в. и мађ. *sofőr*, рум. *șofer*);

ш̄и́џеге́нӣӣ арх. „студент” (<нем. *Student*) /син., неол. *сӣџеге́нӣӣ*/;

ш̄и́й̄јон арх. „шпијун” (<нем. *Spion*) /син., неол., ређе: *сӣӣ’он*/;

ш̄и́й̄ӣкула́нӣӣ /фон. лик.: *ш̄и́е̄кула́нӣӣ*, *сӣе̄кула́нӣӣ* неол./ „спекулант, шпекулант” (<нем. *Spekulant*);

ш̄у́ш̄ӣер (КГ) „обућар” (<нем. *Schuster*) /син.: *й̄аӣџ’ар*, *й̄анӣӣофа́р* неол./

2.2.3. мађарског:

ме́ш̄’ер м / **меши́’еро́ња** ж арх. „учитељ/учитељица; учитељева супруга/” (<мађ. *mester* „маестро, учитељ, наставник”) /син., неол: *уч’и́ӣе̄љ*, вар. *дрӯџ’уч’и́ӣе̄љ* м, *уч’и́ӣе̄љица* ж (ретко), *ѣ̄н̄в̄ьџ̄ӣор*, *ѣ̄н̄в̄ьџ̄ӣора*/;

й̄и́ч’ка́џ погрд. „дечак, момчић; жутокљунац који се прави важан, који себе покушава приказати у бољем светлу него што јесте у стварности, уображени младић” (уп. срп. покр. *бӣчк̄а̄ш̄* „лопов, скитница, битанга”) (<мађ. *bicskás*), али не искључујемо могућност да је аутохтона, карашевска творевина /од основе лексеме за женски полни орган + суф. *-а̄ш̄*/;

й̄олма́ч’ арх. „преводиолац, тумач” (<слов. *tlúmacš*; в. и мађ. *tolmács*, нем. *Dolmetsch*) /син., неол. *й̄рагукай̄ӣор*, *й̄рево́гилац*/;

примáш „први, главни виолониста у малом оркестру народне музике“ (<мађ. *primás*, уп. рум. *primás* <мађ.);

фелч'ер арх. „асистент, видарник са завршеном постлицеалном медицинском школом“ (<мађ. *felcser* или <нем. *Feldsche*) /син., неол.: *асисџијениџ медикáл*/;

фишкáр /вар. *фишкáл* (в. Петровић, 1935: 106)/ арх. „адвокат“ (<мађ. *fiekális*) /син. неол. *агвокаџил*/;

ч'измáр /фон. лик: ч'измáр¹³/ „чизмар“ (<мађ. *csizma* или <тур. *çizme*);

ч'икош – лексема сачувана данас само у надимку *Ч'икош* /К/ „коњушар, чувар коња“ (<мађ. *csikó*).

2.2.4. српског или хрватског:

армоникаџ /фон. лик: *хармоникаџ*/ неол. „хармоникаш“ (<срп. *хармоникаш*) /син.: *акордијонисџ*, (у говору старије генерације) *кордијонисџ*/;

џолман неол. /ретко/ „фудбал/ голман“ (<срп.) /син., неол. *џорџáр*/;

враџáр неол. /врло ретко/ „фудбал/ голман“ (<хрв.) /син.: *џорџáр*, *џолман*/;

земљорáдник „земљорадник, сељак“ (<рум. *agricultór*) /син., неол. *цáран*, *аџрикулџор*, *сељак*, *џáур* арх./;

зубáр неол. „зубар“ /син., неол. *дениџисџ*/;

елéкџиричáр неол. „електричар“ (<срп., хрв) /син.: *лекџирич'áн*, *елекџирич'áн*/;

казанџ'џа „власник казана за печење ракије, казанџија“ (<срп. *казанџија* или <тур. *kazancı*) /син. *казанáр*/;

конобáр неол. /ређе/ „конобар“ /син., неол.: *келнер*, *осџџџáр*/;

кошаркáш неол. „кошаркаш“ (<срп.) /син., неол. *баскеџбалисџ* (<рум.);

кројáч' неол. „кројач“ (<срп.) /син., арх: *шнáјджер*/;

крунич'áр м, **крунич'áрка** ж „мушка или женска особа молилац крунице“ (<хрв.);

лóвац неол. (КГ) „ловац“ (<срп.) /син.: *џушкар* (К, Ј), *вџьџór*, (КГ), *шиџер* (Кл, Н, В, Р, *јџер* (ЈЛ));

мехáнич'áр неол. /ретко/ „(ауто)механичар“ (<срп., хрв) /син., неол. *мекáник* (<рум.);

ноџомеџџáш неол. /ретко/ „фудбалер, ногометаш“ (<хрв) /син., неол: *фудбалер* (<срп.), *фоџбалисџ* (<рум.);

џекар заст. /ретко/ „пекар“ /син. неол. *бруџáр*/;

џревџдилац неол. „преводилац, тумач“ (<срп.) /син. *џолмáч'* арх., *џрадукаџџор* неол./;

рукомеџџáш неол. „рукометаш“ (<срп.) /син., неол. *хан/г/балисџ* (<рум.);

сџорџџáш неол. „спортиста“ (<хрв.) /син. *сџорџџисџ*, *сџорџџив*/;

сџорџџисџ м, **сџорџџисџ/киња** неол. „спортиста, спортисткиња“ (<срп.) /син. *сџорџџáш* (најновија позајмљ. из хрв. језика), *сџорџџив* (<рум.);

џч'еник неол. „ученик, џак“ (<срп., хрв.) /син.: *елéв*, *џкулáр*/;

¹³ Могуће је да је овај фонетски лик настао у новије време аналогичом према рум. лексеми *ciţná* (<мађ.).

а) створени на карашевском терену¹⁶: *варнич'ар*, *кнез'ица* (уп. срп. *кне-иша*), *шур'ац*, *вицик'неc*, *бај'илица*, *дружб'иcи*, *јаловнич'ар*, *комк'ар*, *кр'иела*, *йайуч'ар*, *йойив'ач'*, *кац'ар*, *и'еслер*;

б) архаични облици конзервисани, највероватније, и „подршком” истих или веома сличних румунских лексема, иначе словенског порекла: *вар'ар*, *кош'ар*, *ло'ишар*, *и'и'зул*;

в) хибридне творевине настале такође на карашевском терену: *ба'јиш'ора* (вид. IV.2.1, напомена 5), *фириз'ач'* и др.

2. Велики је број позајмлених термина. Анализа грађе указује на то да су позајмлени термини из више истражених домена људске делатности, пре свега из политичко-административног, војног и економског (индустрија, пољопривреда, занатство, угоститељство), али и из домена шкољства, здравства, спорта, сродства и др.

2.1. Најчешће су позајмлени термини који означавају *и'иш'иуле*, *зв'ања*, *чинове* (који рефлектују политичко-административну стварност у извесним периодима, али је та стварност/прилике која се током времена мења па се онда уносе нове позајмленице), углавном нове реалије које се неизбежно стално јављају као резултат еволуције друштва. Видљиви су у корпусу позајмленица *лексички слојеви* који веродостојно одсликавају развој друштва, промене које са собом доноси тај развој и нове реалије. Илустрације ради, износимо само неколико од многобројних таквих примера слојевитости у лексици, са напоменом да су наведени термини и данас у употреби: *и'енер'ар* арх. (<нем.) / *и'енер'ал* неол. (<нем.) / *и'енер'ал* неол. (<рум.); *йуш'кар* – *и'иц'ер* / *ј'е'тер* / (<нем.) – *в'п'и'ор*; *ло'ишар* (<слов.) – *йуc'иш'ија* (<тур.) / *а'јдук* (<тур.); *наш'арош* (<мађ.) – *секр'еи'ар* (<рум.) – *и'а'јник* (<хрв.); *мин'иc'иер* арх. (<нем.) – *мин'иc'иру* неол. (<рум.); *не'меш* арх. (<мађ.) – *но'бил* (<рум.); *проф* (<мађ., нем.) – *бо'јер* / *к'јабу'р* неол. (<рум.); *шур'ац* (слов.) – *шо'тор* (<мађ.) – *кум'наш'и* (ул) (<рум.); *др'вог'елац* (слов.) – *и'иш'лер* (<нем.) – *ду'и'ер* (<рум.) / *и'иш'а'мил'ар* (<рум.); *комк'ар* (слов.) – *кас'аи'ин* (<тур.) – *мачел'ар* (<рум.); *фарб'ар* (<нем.) – *воиc'иш'ор* (<рум.); *меш'х'ер* (<мађ.) – *уч'и'иш'ел' / дру'и'уч'и'иш'ел' /* (<срп.) – *в'нв'иц'иш'ор* (<рум.); *ш'на'јгер* (<нем.) – *кројиш'ор* (<рум.) – *крој'ач'* (<срп.) и многи други.

2.2. Међу позајмленицама новијег датума налазимо и оне које су у КГ ушле из српског и, нарочито после 1990. године, из хрватског језика. Проблем прецизирања из којег од ова „два” језика су оне ушле у КГ јесте веома тежак. Ипак, при одређивању порекла оваквих термина треба узети у обзир два критеријума, наиме: а) *хронолошки* – приближно време када је термин позајмлени (а за то је неопходно врло добро познавање карашевских прилика), и б) *лексички* – тј. облик позајмљеног термина. Овде треба још прецизирати да је утицај српског, пре свега књижевног језика и старији и јачи, а он је интензивније почео да се испољава после Другог светског рата,¹⁷ првенствено

¹⁶ Углавном су то лексеми са словенским кореном или оснoвoм изведени са страним, пре-тежно румунским суфиксима или обрнуто.

¹⁷ До тада је веома слаб српски утицај на КГ оствариван једино у међусобним, ипак доста спорадичним контактима између Карашевака и Срба (како због приличне удаљености једних од других, тако и због припадања различитим вероисповестима).

преко средстава јавног информисања (новине, радио, телевизија, а у последње две-три деценије – интернет) и, у мањој мери, посредством школе.¹⁸ Хрватски утицај се јавља тек у међуратном периоду, након потписивања *Конвенције о уређењу мађинских основних школа у Банату* између Југославије и Румуније (на снази од 1933. до 1946. године), када су у карашевске школе дошли контрактуални учитељи из Хрватске, али је тај утицај био веома слаб, скоро безначајан. Константан и дуготрајнији утицај, али такође слабог интензитета, вршен је преко католичке цркве, посредством свештеника хрватске националности (малобројних ипак) и црквене литературе допремљене из Хрватске. Много снажнији хрватски утицај испољио се од 1995. године наовамо, када је Хрватска понудила Карашевцима хрватско држављанство и када су многи Карашевци отишли на привремени рад у Хрватску.¹⁹ Тако, нпр., термини као што су *армоникаш*, *џолман*, *казанџија*, *конобар*, *кошаркаш*, *кројач*, *сџорџиџи*, *џекар*, *џре(џи)сџедник*, *џог^мофицир* и још неки ушли су из српског језика, док су хрватске провенијенције термини као *крунич'ар*, *каниџор*, *џијаник*, *враџар*, *сџорџиџи* и још неки.

2.3. Осим српских, односно хрватских, и код појединих позајмљеница из других језика тешко се може са сигурношћу утврдити из којег су језика ушле у КГ, јер нису ретки случајеви, као што је познато, да се из једног у други језик не позајмљује увек непосредно, већ посредством неког трећег језика. Ево неколико таквих случајева: *бџкџер*, *минџстер*, *џофџер*, *џримџш*, *ч'џжмџр* и др.

2.4. Најснажнији утицај, иначе константни и најдуготрајнији (вишемилијумски), на КГ извршио је *румунски језик*, који је нарочито јак био после Другог светског рата. Од укупно 326 анализираних термина из обеју група – IV.1. (103) и IV.2. (223), чак 150 јесу румунске позајмљенице, број који далеко надмашује не само укупан број аутохтоних термина (61) већ и укупан број позајмљеница из осталих језика (115). Ради стицања што веродостојније слике утицаја румунског и других језика у лексици КГ, износимо број позајмљених термина из сваког језика, за сваку од наведених двеју група (IV.1. и IV.2.):

IV.1. *Звања, џиџиџуле, чиновни, сродџиво*

рум.	нем.	мађ.	срп./хрв.	тур.
58 (56,31%)	13 (12,62%)	9 (8,73%)	9 (8,73%)	5 (4,85%)
Укупно позајмљених термина: 94 (=91,24%) + аутохт. терм.: 9 (=8,73%)				

¹⁸ Треба напоменути да су после Другог светског рата у карашевским школама функционисала два одсека – један са српскохрватским наставним језиком (све до 1961. године), на којем су наставу изводили већином наставници Срби из румунског Баната, а други са румунским наставним језиком.

¹⁹ Карашевски гастарбајтери у Хрватској нису се дуго задржали (неколико година), јер је већина њих, са хрватским путовницама (због којих је највећи број њих прихватио хрватско држављанство у тим годинама), отишао на рад у западноевропске земље.

IV.2. Занайти, занимања

рум.	нем.	мађ.	срп./хрв.	тур.	грч.
92 (41,25%)	38 (17,04%)	9 (4,70%)	23 (10,31%)	7 (3,13%)	2 (0,89%)
Укупно позајмљених термина: 171 (77,32%) + аутохт. терм.: 52 (23,31%)					

2.5. Константујемо да се бројни позајмљени термини у даљој прошлости задржавају у лексичком фонду КГ и напоредо се употребљавају, истина, најчешће са мањом фреквенцијом, са позајмљеницама новијег датума: (*йаууч'ар* (<тур.) – *шүшптер* (<нем.) – *йанпифар* (<рум.); *йишлер* (<нем.) – *йи^амилар / дулёр* (<рум.); *шпйон* (<нем.) – *сй'он* (<рум.) и др.

2.6. Нису, ипак, ретки случајеви када се аутохтони или старије позајмљени термини равноправно (чак и **чешће**) употребљавају са позајмљеницама новијег датума, као у случајевима: *кнес* (<слов.) – *йримар* (<рум.); *окнар* (<слов.) – *минер* (<рум.); *рибар* (<слов.) – *йескар* (<рум.); *йисац* (<слов.) – *скрип'йор* (<рум.); *судац* (<слов.) – *жудека'йор* (<рум.); *кайана* (<мађ.) – *војник* „војник” /вар.: *солгаи* (<рум.) и др.

2.7. Након дужег или краћег времена употребе, доста позајмљеница или и аутохтоних словенских лексема најпре се све ређе употребљава (*дерек'йор*, *йрофесер*, *йенерар*, *йримйе'йор*, *коменганй*, *кайрар*, *немеш*, *йајник*, *лошар*, *йеслер*, *дулёр*, *шпйугенй*, *бокйер*, *клонфер*, *куршмий*, *инцилйр*, *финанц* и *финанац*, *шлосер*, *йишкар* и др.), а потом излазе из активног, понекад и из пасивног, речничког фонда (в., нпр.: *фешптер*, *ч'икош*, *кмей*, *комкар*).

Најчешћи узрок ишчезавања појединих аутохтоних или позајмљених термина јесте нестајање појединих реалија или се стари аутохтони или позајмљени термини из доминантног језика у једном периоду (нпр. турски, немачки, мађарски) замењују новим позајмљеница из језика који преузимају доминацију од претходног (румунски, енглески), али постоје и други узроци.

3. У условима дуготрајних језичких контаката, односно међусобних утицаја и интерференција на језичком плану, као што је случај са Карашевцима и Румунима, понекад настају *хибридне йворевине* у терминологији КГ, то јест узима се основа /или корен/ из једног језика и суфикс из другог језика, или пак творбом сложеница са аутохтоном, словенском и страном основом, као у следећим примерима: *ба'јийора* (<слов. *бајийи*, КГ *бајилица*: *баји*- + *-и*- + рум суф. *-oare* аналогјом према рум. *врајитоаре*), *вражйиора* /*вра'жйиора*, *вр'жйиора*/ (<слов. *вражйи* /*враж-*/ + *-и*- + рум суф. *-oare*); *вицейреседник* (<рум. *вйсе* творбени елеменат са значењем „заменик, адјункт” + слов./срп. *йредседник*); *вицикнес*, *команганй ой армайе*, *фиризач'* и др.

4. Анализирано је (у обе групе) укупно **326** термина, од којих су:

Аутохтони (словенски, српски)	Румун. порекла	Немачког порекла	Мађарског порекла	Српског/хрватског порекла	Турског порекла	Грчког порекла
61 (18,71%)	150 (46,01%)	51 (15,64%)	18 (5,52%)	32 (9,81%)	12 (3,68%)	2 (0,61%)

Број румунских позајмљеница нагло је порастао после Другог светског рата, поготово после 1960. године када су у карашевским насељима укинуте школе са наставним српскохрватским језиком. Тај изузетно снажан утицај румунског језика на КГ, који је претио да говори Карашевака изгубе свој словенски, српски карактер за неколико деценија и, аутоматски, да се Карашевци утопе у румунску масу, мало су ублажили, успорили српски радио-програми, а још мање гледање српске телевизије (због лошег сигнала у Карашкој долини). Спас од губљења идентитета и потпуне румунизације Карашевака (али и осталих Срба у румунском Банату) стигао је почев од 1990. године када су стеге румунског комунистичког режима одстрањене, али то нова доба донело је нове (чак и веће) опасности које могу довести доста брзо до губљења идентитета карашевске етничке оазе (масовни одлазак на рад у иностранство са веома slabим изгледима за повратак у родни крај, добијање сталног боравка и, потом, држављанства у западноевропским земљама и сл.). Иначе, врло брзо после пада комунистичког режима у Румунији, место румунизације започео је процес похрваћивања Карашевака који, без двојбе, свим својим најбитнијим и најрелевантнијим језичким и етнолошким елементима припадају српском етничком корпусу.

ЛИТЕРАТУРА

- Ердељановић, 1925: Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. *Niederlöv sbornik*. Praha, стр. 275–308.
- Ивић, 1929: Д-р Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања јојиско-јоморишке територије (1703)*. Фототипско издање. Нови Сад: Издање Матице српске.
- Ивић, 2001: Павле Ивић, *Целокујна дела, II: Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у шћокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Јанкулов, 1961: Др Борислав Јанкулов, *Прејлед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*. Нови Сад: Матица српска, Посебна издања.
- Пејин, 2003: Јован М. Пејин, *Прејлед прошлости Срба у Банату*. Београд–Зрењанин–Кијинда–Панчево: ВЕДЕС.
- Поповић, 1955: Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века – Историја насеља и становништва*. Београд: Српска академија наука. Посебна издања, књига ССХХII. Етнографски институт, књига 6, Издавачко предузеће „Научна књига”.
- Поповић², 1955: Др Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска, Градска штампарија.
- Радан, Ускату, 2015: М. Н. Радан, М-р Радан Ускату, О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит. Нови Сад: *Језици и културе у времену и историји*, IV/1, Тематски зборник, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, стр. 87–102.
- Filipović, 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti – Školska knjiga.
- Biljana Golubović, *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*. München: Verlag Otto Sagner, 2007.
- Petrovici, 1935: Emil Petrovici, *Graiuл caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*: Bucureşti: Monitorul oficial şi imprimeriile statului. Imprimeria Naţională.
- Тинта, 1972: Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716–1740*. Timișoara: Editura FACLA.

КОНСУЛТОВАНИ РЕЧНИЦИ

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, том 1–18. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски (српскохрватски) језик, 1959–2010.

Речник српскохрватској књижевној језика. Нови Сад [*Загреб]: Матица српска [*Матица хрватска], том 1–6, Друго фототипско издање, 1990.

РСГВ: *Речник српских њвора Војводине*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Лексикографска издања, Дијалекатски речници, св. 1–9 (редактор Драгољуб Петровић), 2000–2009.

ТДР: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.

DER – A. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I. O, 2007.

Skok, I–III: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. I (A–J), Zagreb, 1971; knj. II (K–poni), 1972; knj. III (poni–Ž), Zagreb, 1973.

Škaljić, 1989: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Šesto izdanje. Sarajevo: „Svjetlost”.

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА НАСЕЉА

В – Водник

Ј – Јабалче

К – Карашево

Кл – Клокотич’

Л – Лућак

Н – Нермић’

Р – Равник

ТЕХНИЧКЕ СКРАЋЕНИЦЕ:

арап. – арапски (језик)

арх. – архаизам, застарела реч

бан. – банатски

вар. – варијанта

грч. – грчки

дијал. – дијалекатски

ж – женски род

КГ – карашевски говори

м – мушки род

лат. – латински

мађ. – мађарски

мед. – медицина

над. – надимак

нем. – немачки

неол. – неологизам, позајмљеница новијег датума

погрд. – погрдно

покр. – покрајински

рум. – румунски

рус. – руски

с – средњи род

син. – синоним

слов. – словенски, општесловенски

срп. – српски

срхр. – српски/хрватски

топ. – топоним

тур. – турски

хрв. – хрватски

фон. лик – фонетски лик

фр. – француски

DENUMIRILE TITLURILOR, GRADELOR, FUNCȚIILOR, OCUPAȚIILOR ȘI MESERIILOR ÎN GRAIURILE CARAȘOVENE

Mihaj N. Radan, Miljana-Radmila Uskatu

Rezumat

În prezenta lucrare autorii continuă cercetarea lexicului graiurilor carașovene din diferite domenii de activitate (casa și obiectele de uz casnic, terminologia carului, a cojocăritului, păstoritului, fierăriei ș.a.). Astfel, în studiul de față sunt inventariați și analizați termenii care denumesc titluri, grade, funcții, ocupații și meserii în graiurile sârbești carașovene din Banatul românesc. Materialul adunat este supus analizei etimologice cu scopul de a stabili raportul dintre termenii sârbești (slavi) conservați din domeniul precizat și cei împrumutați din limbile altor etnii cu care carașovenii au fost sau sunt și în prezent în contact de-a lungul timpului sau din terțe limbi care au exercitat o oarecare influență în mod indirect asupra graiurilor carașovenilor. În acest context, va fi analizată intensitatea influenței străine asupra lexicului acestor graiuri, în general, și totodată va fi efectuată o ierarhizare a limbilor din care s-au făcut împrumuturile.

CUVINTE CHEIE: graiurile carașovene, Banatul românesc, terminologie, lexicul autohton, împrumuturi, influențe și interferențe.

THE NAMES OF THE TITLES, DEGREES, FUNCTIONS, OCCUPATIONS AND TRADES IN THE CARAȘOVA DIALECTS

Mihaj N. Radan, Miljana-Radmila Uskatu

Summary

In this article the authors continue the lexical research of the dialects from Carașova in various activity domains (house and household objects, terminology of the wagon, of fur processing, sheep breeding, blacksmithing, etc). As such, the current study comprises and inventory and an analysis of the terms denominating titles, degrees, functions, occupations and trades in the Serbian dialects of Carașova in the Romanian Banat. The gathered material is subjected to an etymological analysis with the purpose of establishing the relation between the Serbian (Slavic) terms preserved in the specified domain and those borrowed from the languages of other ethnicities with which the Carașovans were or presently are in contact, or those from other languages which indirectly influenced the dialects of Carașova. In this context, a general analysis of the intensity of the foreign influence on the vocabulary of these dialects will be conducted, and at the same time a hierarchy of the „borrowing” languages will be established.

Љиљана И. Пузовић

ЦРТИЦЕ ИЗ БРАЧНОГ ЖИВОТА НАРОДА У ТЕМИШВАРСКОЈ ЕПАРХИЈИ У XVIII ВЕКУ

САЖЕТАК: У раду се износе подаци о неколико судских спорова који су вођени пред Конзисторијом Темишварске епархије, а односе се на брачну, већином бракоразводну проблематику. Стављањем у шири друштвени контекст, доприносе сагледавању свакодневног живота православаца у Темишварској епархији средином XVIII века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: брак, брачни живот, развод, Епархијска конзисторија, Темишварска епархија, Банат, XVIII век.

Проучавање брачног живота народа у Темишварској епархији током XVIII века мали је прилог сагледавању друштвених и културних прилика нашег и суседних народа у поменутом периоду. Сачувани историјски извори, који садрже сведочанства о брачним приликама, већином потичу из судских процеса, те стога говоре о негативним појавама, али управо због тога што садржајем одступају од идеалног и исправног, доприносе реалнијем сагледавању свакодневног живота људи у прошлости.

Чином венчања озваничавала се брачна заједница будућих супружника и започињао је њихов заједнички живот. Венчању су претходили догађаји који су се мењали временом и зависили од места, окружења, локалних обичаја и других околности. Сваки корак ка склапању брака био је праћен бројним обичајима на које се много пазило, почев од прошње и откупа девојке до свадбе. Поједини обичаји били су општег, а поједини локалног карактера, али у дубоко патријархалном друштву, сваки је био важан. Припрема свадбе, која је могла да траје и до осам дана, захтевала је огромне финансијске издатке и могла да доведе до банкротства породица, па су црквене власти забрањивале такву праксу.¹

¹ Прошевина девојке укључивала је њену „куповину” од стране младожење, а цена је зависила од девојчине лепоте и вештине у кућним пословима. Отац је давао кћер просцу који би за њу више понудио, без питања девојке за мишљење. „Продаја” девојке доводила је до њеног тешког положаја у браку, јер је муж постајао њен „господар”, како га је и ословљавала. Сиромашни момци одлучивали су се за крађу девојке, јер нису могли да плате будућем тасту њену цену. Ова немила појава углавном се завршавала помирењем девојчиног оца са зетом и скривањем догађаја, како обе стране не би дошле под удар црквених власти. Сличне појаве постојале су широм српског

У брак се углавном улазило са великим очекивањима, надањима и лепим жељама, али током заједничког живота дешавале су се и непријатности. Разводу се приступало ретко, само у крајњој нужди, али постојала је и та могућност у Православној цркви. У случају прељубе или неких других великих проблема, према канонима Православне цркве дозвољен је потпун развод, као и могућност да растављени брачни другови поново ступе у брак, уз одређене епитимије. Чак је и трећи брак био дозвољен, нерадо, уз веће епитимије него код другог брака, у специфичним околностима и уз разрешења од брачних сметњи. Четврти брак био је забрањен, али је постојао и поред редовног санкционисања.²

У Римокатоличкој цркви сматрало се да се законито склопљени брак може само смрћу коначно развести, па стога није био дозвољен потпун развод, већ привремена или трајна растава од стола и постеле.³ Плашећи се да због попустљивости Православне цркве не дође до преласка римокатолика у православље, државне власти вршиле су велики притисак на српске митрополите и владике да спречавају поновна венчавања, називајући ову појаву бигамијом или полигамијом. Ово правило није важило за оне који би прешли у римокатоличанство, јер им се претходни брак, склопљен у Православној цркви није рачунао, што је доводило до промене вере код једног броја људи.⁴

Већ 1719. године, годину дана након званичног укључивања Темишварског Баната у састав Хабзбуршке монархије, Темишварска администрација упутила је темишварском епископу Јоаникију (Владисављевићу) допис којим је проглашено да ће се смртном казном, као тешки преступници, казнити сви брачни супружници у блиском сродству и сви они који имају живог супружника, а налазе се у новом браку.⁵

На Црквено-народном сабору у Карловцима 1726. године, епископ темишварски Јоаникије (Владисављевић) изнео је проблеме из епархије у питању брака и тражио савет како да поступи у појединим случајевима. Због обичаја куповине девојке и цене од 100 и више гроша, дешавале су се отмице девојака, многе су остајале уседелице, а неке су рађале ванбрачно, јер младићи нису могли да плате онолико колико су очеви тражили. Други проблем представљао је четврти брак, који се по канонима није могао дозволити. Уколико га владика не би дозволио, многи би мењали веру, тј. постајали су унијати. Владика је известио сабор и о томе како је један учитељ напустио жену и закалуђерио се у манастиру Јаску, а његова жена је тражи-

етничког простора, не само у Темишварској епархији. Уп.: Д. Поповић, *Срби у Војводини II*, Нови Сад 1990, 254–255; Ј. Ј. Ерлер, *Банат*, Панчево 2004, 19.

² Детаљно о брачном праву, другом и трећем браку: Н. Милаш, *Правила Православне цркве са ѿумачењима*, Књига I, Нови Сад 1895, 572–577; Исти, *Правила Православне цркве са ѿумачењима*, Књига II, Нови Сад 1896, 352–356; Исти, *Православно црквено ѿраво*, Мостар 1902, 609–689, 681–682.

³ Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у ѿрошлости. Сѿудија из кулѿурне исѿорије српскога народа*, Сарајево 1909, 21–32.

⁴ Детаљан приказ проблема на које су наилазили јерарси Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији због мешања државних власти у питања брачне јурисдикције у XVIII веку обрадио је Радослав М. Грујић у студији *Matrimonialia српскога народа у ѿрошлости. Сѿудија из кулѿурне исѿорије српскога народа* (Сарајево 1909/10).

⁵ Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у ѿрошлости*, 30.

ла дозволу да се поново уда, па је питао сабор да ли да јој се дозволи поновна удаја.⁶ Због оваквих и сличних проблема и у другим епархијама, сабор је донео одлуку којом је строго забрањено да се венчавају парови у случају отмице девојке, а свештеника који би таквог преступника венчао са отетом девојком или склопио четврти или пети брак, требало је лишити свештенства и обријати.⁷

Како би спречио претерано мешање државних органа у послове цркве, београдски, затим београдско-карловачки митрополит Мојсије (Петровић, 1713–1730) послао је 29. августа 1728. године окружницу епархијама у Темишварском Банату у којој је у девет тачака набројао све неправилности и прописао како се има поступати у дотичним случајевима.⁸ Његов наследник, митрополит Вићентије (Јовановић, 1731–1737), енергично је тврдио да брачно право православног народа спада у домен његове власти, а не државне.⁹ У својим *Правилима за свешћенике*, издатим 1733. године, у тачкама 19 и 33–35, до детаља је регулисао процедуру која се мора поштовати приликом венчања, али и касније током заједничког живота. Поновио је све прописе које је издао митрополит Мојсије, с тим што је 34. тачком забранио склапање бракова између православних и римокатолика због потенцијалних проблема који се дешавају у мешовитим браковима, будући да супружници долазе из различитих верских и културних окружења.¹⁰

Тешко је проценити колико су поменута правила поштована у свакодневном животу; само је сигурно да је било оних који их нису поштовали, пошто се о таквим случајевима расправљало пред Епархијском конзисторијом темишварском. У Архиву Српске академије наука у Сремским Карловцима сачувано је неколико докумената који потичу из Епархијске конзисторије и садрже сведочанства о различитим споровима из области брачног права.

Такво је сведочанство од 6. септембра 1753. године о процесу који је вођен против Исака Петровића, ожењеног мушкарца, који је био у интимној вези са девојком Маријом из Варјаша. Након што је затруднела са Исаком, њен отац га је тужио и довео ћерку пред епархијски суд. Према Маријиним речима, Исак је, на превару, са њом неколико пута имао полне односе, што се завршило нежељеном трудноћом. У међувремену је Марију отац удао за једног мештанина, како би у браку родила дете.¹¹ У вези са овим проблемом испитани су Исак, његова жена Марија и девојка Марија, и њихова сведочанства пружају ширу слику брачних прилика средином XVIII века.

Исак, родом из Лединаца, био је у првом браку са Мартом из Петроварадинског Шанца, кћерком Стојка Бабића. Након пет година брака, Марта је умрла од куге, као и њихово двоје деце. Након годину дана, Исак се оженио

⁶ Р. М. Грујић, „Брачни нареди из прве половине 18. века”, *Гласник Историјског друштва у Новом Сагу* 1, 1928, 122–123; Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у прошлости*, 39.

⁷ Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у прошлости*, 35.

⁸ АСАНУК, МП, „Б”, 1728/29; Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у прошлости*, 43–44; Исти, *Прилози за историју Србије у време аустријске окупације*, Београд 1914, 96–99.

⁹ Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у прошлости*, 49.

¹⁰ АСАНУК, МП, „А”, 1733/98.

¹¹ АСАНУК, МП, „Б”, 1753/51.

Катом из Бановца, ћерком постмајстерског слуге Марка Влаха. С њом је имао једно дете које је убрзо умрло, а после пет година брака умрла је и Ката. Оставши удовац по други пут, после две године самачког живота, нашао је тадашњу жену Марију, коју је муж Атанацко оставио након тринаест година брака, са шесторо деце, и отишао у војну службу. Марија је била родом из Гргуреваца у Срему, а по одласку мужа преселила се у Лединце, где је почела да живи са Исаком, према њеним речима из нужде, јер није могла сама да опстане, а никаквог гласа није имала од мужа, нити је знала да ли је жив. Четири године по одласку, Маријин муж се појавио у Лединцима и запретио њој и Исаку убиством, због чега су обоје побегли у Чуруг. Тамо им је крштењено, а потом погребено мало дете. Марија је чак покушала да се врати мужу, али је од њега добила одговор да му не треба више за жену. Из Чуруга су Марија и Исак отишли у Суботељ (Сабатхељ) код Арада, где су се ноћу с радом венчали. На питање Конзисторије како се звао свештеник који их је венчао, нису знали да одговоре. Венчању су присуствовали кум и још два сведока, чија су имена Марија и Исак навели у саслушању. Након венчања, отишли су у Арад и ту живели две године. Из Арада су се преселили у Варјаш, а стан су нашли у кући Стојана Цвејића/Цвејина, где су живели последње две године. Тачније, последњих годину дана живео је само Исак, бавећи се градњом кућа или сувача, а Марију је послао у Кикинду. Након њеног пресељења у Кикинду видели су се само двапут, а у међувремену Исак је ступио у недозвољену љубавну везу са ћерком свог станодавца, која је убрзо затруднела. Исакова супруга је од девојке Марије сазнала за њихов однос, након чега је Исак убеђивао своју жену да ћути о свему, јер му у супротном „меће штранку (омчу) око врата”, односно ризикује да он због почињеног дела буде осуђен на смртну казну.¹²

Исак је на суду признао кривицу, а Конзисторија је донела одлуку о правима детета, као и одлуку о томе шта ће се предузети ако би дете или Марија умрли при порођају.¹³ Исак је осуђен на трогодишњу епитимију, односно одлучење од причешћа. Поред тога, морао је да пружи материјално обештећење Марији и њеном мужу. Оно се састојало из једног тала суваче који је у новчаној противвредности износио 25 форинти, затим једног коња од три године, четири бакарна котла, једног вепра, три сахана и алата гвоздена „рукодјелена”. И отац је дао повелики мираз који је укључио два вола, две краве са теладима, пет оваца са јагањцима, четири свиње, коња у вредности 10 форинти и таљиге, као и 10 форинти у готовом новцу.¹⁴

¹² АСАНУК, МП „Б”, 1753/49, 1753/50.

¹³ Смртност жена, нарочито прворотки, била је велика на порођају, нарочито због начина на који су се српске жене порађале. Жене су криле порођаје од мужава, па чак и од најближе женске родбине и сусеткиња, те су саме рађале децу у жбуњу, шумама, на пољима или забаченим местима, што је често имало врло кобне последице и за жену и за новорођенче. Због тога је Земалска администрација наложила свим својим провизорима да објаве народу да свака породила мора обавестити свога мужа и жене из породице или суседства да јој буду у помоћи при порођају. Жене које не би то урадиле и мужеве који не би водили рачуна о рађању своје деце требало је сурово казнити. Уп.: Р. М. Грујић, „Како су рађале српске жене почетком 18. века”, *Гласник Историјског друштва у Новом Сагу* 1, 1928, 124.

¹⁴ АСАНУК, МП „Б”, 1753/51.

Искази учесника овог процеса сведоче о великој смртности деце и жена, о покушајима појединаца да заобиђу црквене и државне законе, а опет легализују свој брак, као и о прељубама, које су биле саставни део свакодневног живота. Вредан је запажања поступак оца девојке Марије, Стојана Цвејина/Цвејића, да уда своју ћерку, како би у браку родила дете, и пристајање младића на такав брак. Јасно је да су велики мираз који је Марија унела у брак и непомињање откупа девојке били од пресудног значаја за одлуку њеног будућег мужа да је узме за жену, иако је трудна са другим, што у патријархалним друштвима није честа појава.

Исте године вођен је процес павлишког житеља Стевана против жене Марије, која га је оставила кад је био болестан.¹⁵ Пошто је Марији ово био четврти, а Стефану први брак, Конзисторија је, у решењу од 10. маја 1753. године, одлучила да се брак разведе. Одлука је донета првенствено због Маријиног понашања, али и због тога што је она била доста старија од Стефана и већ у зрелим годинама. Стефану је дозвољено да поново ступи у брак кад буде прилика.¹⁶

Истог дана пресуђено је у парници између Анице из Великог Семиклуша и њеног тадашњег мужа, кога је тужила јер ју је тукао. Аница је најпре била венчана са једним мушкарцем с којим је провела шест недеља, а онда је наредних тринаест година невенчано живела са тадашњим мужем, којем је родила шесторо деце, од којих је двоје умрло. Конзисторија, чији су чланови били епископ темишварски Георгије (Поповић), епископов протосинђел Симеон, темишварски протопоп Арсеније Исаковић, варјашки протопрезвитер Максим Милутиновић, парох темишварске катедралне цркве Стефан Каменски и Максим Поповић, одлучила је да се венчају, због деце.¹⁷

Следеће, 1754. године, Конзисторији се жалила крчмарица Ана из села Шешвара, коју је муж отерао од куће због оптужби које је против ње изрекао буковички парох Георгије. Ана и поп Георгије заменили су током јула 1753. године коње, с тим што је требало да Ана доплати свештенику 6 форинти за бољег коња, у одређеном временском року. Договорени износ Ана није желела да исплати свештенику, јер је он у њеној крчми, у коју је често навраћао и пио на вересију, некад за 1,5 форинту, а некад за две, потрошио више од 6 форинти, колико је износила доплата за коња. И поред тога, он је након истека рока тражио од Ане и њеног мужа да му исплате договорену суму. Кад су му одговорили да му не дугују више ништа, он је отишао и крадом из штале извео коња. Анин муж је покушао да спречи одвођење коња, па је дошло до свађе између њега и попа. Према Анином сведочењу, свештеник је том приликом рекао Анином мужу да није крштен и да ће га он другачије крстити и „тако премноге свештенику неприличне речи”. Ану је назвао погрдним именима и да је „публична курва и турецка флошна”. Због оваквих оптужби муж је Ану отерао од себе, па она тражи помоћ од епископа, да

¹⁵ АСАНУК, МП, „Б”, 1753/43.

¹⁶ АСАНУК, МП, „Б” 1753/47.

¹⁷ Д. Руварац, „Занимљива пресуда конзисторијална”, *Архив за историју Српске православне карловачке митрополије* 1, 1911, 138–140.

испита случај и да покаже мужу да није таква каквом ју је поп назвао, како би се опет вратила мужу.¹⁸

Четврти брак, као велика брачна сметња, среће се и у процесу против оберкнеза Вукмира и његове жене, четворобрачне Марте. Њихово венчање обавио је поп Павле Недић, капелан темишварског епископа, 25. маја 1755. године, у вечерњим сатима, у једној гостионици у предграђу Темишвара. У тренутку кад је поступак вођен, 16. маја 1757. године, поп Павле је био намесник манастира Партоша.

Конзисторији је председавао епископ, а оптуженима је постављено по шест истих питања на која су били дужни да одговоре. Прво питање било је да ли је Вукмир припадник православне вере, на шта је он одговорио потврдно. Затим су га питали ко их је венчао и где и ко им је био кум, на шта је Вукмир детаљно одговорио, с тим што није поменуо кумино име, већ само да је то била једна жена из Темишвара, супруга извесног Станимира. Четврто питање било је колико је платио попу за венчање. Вукмир је одговорио да му је дао 16 форинти. Питали су га коме је још дао новац и колико да би венчање било организовано. Вукмир је одговорио да је дао 75 дуката кумином мужу Станимиру, који је од Вукмира тражио 1000 форинти, али су се на крају договорили за 100 дуката,¹⁹ што значи да је Вукмир остао дужан Станимиру 25 дуката. На крају су Вукмира питали да ли остаје при датим исказима, на шта је он одговорио потврдно. После њега саслушана је Марта. Њој су постављена иста питања, на која је она слично одговорила. Наиме, рекла је да не познаје попа који их је венчао, али да би га препознала када би га видела. Рекла је и да се кума на венчању звала Илка. На крају је Конзисторија донела мишљење, позивајући се на свето јеванђеље и каноне, да Вукмир треба да остави своју незаконито венчану супругу Марту, иако је томе нерад, јер јој је то четврти брак.²⁰

Од записника са седница Конзисторије из 1761. године сачуван је и вредан помена случај по тужби Стојана Царевана, житеља села Добрице, против Саве Петра Пајака из Долца, који је са дружином, уз много насиља, отео његову кћер Ану. Савина дружина је први пут у добричком атару напала и истукла Стојана, његову мајку и Ану. Након тога, једно вече су на превару ушли у њихову кућу и претукли укућане, а Ану одвели са собом, против њене воље. Неколико дана провели су у шуми, а Сава је са Аном за то време четири пута имао полне односе. Затим су отишли у Гилад,²¹ и од гиладског протопопа Атанасија за четири дуката добили цедуљу за венчање, на основу које их је венчао гиладски парох Исак. После испитивања свих учесника у овом догађају и помирења Аниних родитеља са постојећом ситуацијом, Конзисторија је одлучила да младожења са дружином буде кажњен јавним бичевањем са по 25 удараца, испред цркве. Протопопу Атанасију забрањено

¹⁸ АСАНУК МП „Б” 1754/4.

¹⁹ Spazies-дукат је вредео пет форинти, што значи да је 1000 форинти износило 200 дуката. Вид.: Д. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда од 1717. до 1739.* Београд 1955, 424.

²⁰ С. Костић, „Из културне прошлости нашег народа у Банату”, *Гласник Историјског друштва у Новом Сагу* 4, 1931, 462–464.

²¹ Гилад је од Добрице удаљен стотинак километара.

је да венчава било кога ван своје парохије, да буде лишен протопопских прихода и свештенослужења.²²

Те године донета је пресуда у вези са оптужбом Журжа и његовог брата против јереја Томе из Фибиша у Липовском дистрикту. Они су оптужили јереја Тому да је учинио прељубу са Журжевом женом Драгињом. Конзисторија је установила да је оптужба лажна, те је осудила Журжа, његову жену и сведоке да једну недељну литургију проведу у цркви са клипком у устима.²³

Међу брачним проблемима нашао се и случај бежања жене од мужа. Влаха Матеју Бленде напустила је његова жена Макрина после пола године брака. Он ју је после извесног времена пронашао, али је она поново побегла, па ју је други пут нашао у Темишвару и одвео је пред Конзисторију. Конзисторија је одлучила да Макрина буде кажњена батинама, а онда предата мужу.²⁴

У актима Конзисторије сачувана је и тужба Ане Радослављеве против мужа Јована Деспотова из 1777. године. Ана у тужби наводи да је муж злоставља и тера да ради, иако су доктори утврдили да је она болесна. Он се понаша тирански према њој и њеним сестрама, а сам ништа не ради, због чега је кућа са имањем скоро пропала. Због тога тражи да се ослободи од таквог мужа.²⁵ Као одговор на ову тужбу, уследила је молба Аниног мужа Јована Деспотова, житеља Темишварског предграђа Фабрика, упућена епископу Мојсију (Путнику), да уразуми његову жену Ану, ћерку Јована Ћурчије. Она је њега тужила да је злоставља, а он њу оптужује да се скита по комшилуку и да неће ништа да ради. Поред тога додаје да је он крив Ани зато што не може да јој купује свилене хаљине.²⁶ Не зна се како је процес завршен, јер пресуда није сачувана.

О комшијским сукобима који могу да поремете брачне односе сведочи испитивање Конзисторије од 7. децембра 1765. године у вези са свађом Јанка говедара са својим комшијом Барбулом око штале. У току свађе Јанко је Барбулову жену Аницу назвао више пута курвом и оптужио ју је да је с њим и са другима спавала, додајући да он може да спава с њом кад год хоће. Због ове клевете Барбул га је тужио и нашао три сведока да потврде Јанкове исказе. Оптужени се бранио да је тога дана био пијан и да се не сећа шта је говорио. Додао је да не мисли да је Аница курва и да није с њом спавао и да не зна да ли је она са било ким у селу спавала. Други сведок је рекао да је Јанко псовао Барбулу „душу и вјеру”, а трећи сведок је додао да је псовао „крст, пост, свећу, Евангелије, ердељанску и мунтјанску вјеру, и прочеје”. Сведоци су потврдили да је Јанко био пијан, али не толико да не би знао о чему говори. Због тога га је Конзисторија, у саставу: Петар Кузмановић, прота темишварски, Максим Поповић, прота бечкеречки, Стефан Теодоровић, протопрезвитер панчевачки, Јован Стојановић, прота кикиндски, Стефан Каменски,

²² АСАНУК, МП, „Б”, 1761/120.

²³ АСАНУК, МП, „Б”, 1761/123.

²⁴ АСАНУК, МП, „Б”, 1762/210.

²⁵ АСАНУК, МП, „Б”, 1777/39.

²⁶ АСАНУК, МП, „Б”, 1777/96.

прота чаковачки, Јован Стефановић, прота жебелски, и Захарије Поповић, намесник епископски, прогласила кривим, јер овакве клевете „могу узроковати међу мужа и жени смрт”. Што се казне тиче, морао се прво јавно извинити Аници, а онда су му, зато што је сиромашан, предложене три казне, да сам изабере начин на који ће бити кажњен. Као прво, понуђено му је да у наредну недељу током целе литургије, за опомену свима, држи процеп у устима, или да јавно прими 49 удараца или да плати цркви 5 дуката.²⁷

Поменути случајеви сведоче о томе да је и поред великих притисака државних и црквених власти народ живео онако како је мислио да треба, вођен жељом за опстанком и оним што је сматрао да му је од користи, често кршећи закон. Због тога се свештенство у седмој и осмој деценији XVIII века жалило да има много проблема са четвртим браком, јер се веома раширио међу народом, као да је то обична ствар, за коју ни диспензација не треба.²⁸ Притисак хабзбуршких власти на јерархију Карловачке митрополије ослабио је по доласку цара Јосифа II (1780–1790). Доношењем Конзисторијалне системе (1782) Православној цркви призната је потпуна јурисдикција у брачном праву и дозвољено доношење пресуда о коначним разводима, у складу са канонима.²⁹ Овим је дата већа слобода народу и представницима Цркве, јер више нису морали да стрепе од најстрожих казни, ако поштују правила о брачном животу у духу православља.

ASPECTE DIN VIAȚA MATRIMONIALĂ A POPULAȚIEI DIN EPISCOPIA TIMIȘOAREI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Ljiljana I. Puzović

Rezumat

Lucrarea reprezintă o mică contribuție la studiul contextelor sociale și culturale a poporului nostru și a celor vecine în secolul al XVIII-lea, aducând câteva mărturii interesante despre evenimente legate de viața matrimonială a populației din Episcopia Timișoarei în perioada menționată. Izvoarele istorice care conțin mărturii despre conjuncturile matrimoniale provin din procesele juridice desfășurate în fața Consistoriului Episcopiei Timișoarei. Conținutul acestora vorbește despre cele mai întâlnite probleme și delictе matrimoniale și familiale ale vremii: răpirea fetelor, adulterul, a patra căsătorie, clevetirile soților și alte fenomene negative. Punerea lor într-un context social mai larg contribuie la clarificarea imaginii asupra vieții de zi cu zi a sârbilor și românilor ortodocși din Episcopia Timișoarei în secolul al XVIII-lea.

²⁷ АСАНУК, МП, „Б”, 1765/258.

²⁸ Р. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у прошлости*, 64.

²⁹ Исто, 73.

NOTES FROM THE MATRIMONY OF THE PEOPLES OF THE EASTERN
ORTHODOX EPARCHY OF TIMIȘOARA IN THE 18TH CENTURY

Ljiljana I. Puzović

Summary

The paper is a small contribution to the study of social and cultural circumstances of our and neighboring peoples in the XVIII century, because it brings several interesting testimonies about the events related to the matrimony in the Eparchy of Timișoara in the mentioned period. Preserved historical sources that contain testimonies about marital circumstances come from divorce proceedings conducted at the Consistory of the Eparchy of Timișoara. Their content talks about the most common marital and family problems and crimes of that time: the kidnapping of a girl, adultery, fourth marriage, slander of the spouses and similar negative phenomena. By placing them in a broader social context, they contribute to understanding the everyday life of Orthodox Serbs and Romanians in the Eparchy of Timișoara in the 18th century.

Душан Ј. Појов

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД СТАЊА ШКОЛСТВА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У РУМУНИЈИ 2018/19. ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Износећи значај наставе на матерњем језику, аутор приказује сажето развој српског школства у Румунији почев од 1919. године, долазећи, са жаљењем, до закључка да српско школство стално опада, као, уосталом, и демографска слика српског становништва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: школство на српском језику у Румунији, стање наставе на српском језику 2018/2019, изучавање српског језика као наставног предмета.

Пристап

Већ дуго времена с правом се сматра да су језик, вера и образовање најважнији елементи – стубови који доприносе очувању националне свести и осигуравају опстанак једног народа. У случају дијаспоре или делова једног народа који живе у другим земљама или административним јединицама, поготово у многонационалном окружењу, ови елементи добијају вишак значења, пошто појединци индивидуално и заједница у целини треба да се супротставе, на специфичне начине, центрифугалним тенденцијама асимилације од стране већине, да би умањили шансу претапања у масу већинског етничког становништва.

У овом раду осврнућемо се на један од три поменута елемента, а то је школство, дакле елемент који на организован начин доприноси учењу/успрешавању матерњег језика. Конкретно, интересује нас стање српског школства у Румунији данас, у школској 2018/19. години, у румунском Банату, где је српски живаљ лоциран процентуално у огромној већини. Историјски гледано, постоји неколико радова који се баве овом тематиком, поготово (и доста детаљно) за период XX века. Најобимнију анализу српског школства у Румунији за дужи период (1919–1989) приказао је Душан Сабљић.¹ Нису

¹ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*. (Према ауторовом рукопису саставио, допунио и приредио за штампу Стеван Бугарски), Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1996.

мање вредни ни статистички подаци на исту тему које је у својим радовима представио прота Слободан Костић.² Део тих података примарна је информација за Сабљићеву књигу. Међутим, за период после 1989. године, осим краћих написа у нашој штампи, по нашем сазнању није урађен обимнији рад о развоју (боље рећи – пропадању) школства на српском језику у Румунији.

Због недостатка званичних информација, у овом раду не може бити циљ да се свеобухватно попуни постојећа празнина, и примарна је намера да се статистички представи стање школства на српском језику у школској 2018/19. години. Остаје да меродавни чиниоци докуче који су конкретни разлози данашњег стања српског школства, у контексту опште прихваћене идеје смањења квалитета наставе у Румунији у том периоду и наравно, уколико је то могуће, предложе неке мере побољшања.

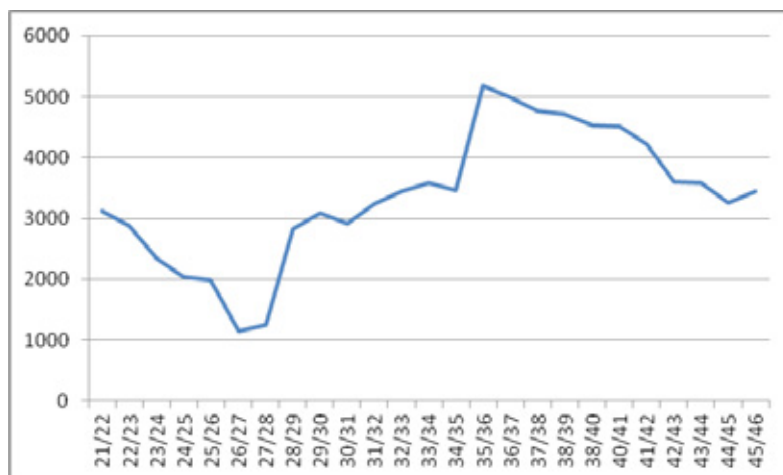
Ретроспектива

Анализе српског бројног стања ученика редовне наставе (такозване свакидашње школе) на српском језику у периоду 1919–1946. године у српским вероисповедним школама [Сабљић 1996: 172–195] показују да су тада такве школе функционисале мање или више у педесетак насеља где је битисао значајнији број Срба, од Надлака и Печке на северу Баната (жупанија Арад), па све до Свинице, на обали Дунава (жупанија Мехединц). На почетку разматраног периода, па све до око 1926/27. школске године (када се констатује минимални број ученика, 1155), дошло је до његовог драстичног пада (у односу на годину 1919/20, када је било 3290 ученика). Затим следи спектакуларни пораст, до године 1935/36, када је достигнут максималан број ученика (5175), после чега је почело благо опадање, али се ипак, при крају овог периода (1945/46), број ученика одржао на релативно високом нивоу, 3442. Графичко представљање боље приказује ове исказе.

У том периоду су, истина нередовно, радиле и пофторне (поновне) школе, које су обухватале ученике који нису довољно усвојили знања током редовне наставе, да би научили (бар) да читају и пишу. То нису били нови ученици, већ су они обухваћени у ранијим статистикама редовне наставе, дакле они нису имали удела у повећању укупног броја ученика који су похађали школе са наставом на српском језику.

Након подржављења вероисповедних школа („на властити захтев”, решењем румунског Министарства наставе, 1. априла 1946), уследио је период транзиције и реорганизовања наставе, али се тенденција смањења броја ученика наставила. Имплицитно, постепено се смањивао и број школских јединица, било њиховим гашењем, било припајањем са већинским месним школама, у оквиру новооснованих српских секција. Главни разлог том смањењу био је пад броја ученика у дотичним школским јединицама. Речју,

² Слободан Костић, *Шемајнизам Православне српске епархије тимешварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Штампарија Браће Чендеш, Тимишоара 1925; Исти, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Тимишвар 1931.

флукуација како броја ученика тако и броја школа у периоду између 1946. и 1989. била је велика, са израженом тенденцијом опадања. Тако, на пример, ако узмемо у обзир административно-територијалне јединице (жупаније), у две школске године у временском размаку од две деценије (1968/69, односно 1988/89), српских основних школа било је [Саблић 1996: 220–221]:

Школска година	Жупанија			
	Арад	Караџ-северин	Тимиш	Мехединџ
1968/69.	2	9	18	–
1988/89.	2	5	13	–

У XXI веку, тај негативни тренд се наставио, па смо били сведоци још јачег опадања броја ученика и броја школских јединица. Примера ради, 2011/12. школске године, у Тамишкој жупанији број ученика по наставним јединицама био је следећи:³

Школа	Основна				Средња				Гимназија			
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Немет	0	4	1	2								
Велики Семпетар	3	2	2	2								
Гимн. „Д. Обрадовић”	12	13	10	13	13	17	10	13	31	24	30	21
Свега по разредима	15	19	13	17	13	17	10	13	31	24	30	21
Укупно ученика	223											

³ Податке за 2011/12. школску годину доставио ми је проф. Жељко Станков, инспектор за наставу словенских мањина у Жупанијском генералном школском инспекторату Тамишке жупаније. Податке сам искористио, у својству посланика Савеза Срба у Румунији, у Парламенту Румуније (у мандату 2008–2012), за демарш код министра наставе, у вези са тадашњим стањем школства на српском језику.

Осим тога, за исту 2011/12. школску годину, било је потражње, у Тамишкој жупанији, да се српски језик изучава као наставни предмет (матерњи језик) у следећим школама (у којима је својевремено радила српска школа, у међувремену укинута), са образложењем броја ученика:

<i>Школа</i>	<i>Основна</i>				<i>Средња</i>				<i>Гимназија</i>							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII				
Улбеч	3	5	9	6	21	16	5	9	15	6	9	3				
Дињаш	12	3	1	2												
Српски Семаргон	3	2	5	2												
Велики Семпетар	0	0	0	0	0	1	2	5								
Ченеј	6	0	4	1	3	1	2	2								
Варјаш	3	2	2	3	1	1	4	1								
Рудна – Крају Ноу	0	13	8	13	12	17	10	11								
Вењ	0	0	3	9	3	6	7	0								
Кетвељ	0	0	0	0	0	7	0	5								
Свега по разредима	27	25	32	36	40	49	30	33					15	6	9	3
Укупно ученика	305															

И број деце која изучавају српски језик као наставни предмет (матерњи језик) могао би бити показатељ о укупном броју наше школске деце у том периоду, иако нису сва уписана деца имала српско порекло.

Садашње стање

У односу на ранију класификацију школа (по броју разреда или одељења), последњих година уведен је и такозвани нулти или припремни разред, тако да је сада класификација школа по разредима следећа: основна школа (0–IV), средња школа (V–VIII) и гимназија (IX–XII). По садашњем румунском закону наставе,⁴ сви учитељи који су својевремено завршили учитељску (педагошку) школу, били су приморани да наставе студије на универзитету и стекну диплому професора-наставника.

У школској 2018/19. години у три жупаније: Арад (АР), Караш-Северин (КС) и Тамиш (ТМ) само се у 6 школских јединица настава одвија на српском језику. Дајемо њихов назив, на српском и румунском језику, имена учитеља/ професора, њихов дидактички степен (I, II или Д – дефинитиван), као и њихов професионални статус (Т – сталан или титуларан, или П – привремен или заменик):

⁴ *Legea nr. 1/2011 a educației naționale actualizată*, publicată în Monitorul Oficial nr. 18 din 10.01.2011, consolidată cu modificările și completările ulterioare. <https://legeaz.net/legea-educatiei-naționale-1-2011/>

У жупанији Арад:

✓ Средња школа „Аурел Себешан” Фенлак – Școala gimnazială „Aurel Sebeșan” Felnaș, *Зајорка Сїјана, рођ. Појовић*, проф. математике и проф. основне наставе, ради као учитељица, II, T.

У жупанији Караш-Северин:

✓ Основна школа „Борислав Крстић” Белобрешка – Școala primară „Borislav Crîstici” Belobreșca, *Невена Сїефановић*, проф. (учитељица), I, T.

✓ Технолошка гимназија „Дунавска клисура” Нова Молдава – Liceul Tehnologic „Clisura Dunării” Moldova Nouă, *Даница Симоновић*, проф. (учитељица), I, T.

У Тамишкој жупанији:

✓ Основна школа „Немет” – Școala Primară Beregsău Mic, *Оливера Арсин*, проф. (учитељица), I, T.

✓ Средња школа „Миљивој Трифунски” Велики Семпетар – Școala gimnazială „Milivoj Trifunski” Sânpetru Mare, *Драјомир Злајомир Пејков*, проф. (учитељ) I, T.

✓ Теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић” Темишвар – Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara: Припремни разред – *Мара Дубравка Малимарков*, I, T; I разред – *Оливера Алина Рака*, I, II; II разред – *Јасмина Пејров*, II, T; III разред – *Славена Пејанов*, I, T; IV разред – *Вера Жујунски*, I, T.

Број уписане деце у школској 2018/19. години износи:

Школа	Основна					Средња				Гимназија			
	0	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Фенлак (АР)	0	1	1	3	1	0	0	0	0				
Белобрешка (КС)	2	0	1	2	1								
Н. Молдава (КС)	3	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Немет (ТМ)	3	2	0	0	4								
В. Семпетар (ТМ)	0	0	0	1	4	0	0	0	0				
Гимн. „Д. О.” (ТМ)	10	14	9	13	16	7	10	10	12	19	16	14	16
По разредима	18	17	11	20	28	7	10	10	12	19	16	14	16
Укупно ученика	198												

Такође, у 13 школских јединица са предавањем на румунском језику, српски језик изучава се као матерњи језик (факултативни предмет) и то:

У жупанији Караш-Северин:

✓ Основна школа „Берзаска” – Școala Gimnazială Berzasca, *Оливера Јанковић*, проф., II, T.

✓ Технолошка гимназија „Дунавска клисура” Нова Молдава – Liceul Tehnologic „Clisura Dunării” Moldova Nouă, *Вера Новаковић*, проф., I, T (тренутно на породилском одсуству), замењује је *Ђока Јаношевић*, проф., Д, II.

✓ Средња школа „Атанасије Кожокару” Пожежена – Școala Gimnazială „Atanasie Sojocarui” Rojejena, *Озрен Миленовић*, проф., I, T, и *Ружица Ивана Сїјанковић*, проф., проф., II, T.

✓ Средња школа „Свети Сава” Соколовац – Școala Gimnazială „Sf. Sava” Socol, *Срђан Јанковић*, проф., II, T, и *Рузмаринка Ђорђевић*, проф., I, T.

✓ Основна школа „Ланговет” – Școala Primară Câmpia, *Срђан Јанковић*, проф., II, T, и *Рузмаринка Ђорђевић*, проф., I, T.

✓ Основна школа „Златица” – Școala Primară Zlatița, *Срђан Јанковић*, проф., II, T, и *Рузмаринка Ђорђевић*, проф., I, T.

У жупанији Мехединц:

✓ Основна школа „Свиница” – Școala gimnazială Svinița, *Луѓија Велимировић*, проф. француског и руског, I, T.

У жупанији Тамиш:

✓ Теоретска гимназија „Нови Печ” (Улбеч) – Liceul Teoretic Peciú Nou, *Миљина Марјарић*, проф. српског језика, I, T.

✓ Средња школа „Миљивој Трифунски” Велики Семпетар – Școala Gimnazială „Milivoi Trifunski” Sânpetru Mare, *Драѓан Пејков*, проф. (учитељ), I, T.

✓ Средња школа „Ченеј” – Școala Gimnazială Cenei, *Љиљана Милован, рођ. Појов*, проф. (учитељица), I, T.

✓ Средња школа „Варјаш” – Școala Gimnazială Variaș, *Андреј Силвиу Јарема*, проф., I, T.

✓ Средња школа „Крај Ноу” – Școala Gimnazială Crai Nou, *Славица Рајин, рођ. Лазић*, учитељица, почетник, II. (Ову школу похађају и деца из Рудне.)

✓ Средња школа „Вењ” – Școala Gimnazială Foeni, *Славица Чизмац* (учитељица), I, T.

✓ Средња школа „Кетвел” – Școala Gimnazială Gelu, *Вера Субин*, проф. (учитељица), I, T.

У овим школама, број ученика, по разредима, следећи је:

Школа	Основна					Средња				Гимназија			
	0	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Берзаска (КС)	2	13	7	6	5	12	5	6	9				
Стара Молдава (КС)	10	5	3	4	7	7	10	6	14	11	4	12	4
Пожежена (КС)	0	9	12	6	10	12	7	14	12				
Соколовац (КС)	7	4	4	9	6	13	18	17	25				
Ланговет (КС)	5	7	7	2	4								
Златица (КС)	10	8	5	6	7								
Свињица (МХ)	5	3	2	7	2	5	1	0	6	0	0	0	0
Улбеч (ТМ)	13	0	14	32	10	20	11	8	9	10	24	18	24
Вел. Семпетар (ТМ)	0	0	0	0	0	1	1	1	3				
Ченеј (ТМ)	0	6	5	5	5	2	2	5	4				
Варјаш (ТМ)	0	6	0	3	2	3	0	6	3				
Крај Ноу (ТМ)	0	0	4	10	8	5	7	2	12				
Вењ (ТМ)	0	0	0	0	7	9	0	0	6				
Кетфел (ТМ)	0	0	0	11	13	0	0	5	7				
По разредима	52	61	63	101	86	89	62	70	110	21	28	30	28
Укупно ученика	801												

Имена наставника Теоретске гимназије „Доситеј Обрадовић”, Темишвар школске 2018/2019. године, по предметима, њихова стручна спрема (дидактички степен) и њихово наименовање (стални или привремени): Српски језик – *Радослава Глишковић*, П, П; *Далиборка Сџанков*, I, T; *Маријана Шаковић*, I, T; Румунски језик – *Јулујана Галеш*, I, T; *Луминица Моника Марку*, I, T; *Илеана Ванина Микља*, I, T; Енглески језик – *Јасена Еђед*, рођ. *Соринкић*, Д, T; *Ђурђевка Радука*, I, T; Латински језик – *Дана Камелија Русу*, П, П; Математика – *Предрај Момир*, I, T; *Елена Мурешан*, I, П; *Невена Оливера Дојару*, П, П; Информатика – *Јагран Кланица*, I, T; Физика – *Свешислав Лазих*, I, T; Хемија – *Биљана Мијайов*, I, T; Биологија – *Ксенија Дајана Глишић*, почетник, П; Историја – *Саџа Малимарков*, I, T; Грађанска култура – *Саџа Малимарков*, I, T; Грађанско васпитање – *Саџа Малимарков*, I, T; Историја националних мањина – *Саџа Малимарков*, I, T; Социјалне науке (логика, филозофија) – *Миливој Бујарски*, I, П; Психологија / Социологија – *Јованка Елиза Шољмошан*, Д, П; Географија – *Радованка Вулејић*, П, T; Веронаука – *Лазар Сџанковић*, ђакон, почетник, П; Уметничко васпитање – *Даница Пејков*, I, T; Музичко васпитање – *Јоџа Бујарски*, Д, П; Физичко васпитање – *Милан Миодрај Грубачки*, Д, П; Технолошко васпитање – *Невена Оливера Дојару*, П, П.

Перспектива

Сходно подацима добијеним из жупанијских школских инспектората Тамишке и Карашсеверинске жупаније, школске 2018/19. године, предшколске установе (забавишта) имале су следећи број полазника: Српски Семартон 20, Ченеј 10, Забавиште бр. 14 у Темишвару 18, Забавиште бр. 9 у Темишвару 24, Љупкова 14, Стара Молдава 13, Мачевић 10, Пожежена 10, Радимна 19, Белобрешка 8, Соколовац 23, Ланговет 8 и Златица 13. Укупно: 204.

Ако узмемо у обзир да ће бар део те деце наредних школских година наставити школовање у наставним јединицама са српским наставним језиком, можемо сматрати, иако не претерано оптимистички, да има колико-толико наде да се српско школство у Румунији и даље одржи бар још наредних неколико година.

Уместо закључка

Смањење броја деце у школама са предавањем на српском језику не може се сматрати специфичном појавом само за српску заједницу у Румунији. За утеху може се истаћи чињеница да су том процесу изложене све бројчано мање мањинске заједнице које живе у окружењу са већинским становништвом. Општи разлози ове појаве могу бити: миграција из села у град, мешовити бракови (тамо где је несрпска страна „јача”), растојање кућа – школа (упркос позитивној чињеници да су Жупанијски школски инспекторат и Савез Срба у Румунији обезбедили превоз деце школским микробусима, до

школе и од школе), избор других специфичних школа (спортске, уметничке, школе са предавањем на страним – модерним језицима) итд. И не у последњем реду, недовољно изражена самосвест родитеља да опстанак етничке заједнице битно зависи и од опстанка школске мреже.

Није нам била намера да дубље залазимо у узроке опадања броја ученика у српском школству, јер су за то дужни меродавни органи да направе објективну анализу и евентуално предложи одговарајуће мере, већ смо само указали на бројчано, чињенично стање 2018/19. школске године, од којег треба да почне свака дубља анализа.

На крају бих најсрдачније захвалио колегама који су ми доставили горње податке: проф. Жељку Станковом, инспектору у Жупанијском школском инспекторату Тамиш (укључујући и за податке о броју ученика у Карашсеверинској жупанији), Загорки Стана, рођ. Поповић, проф. у Фенлаку, Дијани Феричан, проф., управнику школе у Ченеју, проф. Витомиру Курићу, управнику школе у Свиници, Миладину Симоновићу, инж. и члану РС ССР (за податке о наставном особљу у Карашсеверинској жупанији), Вери Жупунски, проф. (учитељици) у Гимназији „Доситеј Обрадовић” (руководиоцу кружока наставника српског језика), и Наталији Бранков, секретарици Гимназије „Доситеј Обрадовић” у Темишвару.

STATISTICA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN LIMBA SÂRBĂ ÎN ROMÂNIA ÎN ANUL ȘCOLAR 2018/19

Dušan J. Popov

Rezumat

După ce subliniază importanța învățământului în limba maternă, autorul prezintă situația școlilor sârbe elementare și medii după anul 1919, evidențiind concluzia că palierul învățământul în limba sârbă este descrescător, în pofida drepturilor acordate conform legilor țării, care erau din ce în ce mai favorabile. Împuținarea școlilor cu predare în limba sârbă este consecința mai ales a situației demografice a populației sârbe, care nu numai că s-a înjumătățit în raport cu anul 1924, dar prezintă o tendință continuă descrescătoare. Datele statistice prezentate pentru anul școlar 2018/19, evidențiind trei nivele de școlarizare (clasele I–IV, V–VIII, IX–XII) și în plus posibilitatea, foarte agreată, nu și eficientă pe măsură, de a se preda limba sârbă ca obiect de studiu, conduc la concluzia că învățământul în limba sârbă în România va dăinui, cu precizarea autorului, prevăzător, că va mai dăinui în continuare câțiva ani, durata acestei perioade depinzând în cea mai mare măsură de poziționarea familiilor sârbe sau mixte mixte sub aspectul național.

STATISTICAL DATA OF THE EDUCATION IN SERBIAN LANGUAGE
IN ROMANIA FOR THE 2018/19 SCHOOL YEAR

Dušan J. Popov

Summary

Upon highlighting the importance of education in the mother language, the author presents the situation of the elementary and middle Serbian schools after 1919, pointing out that the educational slope in Serbian language is descending, despite the increasingly favourable rights granted by official laws. The decrease of schools in Serbian language is a consequence of mainly the demographic situation of the Serbian population, whose number has not only halved since 1924, but also has a strong descending trend. The statistical data shown for the 2018/19 school year, split over the three educational levels (grades I/0-IV, V-VIII, IX-XII) and additionally, the agreed but not very efficient possibility of teaching Serbian as a subject, lead to the conclusion that the education in Serbian language in Romania will continue to last, based on the author's careful assessment, a few years from now, mostly depending on the national positioning of the Serbian and mixed families.

Божидар Панић

МАТИЧНЕ КЊИГЕ МАНАСТИРА БЕЗДИНА У АРАДСКОЈ ЖУПАНИЈСКОЈ СЛУЖБИ НАЦИОНАЛНОГА АРХИВА РУМУНИЈЕ

САЖЕТАК: У напису су представљене матичне књиге манастира Бездина сачуване у Арадској жупанијској служби Националнога архива Румуније. Реч је о протоколима крштених, венчаних и умрлих за раздобље 1851–1869. године. То је време непосредно после слома мађарске буне 1848/49, током које су манастир Бездин запоселе мађарске трупе. То је и време јерархијске поделе, односно иступања православних Румуна из српске Карловачке митрополије. Неколико потоњих архијереја Српске православне цркве, а и протосинђел Кирил (Цвјетковић), били су тада чланови манастирског братства. Писани трагови о њима, о њиховом животу и богослужбеном деловању, сачувани су у овим матичним књигама; стога, оне су драгоцен историјска грађа, прворазредни извор за познавање једног периода вишевековне историје манастира Бездина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: манастир Бездин, јеромонах, матичне књиге, Мунара, земљедјелци.

У Арадској жупанијској служби Националнога архива Румуније, у фонду насловљеном Збирка матичних књига¹, похрањене су матичне књиге парохија разних вероисповести са подручја садашње Арадске жупаније, за раздобље XVIII век – прва половина XX века. У тој обимној архивској грађи налазе се и матичне књиге које се у архивској евиденцији воде као матични протоколи Румунског православног парохијског звања села Мунаре²:

- бр. 1, Матична књига крштених 1851–1950;
- бр. 2, Матична књига венчаних 1851–1949;
- бр. 3, Матична књига умрлих 1851–1950.

У ствари, то су матичне књиге манастира Бездина за период 1851–1869. године.

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, Fond: Colectia Registre de Stare Civilă, даље у тексту SJAN-Arad, Fond-CRSC.

² Oficiul Parohial Ortodox Român Munar. Село Мунара (Munar), општина Секусић (Secusigiu) у Арадској жупанији, удаљено је 27 км од Арада, на путу Арад – Велики Семиклуш, и лежи на око 5 км јужно од манастира Бездина.

Ћириличним писмом, на српском језику, водили су их бездински јеромонаси који су обављали парохијску службу првенствено за православне Србе и Румуне села Мунаре, некада манастирског прњавора, али и за православце појединих околних места, нарочито суседног Немачког Семпетра, где није постојала православна парохијска црква, пошто је већинско становништво било католичке вероисповести. Манастир је, дакле, опслуживао парохију, а манастирска Црква Ваведења Пресвете Богородице била је истовремено и Парохијска црква Мунаре.

Православни житељи Мунаре и Немачког Семпетра били су већином староседеоци, али било је и оних који су се женидбом, односно удадбом, или из других разлога ту населили, а потицали су из оближњих па и из удаљених насеља.

Бездински јеромонаси крштавали су новорођенчад, венчавали младенце, опојавали умрле и уписивали их у матичне књиге манастира Бездина, све до фебруара 1869. године. Од тада, у те исте протоколе, свештеници Румунске православне парохије у Мунари настављају да у српски ћирилични образац уносе податке крштених, венчаних, умрлих, на румунском језику, румунским латиничним писмом. Прве уписе уносе свештеници Константин Исфанеску (Constantin Isfănescu), Самуила Исфанеску (Samuilă Isfănescu) и Мелентије Микулеску (Melentie Miculescu). Догодило се то када је у другој половини XIX века дошло до јерархијске поделе – иступања православних Румуна из српске Карловачке митрополије. Тада су, споразумно или преко суда, подељене цркве и манастири између српске Карловачке митрополије и новоосноване Румунске православне митрополије у Сибињу (Sibiu).³

Манастир Бездин је и након поделе остао у саставу Карловачке митрополије, па није јасно зашто су бездинске матичне књиге са уписима од 1851. до 1869. године предате на даље вођење румунским свештеницима у Мунари, где, зачудо, тада још није постојала права парохијска црква.⁴ У то време, манастиром Бездином је управљао архимандрит Теофан Живковић (1865–1872),⁵ епископ темишварски био је Антоније Нако (1865–1872)⁶ а епископ арадски – Прокопије Ивачковић (1853–1873).⁷ Још је чудније то што су, у суседном манастиру Ходошу, који је након јерархијске поделе припао Румунима, ходошки јеромонаси водили матичне књиге ћириличним писмом на српском језику све до 1887. године, када су прешли на румунски језик и румунску латиницу.

Педесетих година XX века протоколе је од Румунске мунарске парохије преузео Народни савет општине Секусић,⁸ а потом су протоколи похра-

³ Сибињска митрополија основана је 24. децембра 1864. године. Вид.: I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1977, стр. 186.

⁴ Румунска црква храма Силаска Светога духа у Мунари саграђена је тек 1927. године. Од јерархијске поделе па до 1927. године, црквени обреди за Румуне одржавани су у згради вероисповедне школе у месту. Вид.: Pr. dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie, cultură, mentalități. (1706–1918)*, Cluj-Napoca 2006, стр. 640.

⁵ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Манастир Бездин*, Темишвар 1999, стр. 106.

⁶ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од девејој до двадесетјој века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, стр. 22.

⁷ Исто, стр. 412.

⁸ На крају сваког протокола назначен је број листова колико садржи, а после последњег уписа румунског свештеника Мунаре, рукописно, на румунском језику, заведена је потврда да

њени у Арадском жупанијском архиву. Конзерваторским третманом замењене су корице сва три протокола а неколико оштећених листова је рестаурирано, при чему је незнатан део података изгубљен.

Према архивском контролном листу (Foaie de folosire), произлази да је ове матичне књиге, током седамдесетак година од када се налазе у Арадском архиву, имала на увид само једна особа,⁹ која је, по свој прилици, тражила податке о својим прецима.

Мада је у питању кратак (дводеценијски) период историје манастира Бездина, ове матичне књиге су значајна грађа, прворазредни, примарни архивски извор. Из њих дознајемо ко су тада били чланови манастирског братства, као и податке из живота архијереја Српске православне цркве, који су у различитим периодима припадали братству манастира Бездина:

- У протоколу умрлих забележено је погребење у манастирској цркви Сергија (Каћанског), епископа горњокарловачког, својевремено архимандрита и старешине бездинског манастира. Опојао га је Прокопије (Ивачковић), епископ арадски, потоњи патријарх српски, и својеручно унео запис у протокол умрлих.
- Кирил (Цвјетковић), тада протосинђел, као члан бездинског братства крштавао је новорођенчад и опојавао умрле. Умро је у Бездину. Сахрањен је у манастирској порти.
- Архимандрит Антоније (Нако), старешина манастира Бездина (до 1865), потоњи епископ темишварски, на крају сваке године прегледао је матичне књиге.
- Архимандрит Теофан (Живковић), старешина манастира Бездина (од 1865), потоњи епископ горњокарловачки, понекад, истина ретко, и сам је обављао обреде крштења и погребња.

Записи и узгредне додатне примедбе јеромонаха садрже, такође, и много до сада непознатих сазнања о манастирској економији, о житељима Мунаре, Немачког Семпетра и других суседних села, о мирном суживоту православних и римокатолика. На пространом манастирском имању радили су: „земљедјелци”, надничари („бириши”), манастирска послуга, манастирски шумари, чобани, „мајурџије” (салашари на манастирским мајурима–салашима), воденичари манастирске воденице на Моришу.

Житељи подручја око манастира били су већином „земљедјелци”, али било је и државних службеника – коморских шумара, трговаца – „купеца”, занатлија: чизмара, кројача, ковача, ужара, крзнара–„кожухара”. У Мунари је постојала школа, што се може закључити по неколико уписа венчања „дјетонаставника” – учитеља житеља Мунаре, и крштења њихове деце.

Обреде крштења и венчања бездински јеромонаси обављали су у манастирској цркви, а опела умрлих Мунаре и Немачког Семпетра – у тим местима, уз сахране на сеоским гробљима.

су у питању протоколи крштених и умрлих за период 1851–1950, односно, венчаних за период 1851–1949. године. Запис је оверен печатом са натписом: „R.P.R. Sfatul Popular al Comunei Secusigiu, Raionul Arad” (Народна Република Румунија, Народни савет општине Секусић, Арадски рејон) и нечитким потписом секретара Народног савета. Запис није датиран.

⁹ Фурда Нарџиса (Furda Narcisa) прегледала је матичне књиге 1997. године.

Заборављене, загубљене и поново откривене, ове матичне књиге пружају и сазнања о српском језику и писму православног поморишког монаштва средином XIX века. Неколико ретких допунских података о родитељима крштене деце, или о необичним околностима смртног страдања појединаца, записано је народним језиком без црквенословенских позајмица.

*

Матична књига кршених 1851–1950. Садржи 128 листова, формата 44 x 28 cm. У штампаном обрасцу на свакој страници црквенословенским језиком стоји заглавље које у савременом препису гласи: **Протокол кршчајемих цркве храма ... в... сушчија**. Испод заглавља је штампани образац – таблица са 11 стубаца и 8 редова. Заглавље таблице гласи:

- Число текушчеје
- Лето, мјесјац и дењ рожденија
- Лето, мјесјац и дењ кршченија и миропомазанија
- Пол и имја младенца

Под заједничким насловом „Родителеј младенца” следе поднаслови следећих пет колона:

- Имја и прозвишче
- Вјероисповједаније
- Состојаније
- Мјесто пребиванија
- Брачни или безбрачни

Последње две колоне:

- Строитељ свјатаго кршченија и миропомазанија
- Имја и мјесто пребиванија воспријемника или воспријемнице

Од прве до седамдесет и треће странице протокола (7. јануар 1851. – 16. фебруар 1869), у заглављу странице рукописно је дописано: *цркве храма Свјайџао Ваведенија Пресвјайџија Боџородици в Монастирје Бездиње сушчија*. Крштења су обављали јеромонаси манастира Бездина, у манастирској цркви. Од седамдесет и треће странице, почев од 6. марта 1869, протокол крштених водили су наведени румунски свештеници Мунаре. У одштампаном црквенословенском наслову страница, они су рукописно дописивали румунским латиничним писмом: *цркве храма Comuna Munar, в ... сушчија*. Тек код последњих уписа 1950. године, стоји: *цркве храма Pogorîrea Sfântului Duh, в Munar сушчија*. Последњи румунски упис крштења датиран је 23. априла 1950. године.

У Бездину свету тајну крштења и миропомазања обављали су јеромонаси: Кирил (Цвјетковић), протосинђел, 1851–1856; Иринеј (Бинишан) епископ, 1851–1856; Арсениј (Стојановић) 1851–1868; Никодим (Миоковић) 1852–1868; Генадиј (Попескул) 1852; Антим (Христијан) 1853–1855; Виктор (Витомировић) 1854; Исидор (Шпадић) 1856–1869. Крштења су ретко обављали свештеници са парохија: Илија Исакович, парох „фиречхаски”,¹⁰ Захарија

¹⁰ Реч је о банатском селу Фириџаз (Fîriteaz), сада општина Шагу (Şagu) у Арадској жупанији.

Јокић, парох нађвалски, Григори Георгијевић, парох фенлачки. У Бездину је у наведеном периоду обављено око 580 крштења.

Родитељи крштене деце су Румуни (већином) и Срби православне вероисповести, углавном житељи Мунаре, али и православци из суседних села: Немачког Семпетра („Сент Петер Њемјецки” или „Свјатиј Петер Њемјецкиј”), Фенлака, Секусића. Највише је земљорадника, али ту су и занатлије, надничари, манастирски и коморски шумари, манастирски чобани, манастирска послуга, мунарски учитељи – „дјетонаставници”.

Први упис крштења датиран је 7. јануар 1851. Крштен је Јоан, рођен 3. јануара, син Николаја Мартина и Марије, „земљедјелаца” из Мунаре. Крштење је обавио јеромонах Иринеј (Бинишан), епископ. „Воспријемница” (кума на крштењу) – „Ана, супруга Јоана Варадина, житеља мунарскога”. Наводимо још неколико карактеристичних уписа:

- 1851, 24. фебруара рођена, 2. марта крштена Ружица, кћи Атанасија Сербеско и Параскеве, „земљедјелаца” из Мунаре. Крстио протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Воспријемник – Фердинанд, син Франца Гринглера житеља Сент Петра Њемецког, римскога вјероисповједанија.”
- 1851, 14. септембра рођена, 16. септембра крштена Љубица, кћи Томе Симеонова и Јулијане, „земљедјелаца”, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Арсеније (Стојановић). „Воспријемник – Теодор, син Павла Жеравице, житеља мунарскога.”
- 1852, 9. марта рођена, 13. марта крштена Персида, кћи Јоана Табаковића и Јелене, „земљедјелаца”, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Никодим (Миоковић). „Воспријемник – Јон Филип, житељ мунарски.”
- 1852, 1. септембра рођена, 2. септембра крштена Марта, кћи Георгија Петровића, ужара и Екатерине, „жители Сент Петра Њемецког”. Крстио јеромонах Арсеније (Стојановић). „Воспријемница – Магдалина, супруга Јосифа Ретингера, житеља Сент Петра Њемецкога, римскога вјероисповједанија.”
- 1853, 3. фебруара рођен, 5. фебруара крштен Димитрије, син Јоана Ковачевића, чизмара и Персиде, житеља Мунаре. Крстио протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Воспријемница – Марија, супруга Димитрија Карачони, нотароша и житеља кусићкога.”
- 1853, 8. маја рођен, 10. маја крштен Георгије, син Димитрија Латинкића, „пандура Вармеђи темишварској, мати же Терезија, мјесто пребиванија Темишвар”. Крстио јеромонах Антим (Христијан). „Воспријемница – Флора, супруга Јакова Клеша, житеља мунарскога.”
- 1853, 15. јула рођена, 16. јула крштена Софија, кћи Јоана Маринкова, шумара и Екатерине, житеља „Сент Петра Њемјецкога”. Крстио јеромонах Антим (Христијан). „Воспријемница – Софија, супруга Јосифа Чолака, житеља и шумара Сент Петра Њемјецкога.”
- 1854, 16. јануара рођен, 17. јануара крштен Арсеније, син Косте Николића и Ане, „земљедјелаца” из Мунаре. Крстио протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Воспријемница – Марта, супруга Петра Акима, житеља мунарскога.”

- 1855, 1. новембра рођени, 3. новембра крштени близанци Арсеније „перворождениј” и Јелена. Родитељи – Андреј Боар и Петрица, „земљедјелци”, житељи Мунаре. Крстио протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Воспријемница – вдова почившаго Андреја Петко, житељница Мунаре.”
- 1856, 11. јула рођена, 15. јула крштена Еуфимија, кћи Стефана Жеравице и Ане, „земљедјелаца”, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Никодим (Миоковић). „Воспријемница – Ана, супруга Јоана Варадина, житеља мунарскога.”
- 1856, 29. августа је рођена и истога дана крштена Флора, кћи Јоана Филипа и Ане, „земљедјелаца” из Мунаре. Крстио протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Воспријемница – Марта, супруга Петра Акима, житеља мунарскога.”
- 1856, 30. августа рођена, 2. септембра крштена Марија, родитељи Траила Шебу и Марија, „земљедјелци” из Мунаре. Крстио протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Воспријемница – Костанда, супруга Константина Шебу, житеља секусићкаго.”
- 1857, 30. септембра рођена, 1. октобра крштена Екатерина, родитељи Петар Цигу, чобанин манастирски, и Ана. Живели су при манастиру. Крстио јеромонах Исидор (Шпадић). „Воспријемница – Јелица, супруга Николаја Латинкића, житеља мунарскога.”

Неколико уписа крштења пружа сазнања о манастирској имовини и о постојању школе у Мунари:

- 1852, 13. септембра рођена, 16. септембра крштена Персида, кћи воденичара Захарије Станојева, и супруге Христине, „рождени у Наћфали”, пребивају „на Моришу у манастирској воденици”. Крстио јеромонах Антиох (Кристијан). „Воспријемница – Гаца, дшчи Николаја Гурана, житеља наћфалскога.” Неколико година касније крштена су и остала деца воденичара Захарије Станојева: син Димитрије и близанци Лазар и Софија.

У Мунари је радила вероисповедна школа, вероватно са одвојеним српским и румунским одељењима, о чему сведоче уписи крштења деце мунарских учитеља:

- 1858, 3. новембра рођен, 6. новембра крштен Корнелије, син учитеља Константина Тоадера и Александре, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Никодим (Миоковић). „Воспријемник – Стефан Похут, нотарош секусићки”.
- 1863, 31. јула рођен, 4. августа крштен Велимир, син „дјетонаставника” Георгија Недељковића и Живке, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Арсениј (Стојановић). „Воспријемник – Павел, син почившаго Георгија Цоцића, житеља варјажкаго.”
- 1865, 22. јула рођен, 25. јула крштен Душан, син „дјетонаставника” Георгија Недељковића и Живке, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Исидор (Шпадић). „Воспријемник – Павел, син почившаго Георгија Цоцића, житеља варјажкаго.”

- 1868, 2. августа рођена, 5. августа крштена Милица, кћи учитеља Валтазара Василијевића и Еуфросиније, житеља Мунаре. Крстио јеромонах Исидор (Шпадић). „Воспријемница – Софија, супруга Лазара Георгијевића, житеља мунарскога”.

Наводимо неколико српских и неколико, по свој прилици, мешовитих српско-румунских породица у Мунари и Немачком Семпетру, чија су деца крштена у манастиру Бездину:

Василијевић, Валтазар и Еуфросинија
 Васин, Јевтимиј и Јелена
 Георгијевић, Лазар и Софија
 Жеравица, Јоан и Марија
 Жеравица, Стефан и Ана
 Жигић, Орестиј и Ирина
 Јовановић, Алекса и Флора
 Јовановић, Василије и Христина
 Јовановић, Максим и Теодосија
 Ковачевић. Јован и Персида
 Латинкић, Димитрије и Терезија
 Латинкић, Живојин и Марта
 Латинкић, Јевтимиј и Роксанда
 Латинкић, Јосиф и Анђелија
 Латинкић, Лука и Флоира
 Латинкић, Николаје и Флора
 Латинкић, Филип и Софија
 Маринков Јоан и Екатерина
 Миланковић, Алекса и Марија
 Миланковић, Александар и Јованка
 Митров, Жива и Персида
 Михајлов, Гаврил и Ана
 Недељковић, Георгиј и Живка
 Николић, Василије и Марија
 Николић, Коста и Ана
 Николић, Стефан и Марија
 Паскуловић, Георгиј и Јелена
 Петровић, Георгиј и Екатерина
 Симеонов, Тома и Јулијана
 Спасојев, Димитрије и Јелена
 Стаморан, Георгије и Јулијана
 Табаковић, Јоан и Јелена
 Табаковић, Константин и Ана
 Шепецан, Јоца и Теодора
 Шепецан, Марко и Персида
 Шепецан, Никола и Макрена

Педесетак година касније, у уписима румунских свештеника, уместо презимена Латинкић јавља се презиме Латинка (Latinca), уз назнаку – Румун православне вероисповести.

Од мунарских Табаковића најпознатији је ходошки јеромонах Себастијан (Табаковић), службеник Конзисторије Арадске епархије, преводилац богослужбених и сакралних текстова са црквенословенског и српског на румунски језик.¹¹ Није познато да ли су мунарски Табаковићи били у сродству са чувеним арадским Табаковићима.

У матичној књизи заведено је и неколико крштења ванбрачне деце, где је код имена родитеља наведено само мајчино име. Уместо очевог, дописано је „невједом”.

Почев од 1859. па све до 1864. године, сваког последњег дана у години, Антоније (Нако), архимандрит манастира Бездина, прегледао је матичну књигу крштених и својеручно записивао: *Пресмојрјех дне 31. Декемврија* (наведена година), *Антониј Нако, Архимандрит Бездинскиј*.

Последњи уписи крштења, ћирилицом, на српском језику:

- 1869, 27. јануара рођена, 30. јануара крштена Драгиња, родитељи Павел и Марија Пајан, „земљедјелци” из Мунаре. Крстио архимандрит Теофан (Живковић). „Воспријемница – Персида, супруга Трифуна Олареску, служитељница манастира Бездина.”
- 1869, 9. фебруара је рођена и истог дана крштена Марија, родитељи Георге Боар и Параскија, житељи Немачког Семпетра. Крстио јеромонах Исидор (Шпадић). „Воспријемница – Францишка, супруга Јозефа Еки римскога вјероисповједанија”.
- 1869, 12. фебруара рођена, 16. фебруара крштена Ана, родитељи Исаила Жеравица, „најемник”, и Марија, житељи Мунаре. Крстио Григори Георгијевић, парох фенлачки. „Воспријемник – Јоан Варадин, житељ мунарски.”

Прво крштење у Мунари, које је у протокол унео свештеник Константин Исфанеску румунском латиницом на румунском језику, датирано је 6. марта 1869.

*

¹¹ Рођен је 14. децембра 1807. године од оца Арсенија и мајке Петре, житеља Мунаре. Крштен је у манастиру Бездину. Крстио га је јеромонах Јосиф (Гавриловић). На крштењу добио је име Стефан. Као тринаестогодишњак, у Бездину учи црквенословенски литургијски језик и ћирилично писмо, црквенословенско појање и стиче основне навике монашког живота. Ако му матерњи језик није био српски, онда је, живећи у бездинском манастирском братству, научио уз црквенословенски, и српски језик. Наставио је школовање у немачкој школи у суседном Немачком Семпетру, потом, од 1824. године похађа Арадски теолошки институт (1824–1828). По завршетку студија, ради као учитељ у родној Мунари до 1832, када у манастиру Ходошу прима постриг и монашко име Себастијан, од ходошког архимандрита Мојсија (Мануиловића). За време столовања епископа Герасима (Раца, 1835–1850) и Прокопија (Ивачковића, 1853–1873), обављао је дужност епархијског економа и епископског капелана. Урадио је румунски превод *Тийшка* са црквенословенског и превод српског препева Вићентија (Ракића) грчке сакралне драме у стиховима *Жрџива Аврамова*. Умро је у Араду 19. априла 1872. године. Сахрањен је на гробљу православне парохије арадајске. Вид.: Eugen Arădeanu, „Contribuții noi privind viața și activitatea lui Sebastian Tabacovici (1807–1872)”, *Mitropolia Banatului*, nr. 4–6, 1979, стр. 329–333.

Матична књига венчаних 1851–1949. Садржи 30 листова истог формата као и протокол крштених. У заглављу сваке странице, црквенословенским језиком и писмом, одштампано је: **Протокол вјенчајемих цркве храма ... в... сушчија.** Испод заглавља је штампани образац – таблица са 11 колона и 8 редова. Заглавље таблице гласи:

- Число текушчеје
- Лето, мјесјац и дењ вјенчанија

Под заједничким насловм „Вјенчаних” следе поднаслови следећих шест колона

- Имја и прозвишче
- Возраст
- Вјероисповједаније
- Состојаније
- Мјесто рожденија
- Мјесто пребиванија

Последње три колоне:

- Свидетељије
- Вјенчајај
- Оглашенија и инија окрестности

Од прве до осамнаесте странице протокола венчаних (14. јануар 1851. –23. фебруар 1869), у наслову странице рукописно је дописано: *цркве храма Свјатѡ Ваведенија Пресвјатѡија Бѡѡородици в Монастѡирје Бездиње сушчија.* Венчања су обављали јеромонаси манастира Бездина, у манастирској цркви. Даље, почев од 31. маја 1869, матичну књигу воде Константин Исфанеску и Мелентије Микулеску, румунски свештеници Мунаре. У црквенословенском наслову странице дописивали су румунском латиницом: *цркве храма **Сотина Мунариу**, в ... сушчија.* Касније, почев од око 1900. године, место резервисано за назив насеља где се црква налази остало је непопуњено. Последњи румунски упис датиран је 13. новембар 1949.

У протоколу недостаје (истргнут је) изван број листова, са уписима венчаних током више од четири године, од 28. јануара 1857. до 27. маја 1861.

Венчања су обављали бездински јеромонаси: Иринеј (Бинишан) епископ, 1851–1856, Арсениј (Стојановић) 1861–1868, Никодим (Миоковић) 1851–1868, Антим (Христијан) 1853–1854, Исидор (Шпадић) 1856–1869. и Амфилохије (Јеремић) 1861. Ретко су венчања обављали свештеници са парохија: Захарија Јокић, парох нађвалски, Симеон Крестеску, парох „раковишчки”.¹² Није забележено да је протосинђел Кирил (Цвјетковић) обављао обреде венчања.

Бездински јеромонаси венчавали су брачне парове православне вероисповести Србе и Румуне, углавном житеље Мунаре и Немачког Семпетра, али и житеље: Секусића, Фенлака, Нађвале, Варјаша, Српског Семпетра,

¹² Вероватно је у питању свештеник са парохије у Раковици код Бузјаша, у Темишварској жупанији. Остаје необјашњено како се свештеник Симеон Крестеску са парохије удаљене стотинак километара затекао у манастиру Бездину.

Сараволе, Кетвеља, Кнеза, Песка, Јегриша, Печке, Семлака, Шајтина, који су после склапања брака постали житељи Мунаре или Немачког Семпетра. Било је чак и невеста из Новог Сада и младожења из Илије (Piа, код Деве – Devа, у Ердeљу). Младожење су по занимању: „земљедјелци”, занатлије, пастири, најамници, а невесте – ћерке родитеља сличног друштвеног сталежа. Забележено је и венчање једног учитеља и једног „урлаубера” – младића на одслужењу војног рока, који се затекао на кратком војничком одсуству – на „урлаубу”. По правилу, женик и невеста су првобрачни и пре венчања трократно оглашени у цркви.

Редовно једном годишње, од 1861. до 1864. протокол венчаних прегледао је Антоније (Нако), архимандрит манастира Бездина, и својеручно записивао: *Пресмојтрјех дне 31. Декемврија* (наведена година), *Антониј Нако*, *Архимандрит Бездинскиј*.

У раздобљу 1851–1869, обављено је 124 венчања, не рачунајући она на истргнутим листовима. Први упис венчања датиран је 14. јануара 1851. године. Јеромонах Иринеј (Бинишан) венчао је првобрачне: женика Павела Марјанова, узраста 28 година, „земљедјелца” из Кетвеља, и невесту Јелену, осамнаестогодишњу кћер Димитрија Барбоса, „земљедјелца” из Мунаре. „Свидетел” (венчани кум) – Тимотеј Перин, житељ кетвељски.

Наводимо још неколико венчања карактеристичних по месту порекла, по „состојанију” – по иметку, односно, сталешкој припадности младожење и невестиних родитеља, по годинама старости младенаца. Две најмлађе невесте су ћерке Новосађанина Тимотеја Етинца: петнаестогодишња Јулијана и шеснаестогодишња Екатерина:

- 27. јануара 1857. јеромонах Никодим (Миоковић) венчао је првобрачне деветнаестогодишњег Георгија Стаморана, чизмара из Мунаре, и петнаестогодишњу Јулијану, кћер почившег Тимотеја Етинца из Новог Сада. „Свидетелница” (кума на венчању) – Софија, супруга Лазара Георгијевића, житеља мунарског.
- 12. новембра 1861. јеромонах Исидор (Шпадић) венчао је првобрачне Матеја Пана[j]ота, чизмара, житеља Илије (Piа), узраста 27 година, и шеснаестогодишњу Екатерину, кћер почившег Тимотеја Етинца из Новог Сада. „Свидетел” – Димитрије, син Јоана Ковачевића, житеља мунарског. Место боравка младог брачног пара – Мунара.
- 15. октобра 1867. јеромонах Никодим (Миоковић) венчао је првобрачне Валтазара Василијевића, учитеља пореклом из Кларије (сада Радојево у Србији, општина Нова Црња, Средњобанатски округ), узраста 27 година, и осамнаестогодишњу Еуфросинију, кћер почившег Траила Пиструја, „земљедјелца”, житеља Мунаре. Кумови – Викентије Јовичин, житељ моношторски, и Јоан Алексин, житељ мунарски.
- 14. јула 1868. јеромонах Исидор (Шпадић) венчао је првобрачне Василија Јаковљева, „урлаубера” родом из Српског Семпетра, узраста 24 године, и осамнаестогодишњу Магдалину, кћер Јоана Живка из Немачког Семпетра. Кумови – Гаврил Михајлов и Дмитри, син Дамјана Барне, житељи мунарски. Место боравка младог брачног пара – Немачки Семпетар.

Последњи упис венчања у манастиру, пирилицом на српском језику, унео је Захарија Јокић, парох наћвалски, 23. фебруара 1869. Венчани су тада првобрачни Мојсије Ердџан (18 година), најамник из Секусића, и Софија (19 година), кћи Луке Латинке, житеља Мунаре. „Свидетели Исаила Внету и Петар Шебу, житељи секусићки.”

Следи 31. маја 1869, први упис венчања у Мунари, од када се протокол венчаних води на румунском језику.

*

Матична књига умрлих 1851–1950. Садржи 126 листова истог формата као и претходни протоколи. У заглављу сваке странице, црквенословенским језиком и писмом, одштампано је: **Протокол умирајушчих цркве храма ... в... сушчија.** Испод заглавља је штампани образац – таблица са 11 колона и 8 редова. Заглавље таблице гласи:

- Число текушчеје
- Љето, мјесјац и дењ смрти
- Љето, мјесјац и дењ погребенија

Под заједничким насловом „Погребенаго” следе поднаслови следећих шест колона

- Имја и прозвишче
  - Возраст
  - Вјероисповједаније
  - Состојаније
  - Мјесто рожденија
  - Мјесто пребиванија
- Последње две колоне:
- Погребајај
  - Воспријатије Свјатих Тајн и инија окрестности

Код првих 76 страница (од 4. јануара 1851. до 21. фебруара 1869. године), у заглављу странице руком је дописано: *цркве храма Свјатѡ Ваведенија Пресвјатѡија Бѡтородици в Монастѡирје Бездиње сушчија.* Опела су обављали јеромонаси манастира Бездина. Даље, од 27. фебруара 1869. матичну књигу воде већ поменути румунски свештеници у Мунари. У црквенословенском заглављу дописивали су румунском латиницом: *цркве храма Comuna Munariu*¹³, в ... *сушчија.* Последњи румунски упис датиран је 19. марта 1950.

Умрле православне житеље Мунаре и Немачког Семпетра опојавали су јеромонаси: Кирил (Цвјетковић), протосинђел, 1851–1857; Иринеј (Бинишан), епископ, 1851–1856; Арсениј (Стојановић) 1851–1868; Никодим (Миоковић) 1852–1868; Антим/Антиох (Христијан) 1853–1855; Исидор (Шпадић) 1860–1866. и Нестор (Ковачевић) 1854–1861. Ретко су тај обред обављали свештеници са парохија: Захарија Јокић, парох наћвалски, Григори Георгијевич, парох фенлачки, Аркадиј Поповић, парох моношторски, Константин Ишва,

¹³ Негде је дописано само *Munariu*, или *Com[una] Munariu filia bisericii Secusigiu*, или је место остало непопуњено. Једино на последњој страници (полеђина листа 126) дописано је: цркве *Pogorărea Duhului Sfânt, Parohia ortodoxă Com[una] Munar.*

парох секусићки, Симеон Крестеску, парох Раковице. Уз ретке изузетке, најчешће је колона „Воспријатије Свјатих Тајн и иницијације околности” остала непопуњена. Тек од 1. јануара 1859, под „иније околности”, наводи се да је покојник „погребен во обштем гробији мунарском” или и „во гробији Сент Петер Њемецком”. У наведеном периоду обављено је око 600 погребана.

Од 1860, до 1864, на крају сваке године, као и остале матичне књиге, и протокол умрлих је прегледао архимандрит Антоније (Нако) и својеручно записивао: *Пресмојрјех дне 31. Декемврија* (наведена година), *Антиониј Нако, Архимандрит Бездинскиј*.

У записима умрлих карактеристична је велика смртност, особито деце и омладине, свакако, последица слабе или никакве здравствене заштите, лоше исхране, лоших хигијенских услова за живот. Забележени су народни називи болести као узроци смрти: јектика или сува болест, врућица, фрас, водена болест, пролив, грчеви, болест крајника, пришт, богиње, грозница, срдобоља, шуљеви, костобоља, запаљење „жигерице”, шлог, угушење од пламена огња, аспа, колера, или „напраснаја смрт”.

Први упис: 1851, 2. јануара умрла, 4. јануара погребена тринаестогодишња Јелисавета, ћерка Гаврила Вујка, „земљедјелца” из Мунаре. Опојао јеромонах Иринеј (Бинишан).

Наводимо још неколико уписа карактеристичних по пореклу покојника, сталешкој припадности, узрасту, узроку смрти, месту погребена и по забележеним допунским појашњењима:

- 1851, 28. јануара умрла, 30. јануара погребена „Петрица, удова почившаго Арсенија Табаковића”, стара 70 година, рођена у Малом Сент Миклошу (сада кварт Арада). Опојао протосинђел Кирил (Цвјетковић).
- 1851, 10. априла „од јектике” умро, 12. априла погребен осамнаестогодишњи Христифор Попадић, „земљедјелца” из Мунаре, родом из Варјаша. Опојао протосинђел Кирил (Цвјетковић).
- 1852, 20. маја „от старости и слабости” умрла, 22. маја погребена Ана, стара 78 година, „удова почившаго Василија Жеравице, земљедјелца” из Мунаре. Опојао јеромонах Иринеј (Бинишан).
- 1852, 19. децембра „от богиња” умрла, 21. децембра погребена двогодишња Јелена, кћи Димитрија Латинкића, „земљедјелца” из Мунаре. Опојао јеромонах Иринеј (Бинишан).
- 1854, 1. јануара умро, 3. јануара погребен Јоан Табаковић, стар 42 године, „земљедјелца” родом из Мунаре, житељ Мунаре. „Исповједен и причашчен”. Опојао еклесијарх Иринеј (Бинишан).
- 1854, 8. новембра умро, 10. новембра погребен Константин Стојан из Мунаре, стар 44 године, „земљедјелца”, живео при манастиру. Опојао јеромонах Нестор (Ковачевић), пострижник бездински. „Исповједен и причашчен.”
- 1855, 7. марта умрла, 9. марта погребена двадесетдвогодишња Јелена, супруга Димитрија Лацина, „земљедјелца” из Немачког Семперта. „Неисповједена и непричашчена, понеже в порожденији умре.” Опојао јеромонах Антиох (Христијан).

- 1855, 12. јуна умро, 14. јуна погребен Андреј прозван Андруш Петко, православне вероисповести, „земљедјелец”, стар 50 година, рођен у Мунари, житељ мунарски. Опојао га је јеромонах Иринеј (Бинишан). У колони „Воспријатије Свјатих Тајн и иниције околности”, забележио је: „12. јунија [1]855, враћајући се кући с воденице манастирске, и ходећи покрај Мориша с колима, омакну се коњи с брега, повуку кола и њега на колима, и тако утопи се, и после неколико часова изваде га мртва, и његовој кући однесу, и после у мунарско гробље погребу 14. [дне] истог мјесјаца”.
  - 1856, 16. фебруара умро, 17. фебруара погребен „Стефан Миљановић, возраста 41 љето, купец, мјесто рожденија Сремски Карловци, мјесто пребиванија Мунара. Исповједен и причашчен”. Опојао протосинђел Кирил (Цвјетковић).
  - 1856, 2. марта умрла, 3. марта погребена „Екатерина, возраста 60 љет, мјесто режденија Сомбор у Бачкој, мјесто пребиванија Мунара, вдова почившаго Петра Ковачевића, чизмара из Сомбора. Исповједена и причашчена”. Опојао протосинђел Кирил (Цвјетковић).
  - 1856, 1. септембра умрла, 2. септембра погребена „Марија, возраста 7 недеља, дшчи Георгија Николића, земљедјелца, и супруге јего Марији. Мјесто рожденија и пребиванија Батања”. Погребена у манастиру Бездину. Опојао протосинђел Кирил (Цвјетковић).
- Истога дана, 29. марта 1857, протосинђел Кирил (Цвјетковић) обавио је два опела, једно у Мунари, друго у Немачком Семпетру:
- 1857, 27. марта умро, 29. марта погребен Теодор Олареско, стар 50 година, „земљедјелац” из Мунаре.
  - 1857, 27. марта умро, 29. марта погребен Петар Иван, стар 45 година, „земљедјелац” из „Сент Петра Нјемецког”.
  - 1858, 2. марта умро, 4. марта погребен Сава Сербован, „возраста 47 љет, мајурджија манастирски, мјесто рожденија Наћфала, мјесто пребиванија Мунара”. Опојао јеромонах Никодим (Миоковић).
  - 1860, 1. марта умро, 3. марта погребен Јоан Чолић, кувар, стар 43 године, родом из Аде „во Бачкје”, житељ Мунаре, „погребен во обштем гробији мунарском”. Опојао јеромонах Арсениј (Стојановић).
  - 1861, 13. априла умрла, 14. априла погребена Ана, кћи воденичара Захарија Станојева, узраста 2 дана, рођена у манастирској воденици, погребена на манастирском гробљу. Опојао јеромонах Исидор (Шпадић).
  - 1862, 19. октобра умро, 21. октобра погребен Иван Миљановић, стар 65 година, служител, родом из Сирига¹⁴. „Погребен во обштем гробији мунарском.” Опојао јеромонах Арсениј (Стојановић).
  - 1866, 23. маја умрла, 25. маја погребена Екатерина Миљановић, стара 44 године, „вдова купца, мјесто рожденија Сремски Карловци, мјесто пребиванија Мунара. Погребена во обштем гробији мунарском”. Опојао јеромонах Никодим (Миоковић).

¹⁴ Сириг – Србија, Јужнобачки округу, општина Темерин.

- 1867, 9. марта умро, 10. марта погребен Исаја, узраста 15 година, син Георгија Шебу из Мунаре. „Упао у бунар са куваним мошликом¹⁵ и после неколико сати умро и погребен во обштем гробији мунарском.” Опојао јеромонах Никодим (Миоковић).

Последњи упис бездинских монаха унео је 30. јуна 1868. јеромонах Арсениј (Стојановић). Од тада па све до 21. фебруара 1869. упокојене су опојавали парох фенлачки Георгиј Георгијевић и парох наћвалски Захарије Јокић. Од 27. фебруара 1869. умрле опојавају румунски свештеници Мунаре и настављају вођење матичне књиге на румунском језику.

*

Манастирско братство. На основу података из матичних књига, у наредној табели наведени су поименично чланови бездинског братства 1851–1869. године.

Таблица 1: Братство манастира Бездина 1851–1869.

Име	Крштавао	Венчавао	Опојавао
Кирил (Цвјетковић), протосинђел	1851–1856.	–	1851–1857. Умро 29. септембра 1857. у Бездину
Иринеј (Бинишан), епископ	1851–1856.	1851–1856.	1851–1856 Умро 16. маја 1856. у Бездину
Арсениј (Стојановић), јеромонах	1851–1868.	1861–1868	1851–1868.
Никодим (Миоковић), јеромонах	1852–1868	1851–1868.	1851–1868.
Генадиј (Попескул), јеромонах	1852.	–	–
Антим (Христијан), ¹⁶ јеромонах	1853–1855	1853–1854.	1853–1855. Умро 30. децембра 1855. у Бездину
Виктор (Витомировић), јеромонах	1854.	–	–
Исидор (Шпадић), јеромонах	1856–1869.	1856–1869.	1854–1861.
Амфилохиј (Јеремић), јеромонах	–	1861	–
Стефан (Губаревац), јеромонах	–	–	– Умро 19. маја 1868. у Бездину
Нестор (Ковачевић), јеромонах	–	–	1854. Умро 22. јуна 1862. у Бездину
Павел Телаловић, искушеник	–	–	– Умро 6. децембра 1862. у Бездину

Овоме треба додати да су у периоду 1851–1869. године старешине манастира били архимандрити: Самуил (Маширевић) 1839–1953, Сергије

¹⁵ мошлик – остатак комине после печења ракије (џибра, мура).

¹⁶ На неколико места овај јеромонах се потписао као Антиох.

(Каћански) 1853–1858, Антоније (Нако) 1859–1865. и Теофан (Живковић) 1865–1872.¹⁷

Према протоколу умрлих, од 1855. до 1868. године у Бездину је умрло неколико чланова монашког братства, а 7. јануара 1859, у манастирској цркви погребен је епископ горњокарловачки Сергије (Каћански), некадашњи архимандрит манастира Бездина:

- 1855, 30. децембра умро, 31. децембра погребен, јеромонах Антим (Христијан), стар 65 година, рођен у Ердељу. Није наведено место рођења. Опело обавили: Кирил (Цвјетковић), протосинђел, Исидор (Шпадић), Никодим (Миоковић), Иринеј (Бинишан), Стефан (Губаревац), намјестник, Арсениј (Стојановић), Нестор (Ковачевић) и Агатангел (Кузмановић), јеромонаси. Није наведено на ком је гробљу сахрањен.
- 1856, 16. маја умро, 17. маја погребен Иринеј (Бинишан), јеромонах, стар 47 година, „мјесто рожденија Ерсиг у Банату”.¹⁸ Опојао га је протосинђел Кирил (Цвјетковић). „Исповједен и причашчен.” Није наведено где је сахрањен.
- У протоколу умрлих, запис на страни 35 под редним бројем 2 гласи да је 1859. године, 1. јануара умро, а 7. јануара погребен „епископ карлштадскиј Сергије (Каћанскиј), возраста 46 љет, мјесто рожденија Сентомаш, мјесто пребиванија Плашки”. Опојао га је Прокопије (Ивачковић), епископ арадски, и под „иније окрестности” дописао: „погребен во церкви манастирској”.¹⁹

ПРОТОКОЛЪ УМИРАЮЩИХЪ												
ЦЕРКВЪ ХРАМА				ВЪ				ОЩІА				
Число типу- ше	Мѣсто и дѣнь смерти	Мѣсто и дѣнь погреб- енія	ПОГРЕБЕНІА						Мѣсто		Пограбленіа	Всприятіи Сѣухъ Танкѣ и ѿиша Окрестности
			Има и Прозвище	воз- растѣ	Вѣроисповѣ- даніе	Осете ли	Рожденія	Прибыліа				
2.	1859 1. Јану- ара	1859 7. Јану- ара	Сергиј Каћанскій	46 лѣтъ	Болгари- нъ	Сербинъ	Сербинъ	Карлштадскій	Плашки	Карлштадскій	Карлштадскій	Карлштадскій

Слика 1. Уиш смрти и погребенја Сергија (Каћанској), епископа карлштадској

¹⁷ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Нав. дело*, стр. 106.

¹⁸ Ерсиг (румунски *Ersig*) – насеље у Румунији, општина Вермеш, Карашсеверинска жупанија.

¹⁹ Сентомаш, сада Србобран – Јужнобачки округ, Србија; Плашки – Лика, Карловачка жупанија, Хрватска; Карлштат, сада Карловац – средиште Карловачке жупаније, Хрватска.

- 1862, 22. јуна умро, 23. јуна погребен Нестор (Ковачевић), јеромонах, стар 44 године, родом из Сомбора. Опојао га је Исидор (Шпадић), јеромонах. „Исповједен и причашчен, погребен во гробији монастира.”
- 1862, 6. децембра умро, 8. децембра погребен Павел Телаловић, бездински искушеник, стар 23 године, родом из Ирига. Опојао га је Антоније (Нако), архимандрит. Погребен „во обштем гробији монастирском.”
- 1868, 19. маја умро, 20. маја погребен Стефан (Губаревац), јеромонах, стар 64 године, рођен у Долову²⁰. Опојао га је Теофан (Живковић), архимандрит. „Погребен во новом братском гробији.”
- Упис на страни 29, под редним бројем 231: 1857. године, 29. септембра је умро, а 30. погребен протосинђел Кирил (Цвјетковић), „возраст 66 љет, мјесто рожденија Баошићи у Боки Которској, мјесто пребиванија монастир Бездин. Погребен от сјеверне стране, близу цркве”. Опојали: „Архисилај (Маринковић), јеромонах ходошки, Нестор (Јовановић), јеромонах бездински, Агатангел (Кузмановић) и више мирских свештеника. Исповједен и причашчен”.

ПРОТОКОЛЪ УМРИЛОУЩИХЪ									
ЦЕРКВИ			БЕЗДИНСКІЙ МОНАСТІРЪ				САЩА		
Число	Имя	Возрастъ	Погребенъ въ				Погребенъ	Починувъ	Свѣдѣніе
мѣсяца	и	дней	Мѣсяца	дней	года	Мѣсяца			
23	Кирилъ	66	Сѣверной	29	сентября	1857	30	сентября	1857

Слика 2. Упис смрти и погребња протосинђела Кирила (Цвјетковића)

*

Протосинђел Кирил (Цвјетковић), члан манастирског братства²¹.
Као припадник бездинског братства, сем других задужења, протосинђел

²⁰ Долово – сеоско насеље на територији града Панчева, Јужнобанатски округ, Србија.

²¹ Константин Цвјетковић, потоњи протосинђел Кирил, рођен је у Баошићима, у Боки которској, 1791. Замонашен је у манастиру Савини код Херцег Новог 1808. Напредује у монашкој хијерархији (ђакон, архиђакон, јеромонах), а 1817. је произведен у чин протосинђела. У Шибенику је био лични секретар владике Венедикта (Краљевића), епископа далматинског. Пошто је открио владичине тајне намере да поунујати Далматинску епархију, 1821. премештен је у манастир Крку. Након побуне шибенских Срба против уније и покушаја атентата на владика Венедикта 1821, протосинђел Кирил (Цвјетковић) више од четири године провео је у истражном затвору у Шибенику, а потом био осуђен на 20 година робије. Године 1842, аустријски цар Фердинад I (1835–1848) „помиловао” га је тако што ће последње године двадесетогодишње затворске казне служити

Кирил (Цвјетковић) обављао је обреде крштења и опела за православне вернике суседних насеља, којима је манастирска црква била парохијска црква. У наредној табlici хронолошким редоследом наведени су обреди које је протосинђел Кирил (Цвјетковић) обавио од 1851. до краја овоземаљског живота.

Таблица 2: Обреди које је обавио протосинђел Кирил (Цвјетковић) 1851–1857.

Година	Крштења	Опела
1851.	2. марта, 24. марта, 28. марта, 12. јула, 15. јула, 5. августа, 22. септембра, 23. септембра, 7. октобра, 18. новембра, 2. децембра	30. јануара, 15. марта, 9. априла, 10. априла, 12. априла
1852.	13. јануара, 9. фебруара, 1. јула	6. фебруара
1853.	5. фебруара, 5. априла,	19. септембра
1854.	17. јануара, 1. фебруара, 11. фебруара, 26. децембра	27. јануара, 24. септембра, 9. октобра
1855.	12. марта, 13. марта, 31. марта, 17. априла, 23. јуна, 17. јула, 25. августа, 18. септембра, 25. септембра, 8. октобра, 13. октобра, 3. новембра крстио близанце, 17. новембра, 4. децембра	14. маја, 21. јуна, 25. јуна, 4. септембра, 23. октобра, 19. новембра, 31. децембра
1856.	10. марта, 15. марта, 17. јуна, 29. августа, 2. септембра	17. фебруара, 25. фебруара, 3. марта, 17. маја, 2. септембра
1857.	–	20. марта, 29. марта – опело у Мунари, 29. марта – опело у Немачком Семпетру

Отац Кирил крштавао је децу житеља Мунаре и Немачког Семпетра и опојавао њихове покојнике. За тих седам година, 1851–1857, крстио је четрдесеторо деце и опојао двадесетпеторо умрлих. Из непознатих разлога, протосинђел Кирил (Цвјетковић) није обавио ниједно венчање.

Са великом вероватноћом се може претпоставити да је за здравствено стање шездесетшестогодишњег оца Кирила био пресудан 29. март 1857. године. Тога дана служио је два опела, једно у Мунари, друго у Немачком Семпетру. Ако се узму у обзир све околности: крај хладног зимског периода, путовање разлоканим пољским путем Бездин–Мунара, потом, сеоским

далеко од завичаја – у манастиру Бездину. На тавану северног манастирског конака сазидаана је собица попут затворске ћелије, где је робијао до 12. фебруара 1846. У братство манастира Бездина примљен је 1847. и ту остао до краја живота, пошто су царске власти упорно одбијале да му, после одслужене казне, дозволе повратак у завичај, у манастир Савину. „Отац Кирил је, у часу када је изгубио наду да ће икад више видјети Боку, упутио једно писмо своме синовцу попу Николи. Пише отац Кирил како шаље шездесет комада књига, од којих одређен број означених књига, намјењује манастиру Савини. Три књиге намјењује цркви светога Николе у Баошићима.” Опширније у: Горан Комар, „Бокешки и далматински исповиједник православља протосинђел Кирил Цвјетковић (1791–1857)”, *Зборник Мајице српске за историју*, бр. 77–78, 2008, стр. 69–75; Стеван Бугарски, „О боравку и гробу протосинђела Кирила (Цветковића) у манастиру Бездину”, *Зборник Мајице српске за историју*, бр. 81, 2010, стр. 83–87.

друмом Мунара – Немачки Семпетар и повратак у манастир (укупно око 16 км), време трајања два опела од куће покојника до погребена на сеоском гробљу, све то на отвореном простору, може се замислити колико је тај исцрпљујући напор утицао на ионако већ истрошено здравље остарелог монаха. Од тога дана отац Кирил није више ни крштавао нити обављао опела. Умро је шест месеци касније, 29. септембра 1857. године.

ПРОТОКОЛЪ УМИРАЮЩИХЪ

ЦВРКВЪ ХРАМА № **22**
БЪ ОБЩИНА

Число тѣлѣ- щн	Лѣто мѣсѣцъ и дѣнь погреб- енѣ	Лѣто мѣсѣцъ и дѣнь погреб- енѣ	ПОГРЕБЕННАГО					Погрѣбленіе	Бсприѣти Стѣхъ Тѣмъ и Ѣмъ Окрѣстности	
			Имя и Прозвище	воз- растъ	Вѣроисповѣ- даніе	Состо- яніе	Мѣсто			
							Рожденна			Привычна
214.	1857 Апрѣль двѣ 27	1857 Апрѣль двѣ 29	Владимиръ Владиміръ Семіоновъ Семіоновъ	50 лѣтъ	Семіоновъ Семіоновъ	Ремесленникъ дѣлѣ	Семіоновъ Семіоновъ	Семіоновъ Семіоновъ	Семіоновъ Семіоновъ	
215.	1857 Апрѣль двѣ 27	1857 Апрѣль двѣ 29	Петръ Петръ Семіоновъ	45 лѣтъ	Семіоновъ Семіоновъ	Ремесленникъ дѣлѣ	Семіоновъ Семіоновъ	Семіоновъ Семіоновъ	Семіоновъ Семіоновъ	

Слика 3: У једном дану два опела у два одвојеним насељима

У манастиру је тада било и других јеромонаха, па остају непознати разлози због којих је требало да отац Кирил, у једном дану и у неблагопријатним условима, служи два опела.

*

Током два протекла века, сплетом низа сложених историјских околности, срећом сачувано је од пропадања ово драгоцено, изворно сведочанство о једном кратком периоду вишевековне историје манастира Бездина. Похрањено у Арадском жупанијском архиву, доступно је за проучавање свима заинтересованима.

PROTOCOALELE MATRICOLE ALE MĂNĂSTIRII BEZDIN
ÎN SERVICIUL JUDEȚEAN ARAD AL ARHIVELOR NAȚIONALE

Božidar Panić

Rezumat

În articol sunt prezentate registrele de stare civilă ale mănăstirii Bezdin, care se păstrează la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale ale României. Este vorba de registrele de stare civilă ale botezațiilor, cununațiilor și decedațiilor din perioada 1851–1869. Este vorba de perioada după înfrângerea Revoluției de la 1848/49, timp în care mănăstirea Bezdin era ocupată de către trupele maghiare. Este de asemenea perioada separării ierarhice, adică a ieșirii românilor ortodocși din Mitropolia sârbească de la Karlovci. Câțiva arhieri ulteriori ai Bisericii Ortodoxe Sârbe, cât și protosinghelul Kiril Cvijetković făceau parte din obștea mănăstirii la acea vreme. Mărturiile scrise despre aceștia, despre viața și activitatea lor liturgică se păstrează în aceste registre. De aceea, ele reprezintă izvoare istorice valoroase de primă mână pentru studiul unei perioade a istoriei multisekulare a mănăstirii Bezdin.

Registrele de stare civilă sunt scrise în limba sârbă până în anul 1869, iar ulterior, păstrând formularele în limba slavonă bisericească, sunt completate de către preoții parohiei românești din Munar, în limba română.

THE BOOKS OF VITAL RECORDS OF THE BEZDIN MONASTERY FROM THE
ARAD COUNTY SERVICE OF THE NATIONAL ARCHIVES

Božidar Panić

Summary

The article presents the books of vital records of the Bezdin monastery, which are kept at the Arad County Service of the National Archives of Romania. They are the vital records of baptisms, weddings and deaths between 1851–1869. This is the period after the 1848/49 revolution, when the Bezdin monastery was occupied by the Hungarian troops. It the time of the hierarchical separation, when the orthodox Romanians exited from the Serbian Metropolitanate of Karlovci. Several subsequent bishops of the Serbian Orthodox Church, as well as the protosynkellos Kiril Cvijetković were part of the monastery brotherhood at that time. The written testimonies about them, about their life and liturgical activity represent valuable primary historical sources for the study of this period in the multisecular history of the Bezdin monastery.

The vital records are written in Serbian until 1869. While maintaining the forms in Church Slavonic, the priests of the Romanian parish in Munar have subsequently filled the records in Romanian.

ПРИЛОГ

Из матичних књига манастира Бездина
1. Протокол крштених

ПРОТОКОЛЪ КРЕЩАЕМЫХЪ

ВРЕМЯ ХРАМА *Въ мѣсяцъ Августъ* Число *1*

Число мѣсяца и днѣ рождѣнія	Число мѣсяца и днѣ крещенія	Полъ и имя младенца	РОДИТЕЛЫ И ПЛАДЫ			Вѣкъ и вѣръ
			Имя и Профессія	Крещенныя	Крестныя	
1851 Июль год 29	1851 Июль год 28	Мужской Лаврентій	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1852 Июль год 28	1851 Июль год 28	Мужской Степанъ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1851 Июль год 29	1851 Июль год 29	Мужской Родионъ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1851 Июль год 28	1852 Июль год 29	Мужской Фроловъ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1851 Июль год 27	1851 Июль год 27	Мужской Фроловъ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1851 Июль год 27	1851 Июль год 28	Мужской Александръ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1851 Июль год 28	1851 Июль год 29	Мужской Александръ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ
1851 Июль год 29	1851 Июль год 29	Мужской Александръ	Мужской Иванъ Мужской Марія	Восточно- Православный	Земле Мѣщанъ Брашнаго	Вѣкъ и вѣръ

*Рескриптъ - Лицъ
Рескриптъ
1851 - 1950
гр. 100*

Слика 4: Први (ошћећен) листъ протокола крштених.
При ресѣаурацији ирекривена је прва колона „Число именушче“.

ПРОТОКОЛЪ КРЕЩЕННЫХЪ 73

ЦЕРКВИ СВЯТЫХ АПОСТОЛ ПЕТРА И ПАВЛА ВЪ БЕЗДИНѢ СЕРБИИ

№	Мѣсяцъ и день крещенія	Мѣсяцъ и день рожденія	Вѣкъ и полъ	РОДНУВШИИ МАТЕРИ					Отецъ и мать крещеннаго	Вѣкъ и полъ крещеннаго
				Имя	Происхожденіе	Вѣтъ	Мѣсяцъ и день	Мѣсяцъ и день		
1.	1869 Январь 7	1869 Январь 7	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Январь 7	1869 Январь 7	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
2.	1869 Январь 9	1869 Январь 12	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Январь 9	1869 Январь 12	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
3.	1869 Январь 17	1869 Январь 20	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Январь 17	1869 Январь 20	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
4.	1869 Январь 22	1869 Январь 29	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Январь 22	1869 Январь 29	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
5.	1869 Январь 27	1869 Январь 30	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Январь 27	1869 Январь 30	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
6.	1869 Февраль 14	1869 Февраль 16	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Февраль 14	1869 Февраль 16	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
7.	1869 Февраль 18	1869 Февраль 20	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Февраль 18	1869 Февраль 20	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея
8.	1869 Февраль 18	1869 Февраль 20	Девочка Анна	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея	1869 Февраль 18	1869 Февраль 20	Стефанъ Кривошея Кривошея	Васильевъ Стефанъ Кривошея

Слика 5. Ујиси кршињена: последњи у Бездину, на српском, први у Мунари на румунском

2. Протокол венчаних

ПРОТОКОЛЪ ВЪНЧАЕМЫХЪ									
ЦРКВЕНЪ ХРАМА Свѣтлѣ Воеводѣи Пѣтлѣ Богородици въ Монастырѣ Свѣтлѣ Свѣтлѣ.									
Число мѣсяца и день свѣтлѣ	Лѣто мѣсяца и день свѣтлѣ	ВЪНЧАЕМЫХЪ				Мѣсто	Оснѣстлѣ	Вѣнчани	Свѣтлѣ и имѣ свѣтлѣ
		И И И	Возрастъ лѣтъ и мѣсѣцѣ	Вѣнчанинѣ имѣ	Возрастъ лѣтъ и мѣсѣцѣ				
1.	1851. Июль год 14.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	23 лѣтъ 18 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
2.	1851 Июль год 14.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	25 лѣтъ 20 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
3.	1851 Июль год 14.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	31 лѣтъ 17 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
4.	1851 Июль год 28.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	31 лѣтъ 15 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
5.	1851 Июль год 6.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	40 лѣтъ 39 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
6.	1851 Июль год 27.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	22 лѣтъ 18 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
7.	1851 Июль год 20.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	23 лѣтъ 15 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ
8.	1851 Июль год 18.	Александръ Павловичъ Свѣтлѣ Владимиръ	27 лѣтъ 18 лѣтъ	Восточна Православна	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ	Свѣтлѣ Мѣнѣ

Слика 6. Оциѣнен ирви лисѣи ирѣокола

ПРОТКОМЪ ВЪНЧЕЛНЫХЪ										
Число года и числа	Мѣсяцъ и числа	ВЪНЧЕЛНЫХЪ					Сенатские	Вѣдомы	Штабныя и иная обстоятели	
		Имя и Прозвища	воз- растъ	Вѣроисповѣ- даніе	Состо- яніе	Мѣсто				
						Рожденія				Привле- чія
1.	1867 января 19	Александръ Ивановъ Борисъ Ивановъ Федоръ Ивановъ Иванъ Ивановъ	25 стл. 11. стл.	Восточно- православ- ный	Состо- яніе	Служба Служба	Архивъ Департаментъ Министерства Служба	Коллежъ Министръ Департаментъ	Служба Служба Служба	
2.	1867 апреля 23	Александръ Ивановъ Евгений Ивановъ Семёнъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	18 стл. 19 стл.	Восточно- православ- ный	Состо- яніе	Служба Служба	Министерство Служба Служба	Департаментъ Коллежъ Служба	Служба Служба Служба	
3.	1867 Майя 21	Петръ Ивановъ Иванъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	29 ан. 22 ан.	Гречес- кий	Состо- яніе	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	
4.	1867 Майя 21	Петръ Ивановъ Иванъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	26 ан. 19 ан.	Гречес- кий	Состо- яніе	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	
5.	1867 Июня 15	Петръ Ивановъ Иванъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	27 ан. 29 ан.	Гречес- кий	Состо- яніе	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	
6.	1867 Июня 15	Петръ Ивановъ Иванъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	24 ан. 19 ан.	Гречес- кий	Состо- яніе	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	
7.	1867 Июня 27	Петръ Ивановъ Иванъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	27 ан. 16 ан.	Гречес- кий	Состо- яніе	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	
8.	1867 Июня 27	Петръ Ивановъ Иванъ Ивановъ Иванъ Ивановъ	13 ан. 17 ан.	Гречес- кий	Состо- яніе	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	Служба Служба	

Слика 7. Последњи ујиси на српском у Бездину, њрви на румунском у Мунари

3. Протокол умрлих

ПРОТОКОЛЪ УМИРАЮЩИХЪ												
ЦЕРКВЪ ХРАМА		БЪ		ОЩІНА		ПОГРЕБЕННИКЪ					Вопрати Сѣмъхъ	
Число Тѣмъ- ци	Дѣто мѣсѣцъ и дѣнь смерти	Дѣто мѣсѣцъ и дѣнь погребен- на	Имя			Мѣсто		Погребенъ	Тѣмъ и Имя Окрестности			
			Имя и Прозвище	Вѣкъ и Лѣтъ	Вѣроисповѣ- даніе	Состоя- ніе	Родина					Привезена
225	1857 Июль дѣнь 6.	1857 Июль дѣнь 8.	Иванъ Ивановъ Савва Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	29 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Селѣцкѣ	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	Ивановъ Ивановъ Ивановъ		
226	1857 Июль дѣнь 25.	1857 Июль дѣнь 27.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	4 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ			
227	1857 Июль дѣнь 23.	1857 Июль дѣнь 24.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	2 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ			
228	1857 Июль дѣнь 26.	1857 Июль дѣнь 26.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	1 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ			
229	1857 Июль дѣнь 24.	1857 Июль дѣнь 25.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	2 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ			
230	1857 Июль дѣнь 27.	1857 Июль дѣнь 28.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	3 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ			
231	1857 Июль дѣнь 29.	1857 Июль дѣнь 30.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	1 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ	Ивановъ Ивановъ Ивановъ		
232	1857 Июль дѣнь 19.	1857 Июль дѣнь 20.	Ивановъ Ивановъ Ивановъ Ивановъ	2 Лѣтъ	Восточно прав Славянъ	Иванъ Ивановъ	Монга	Монга	Ивановъ Ивановъ Ивановъ			

Слика 8. Под редним бројем 231/1857, уиис смртии њројосинѣла Кирила (Цвѣјковиѣна)

		ПРОТОКОЛЪ УМИРЛЮЩИХЪ											
		ЦЕРКОВ. ХРАМА		ПОГРЕБЕННАГО								СВЯТАЯ	
№	Дата	Место	Имя	Возраст	Состояние	Смерть	Половина		Погребенный	Св. место	Св. место		
							Годы	Мѣсяцъ					
273	1858 13	1858 14	Тарасовъ Тарасъ Тарасъ Тарасъ	1	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
274	1858 16	1858 17	Тарасовъ Тарасъ Тарасъ Тарасъ	7	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
275	1858 23	1858 24	Морисъ Морисъ Морисъ Морисъ	3	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
1.	1859 3	1859 5	Михайловъ Михайло Михайло Михайло	8	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
2.	1859 7	1859 7	Сергеевъ Сергей Сергей Сергей	70	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
3.	1859 8	1859 8	Тарасовъ Тарасъ Тарасъ Тарасъ	1	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
4.	1859 11	1859 13	Власовъ Власъ Власъ Власъ	2	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		
5.	1859 14	1859 16	Карасевъ Карасевъ Карасевъ Карасевъ	7	Болезнь	Смерть	Августъ	Августъ	Августъ	Августъ	—		

Слика 9. Под редним бројем 2/1859, уиис смрти еискоија Серија (Каћанској)

76 ПРЄСТОКОМЛЪ УМИРАЮЩИХЪ

ЦЕРКВЬ ХРАМА Свѣтлаго великого пророка Езекии въ Антисинѣ Бездинѣ, ГОСПОДА

Число годъ ци	Мѣсяцъ и день смерти	Мѣсяцъ и день погребенія	ПОГРЕБЕННАГО						Погребенъ	Воспитанъ Тѣло и бѣла Органиста
			Имя и Прозвища	воз- роста	Вѣроисповѣ- даніе	Состоя- ніе	Мѣсто			
							Родина	Приказаніе		
26.	1868. Декаб. 27.	1868. Декаб. 22.	Савва сынъ Тарасія Закнѣва	6 дней	восточно голова наго.	на- столь- никъ	мужика	мужика	Захаръ Закнѣвъ Сидоръ Закнѣвъ	погребенъ въ бездинѣ Троицкѣ мужика
1.	1869 Февр. гус 13	1869 Февр. гус 15	Арсенъ сынъ Андріе Закнѣва	8. дней 23 дней	восточно голова наго	на- столь- никъ	мужика	мужика	Захаръ Закнѣвъ Павелъ Закнѣвъ	погребенъ въ бездинѣ Троицкѣ мужика
2.	1869 Февр. гус 18	1869 Февр. гус 16	Андріа сынъ Тарасія Закнѣва	7 дней	восточно голова наго	на- столь- никъ	мужика	мужика	Тарасій Закнѣвъ Павелъ Закнѣвъ	погребенъ въ бездинѣ Троицкѣ Семіотковѣ
3.	1869 Февр. гус 19.	1869 Февр. гус 21.	Параскева сестра Тарасія Закнѣва	43 лѣтъ	восточно голова наго	на- столь- никъ	мужика	мужика	Захаръ Закнѣвъ Павелъ Закнѣвъ	погребенъ въ бездинѣ Троицкѣ мужика
4.	1869 Темь 25	1869 Темь 27	Javrida fin luc. Arcade au Janovitz	11 лѣтъ	голова наго	дѣво	дѣво	дѣво	Samuel Jovanovitz Pavich	—
5.	1869 Темь 26	1869 Темь 18	Cazar fin luc. skatei au Torganu	18 лѣтъ	голова наго	дѣво	дѣво	дѣво	Samuel Jovanovitz Pavich	—
6.	1869 Апри 4	1869 Апри 6	Petru fin luc. Antoni sept Joco	2, дней	голова наго	дѣво	дѣво	дѣво	Constantin Jovanovitz Pavich	—

Слика 10. Последњи уици на срѣском у Бездину, ѣрви на румунском у Мунари

Милан Бачван

ПОНЕШТО О РЕЧНИКУ КЛИСУРСКИХ ГОВОРА

Успомени на инж. Ђорђа Симића,
Клисурца родом из Белобрешке

САЖЕТАК: У напису је изнето више запажања у вези са српским клисурским говором, претежно у погледу лексике. Аутор наглашава чињеницу да рад не треба сматрати стручном анализом, него личним памћењем говора места, у којима је и аутор одрастао.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Дунавска клисура, карактеристике клисурског српског говора, историјски утицаји околине на клисурски српски говор.

Оно што следи нису запажања неког са темељним лингвистичким образовањем и стручним интересовањем за језик, већ просто личне успомене о говору клисурских села у раздобљу, отприлике, од четрдесетих до седамдесетих година прошлога века. Можда ће ипак понешто од тих нестручних запажања побудити интересовање неког од читалаца, који би ове успомене могао допунити својим и, евентуално, исправити понешто у мојима.

Можемо поћи од уопштене опаске да тај говор није садржао низ речи из најосновнијег лексичког фонда савременог српског језика. Ево неколико: *кров, димњак, сџејенице, дворишџе, лесџвице, сџока, сџаго, дрљача-дрљашџи, млин, вук, чобанин...* Уместо њих биле су коришћене речи *сџрџеја*, односно *комџн, басамџци, авџија, сџублице, марва, чџџор, брана-влачишџи, воденица, курџак, овчар*. Види се да су неки од ових клисурских синонима турског порекла, неки мађарског. У примерима које ћу касније навести, наићи ћемо на приличан број речи преузетих из немачког.

Реч *џуд*, турског порекла, Клисурци нису користили, већ су дрво које она означава називали *јаџога*, а његове плодове, *јаџоџице*. За зељасту пак биљку коју речници зову *јаџога* и за њене плодове, служили су се називом *џољске јаџоџице* (обратите пажњу на померени нагласак у поређењу са називом *џудових* плодова). Реч *воденица* користили су за било какав млин, без разлике у врсти погона, свакако зато што је, у старој постојбини из које су се њихови преци доселили у крајеве под тада аустријском доминацијом, било једино млинова на водени погон, па кад су касније, након сеобе, сазнали и за млинове на другачији погон, спонтано су и на њих проширили назив

воденица. Превагнуо је, дакле, интересовање за оно чему млинови служе, док је различити погон занимао претежно млинаре¹ и пореску управу. За воденицу у Шевцу, на Нери (или Нераљу, како су они и Пољадијци ову реку називали), реци већој од оних које теку кроз клисурска села или близу њих, употребљавана је међу Клисурцима реч *ѝрекѝја*.

Погледајмо сад како изгледају друге клисурске речи, овлаш груписане по доменима у које спадају ствари, бића или појаве које оне означавају.

Пошто су, у време које имам у виду, клисурска села (већ) била збијеног типа, по узору на средњоевропска, називи делова и детаља куће и нуспросторија, кад нису из лексичког фонда сачуваног из ранијега, балканског простора, углавном су били немачког порекла. Пошто су главне капије биле уграђене у фасадни зид куће, кад се са *сокака* колима улазило у *авлију*, најпре се пролазило кроз *ајнфор* (нем. *die Einfuhr*), на чијој је таваници био повећи четвртаст отвор кроз који су дизани и спуштани с тавана џакови, котарице и други крупни и тежи предмети, обично помоћу *чекрѝа* (= чекрка). Кад су стамбене собе биле уздигнутије од авлије, до њих се доспевало пењући *басамак* (Клисурци би рекли *басамаче*) одговарајуће висине, и идући кроз *конк* (нем. *der Gang*, тј. ходник). Из *конка* се могло ићи и у *ѝѝајз* (тј. оставу, нем. *die Speise, die Spaisekammer*). Подови соба могли су бити застрти у кући изатканим поњавама или, код имућнијих породица, купљеним *ћилимима* (тур.); реч *ѝеѝѝх*, преузету из немачког, мислим да од обичних Клисураца нисам никад чуо. Одвојена од главне кућне зграде била је *ѝѝала* (нем. *der Stall*), тј. стаја, а близу или подаље од ње, *ѝуѝа* (нем. *der Schuppen*) и *амбар* (тур.), тј. житница. Авлија (или, код имућнијих, две авлије, горња и доња) била је ограђена, према *комѝијским* (тур.) и према пољу, *ѝарабама* (тур.) или плотом од прућа, понекад зидом. Уз шталу је обично било и ђубриште (у мање брижљивом клисурском изражавању, *ђубре* или *ђубрина*).

Главне јединице за величину пољопривредних површина биле су *сѝѝрука* и *ланац*. Реч *јуѝѝро* у значењу мере за површину, сећам се да се у Клисури није користила. Речју *ѝѝеница* Клисурци се нису служили, већ су за њено значење користили реч *ѝѝѝо*. Скупно значење *ѝѝѝа*, за све житарице, није им, види се, било потребно. Ипак су, зачудо, користили синтагму *ѝѝенично браѝно*, понекад и без почетног сугласника *ѝ*, тј. *ѝенично*, из чега се види да тај придев нису (више) доводили у везу са именицом *ѝѝеница*. Уместо хлеба, већина породица задовољавала се *куљом* и *ѝројом*, обе од кукурузног брашна.

¹ Радимља је имала, на реци која кроз њу протиче, неколико воденица (сећам се трију) па је њихово коришћење било организовано тако да се знало и водило рачуна – по свој прилици не писмено, већ једино на основу колективног памћења и општења – која је породица за којом на реду да меље и колико дана има свака за то на располагању. Не памтим, а вероватно да нисам знао ни тада, у детињству, детаље те организације, која треба да је била социолошки занимљива, јер, по свему судећи, бар неке од воденица нису у то време имале индивидуалне власнике.

Читалац ће сигурно приметити да сам написао *Радимља*, а не *Радимља*, како тај назив изговарају Клисурци, укључно и сами Радимци. Ево из ког разлога. Изгледа ми невероватно да је назив овога клисурског села без везе са називом села и реке Радимље у Херцеговини, близу Стоца; а то да су наши Радимци, ко зна кад и како, заменили *љ* са *њ* подупире чињеница да су они, или бар неки од њих, уместо *земља*, изговарали, а ваљда још увек изговарају, *земља*. Узгред и напомена да уместо *Пожежена* и *Пожеженац* Клисурци – а и Пољадијци, изговарају *Пожена*, односно *Поженац*.

За хватање рибе, у речицама где их је, као у Радимској, било, или на изливима Дунава, коришћени су *черенци*, појединачно, и *зајажње*, које су, на крајевима, држале и кроз воду вукле по две особе.

Понајчешћа обућа биле су, за оба пола и независно од старости, вунене *илеишењаче*, које су *штрикале* (нем. *stricken*, плести) домаћице, а подшивали гуменом потплатом исти *шустџери* (нем.) који су крпили или мењали излизани *џон* (тур.) на кожним *циџелама* (мађ.) – за људе који су их имали (и носили их, додајмо, само о празничним данима).

За полазак у школу, дете је требало да има *џаблу* и *џрифлу* (тј. писаљку, нем. *daf Griffel*), а те (шкриљчане) табле су са старије браће прелазиле на млађу, па су стога понајчешће биле изроване водоравним удубљењима насталим од редова слова и речи које су на њима исписиване током претходних генерација². Старији ђаци су имали *џрџисе*, тј. свеске, и *џлајвaze* (оловке, нем. *das Bleiweiss* – према се, у ствари, на немачком оловка зове *der Bleistift*, а *das Bleiweiss* има друго значење, додуше не без сродности са овим).

Називи за занатлије били су, уз врло мало изузетака, преузети из немачког: *џишлер*, *џинџер*, *џнајдер*, *шустџер*, *молер*, чак и *мауер* (зидар, архитект); посве природно, могло би се рећи, с обзиром на то да су те занате наши младићи испрва учили шегртујући код мајстора Немаца. (Од тих мајстора су преузимали, наравно, и називе појединих алатки карактеристичних за дотичне занате.) Један од малобројних изузетака у називима занатлија била је реч *кожочар*, преузета, свакако, из румунског (*cojocar*), у значењу *џурчија* (тур.), *крзнар* – и тим пре прихваћена што је такав занатлија користио као сировину коже. (Реч *џурчија* била је у употреби, можда и чешће него *кожочар*, док речи *крзно* и *крзнар* не верујем да сам икад у клисурском говору чуо.) Други такви изузеци били су називи *колар* и *ковач*, донети, свакако, из старе постојбине.

Ово што сам у последњем пасусу рекао није, наравно, нешто специфично за Клисуру, већ важи и за говоре других Срба са тада аустријског подручја. Стога се нећу овде задржавати на том делу клисурског речника. Радије ћу се, у наставку ових својих успомена, вратити неколицини речи које сам чуо једино од *клисурских* Срба, а значење неких од њих и нисам никад у потпуности докучио; и на неке необичне изговоре речи, које су употребљавали само становници дотичних села или бар део њих. На пример, уместо *џрожђе* и *џвожђе* у Клисури сам често чуо изговоре *џрџзе*, односно *џвџзе*. (Ипак, изведени придев, ту, био је *џвозден*.) Још чуднија ми се учинила употреба сугласника *gz*, и то само у речима *бугзе* (усне) и *сковергзе* (за палачинке, мађ.). Нисам чуо никога у Клисури да каже *усне*, односно *џалачинке*; а вероватно да ни данас ове речи не користе многи, већ једино они који су их накнадно чули па преузели из медија или из Србије. Ни реч *џомила* није у клисурским селима била коришћена, бар у подаље време о којем овде говорим, већ је

² Случајно ми је остало у памћењу како су, ваљда 1946. или 1947. године, шкриљчане табле понестале у продаји, а неки новопечени шеф, доспео ко зна како и на основу чега у управу школства, вероватно да је дошао на „иновативну“ мисао да их замени картонским. Само, на овима се, наравно, није могло писати *џрифлом*, а ни обичном оловком, јер су биле црне као и само језгро оловке. (А и да се могло на њима нечим писати, како би се могло брисати, ради поновне употребе?)

уместо ње била у општој употреби реч *камара* – и као именица, и у прилошкој служби (*камара* – тј. *џуно* – *свѣџа*). Уместо придева и прилога *свѣже*, редовно се казивало *фришко* (нем. *frisch*; та је реч била коришћена и у значењу *брзо*, напоредо са овом). Уместо *суснежица*, казивало се *лајовица* (или *лајавица*), као у румунском и бугарском. (Код ове речи, експликативни речник румунског језика (DELR), 1984, наводи пак обрнуто, српску и бугарску етимологију.) Чудно звуче и клисурске изговорне варијанте за *џонедџак* и *џорак*: *џонедџник*, односно *џорник* или *фџорник*. Реч *локва* као заједничка именица није коришћена у клисурском говору, али постоји топографски назив *Локва*, који користе подједнако и Клисурци и Пољадијци за брдски превој између та два дела доњег Баната. Било је и других непретенциозних речи из савременог књижевног језика које се у Клисури нису користиле, а ваљда се ни сад не користе: *џрло*, *оџрага*, *џас* (казивало се / каже се: *џсеџо* или чак *џсеџо*; у множини, ипак, *џси* (изговарано и *џци*); нису коришћене ни речи *џајџка-џаче*, већ само *џловка-џловче*, док се гушчје младунче звало *бире* (у множини, *бирићи*). Реч *корен* коришћена је не само у обичном значењу већ, зачудо, и за кукурузни клип, док се реч *клиџ* није користила. За младунче свиње назив је био у једнини *џрасе*, али у множини: *џраци*. Реч *џоднаџаџи*, коју су Клисурци користили (у смислу притворног и подсмешљивог ласкања неком), приметио сам да не фигурише у новосадском експликативном речнику, али ју је Миле Томић укључио у свој тротомни српско-румунски речник. Столарску и ковачку алатку за ковање и за закуцавање ексера, коју речници називају *чекић* (на румунском *сиосан*), Клисурци су звали *чоканац*, док им је реч *чекић* служила као деминутив, тј. назив за исту алатку мањих димензија. Реч *сџреја* означавала је и кров у целини. У вези са временским приликама, спомену бих реч *врџуна* (у новосадском речнику је нема); она звучи веома слично румунском *furtună*, али за ову реч исти онај експликативни речник румунског језика наводи грчку етимологију; реч *сиџа* се у Клисури користила за сипећу кишу.

На лексичком подручју које се односи на душевне појаве и расположења, сећам се да Клисурци нису користили речи *џуџи(џиџ)*-*џуџиња* и *срџиџ-срџба*, већ само *џџгак-џџг-џџгиџи* (*се*). Од синонимног пара *каснo-доџкан*, користили су само други члан. Исто важи за парове *џрљав-каљав* и *коноџља-кудеља*. Међу најобичнијим речима којих у њиховом говору није било спомену сам раније и глагол *грљаџи*. Користили су, ипак, глагол *нагрљаџи*, у смислу *наџрабусиџи*. Такође и глагол *сеџираџи се*. Реч *завеса* коришћена је само за ону којом је закривана и откривана позорница на приредбама, а за оне на кућним прозорима/пенџерима коришћена је реч *џуранџа* (питама си није ли та, прилично чудна, реч „изведена” из немачког *der Vorhang*, премда фонетичка подударност са овом није богзна колика).

Прилично је нормално то што су временом неке речи, фонетички сачуване као такве, мање или више измениле значење, а не би се рекло да су клисурски говорници увек били свесни тих промена, чак и ако се измењена значења кадшто и косе са онима које наводе меродавни речници. Реч *наџлаџиџи*, на пример, они су користили у смислу *исџлаџиџи*, дати некоме целокупну своту која му се дугује, док сходно новијим речницима, она значи

ѝримийи новац од оног који га дугује; та два значења су, види се, не само различита већ симетрично опречна. У клисурском говору, *скинуѝи* (*се*) изгубило је – ако га је икад имало – значење *свуѝи* (*са себе*) *хаљине*, и коришћено је само у смислу *сиѝи*, *сиусѝийи* (*се*) (с дрвета, тавана итд.). Ево још неколико речи чије је значење у клисурском говору било не радикално промењено, већ, рекао бих, мање или више померено. Реч *ѝосѝељина* нисам никад у Клисури чуо, а за оно што она, сходно речницима, значи, коришћена је реч *ѝосѝеља*, коју пак речници наводе као синоним за *креветѝ*. Реч *душек* означавала је у клисурском говору подебљи креветни покривач испуњен меким перјем, док у савременим речницима она означава оно што се у Клисури зове *сламњача* (премда је ова чешће пуњена комушином него сламом). Речи *ѝлесѝи* и *ѝлеѝење* коришћене су у вези са људском косом, коњском гривом или репом и кудељним бичем, док се у вези са вуненим предметима, чак и *ѝлеѝењачама*, користио глагол *ѝѝрикаѝи*, преузет из немачког.

И тако даље, да не набрајам и друге.

Прибележио бих, ипак, једну реч – *сиѝозина* – коју сам једном чуо изговорену у Белобрешки и учинила ми се интересантна, али сам тада, нажалост, пропустио да упитам шта значи. Није наведена ни у једном од мени познатих речника. Не знам зашто, она ми сугерише појас земље, у шуми, низ падину, очишћену од дрвећа и пањева, која служи за спуштање/довлачење дебљих и тежих стабала на пут. Из радимског говора сам упамтио карактеристичну екскламацију *ѝеерѝј!*, којом је изражавано (искрено или претворно) чуђење пред нечим, комбиновано с подсмехом. Ево и неколико примера постојећих разлика између радимског и белобрешког говора. У значењу *баѝиѝи/баѝаѝи*, Радимци су користили реч *фрљѝиѝи-фрљѝаѝи* (ваљда преузету из бугарског?), док су Белобрешчани у истом смислу користили *(х)ѝѝаѝиѝи/(х)ѝѝиѝнуѝи*. (Једном дечкићу који је до свога четворогодишњег узраста живео у Белобрешки, а затим се, с родитељима, преселио у Радимљу, због употребе глагола *(х)ѝѝаѝиѝи* Радимци су без оклевања прилепили подсмешљиви надимак *Иѝа* – са дугоузлазним *и*, који му је остао све до одласка из Радимље.) У оба села, а претпостављам и другде по Клисури, глагол *баѝиѝиѝи* значео је *меѝиѝнуѝи*, *сиѝавиѝи*. (Испричао ми је некад, давно, један темишварски новинар како му је неко из Белобрешке, на питање како проводи обичан радни дан, одговорио: „Кад ујутро устанем, прва ми је брига да баѝим наочаре“.)

Напомена. Ја сам овде глаголе у примерима наводио у инфинитиву. Клисурци су, међутим, инфинитив користили само при цитирању појединих пословица и изрека, а иначе у говору се, колико се сећам, никад нису ѝиме служили.

За седиште сеоске управе Белобрешчани су користили реч *оѝѝиѝина*, а Радимци реч *сиѝраѝа* (осталу, ваљда, из времена кад је село припадало Крајини на граници с турским земљама, а мештане су власти користиле за стражарење на тој граници); по дрва за огрев, Белобрешчани би рекли да иду у *ѝланину*, а Радимци да иду у *шуму*.

Да још споменем, анегдотично, и једну језичку појаву искрслу у белобрешком говору након колективизације (1949) пољопривреде. За своје породичне повртњаке они су до тада, а и после, користили назив *ѝраѝине*. За

задружни повртњак усвојили су, међутим, назив *башија*, безмало као властиту именицу, и користили га с предлогом *на* (*Идем на башију*), како нису чинили у случају својих породичних градина (*Идем у градину*). За рад на свом приватном земљишту користили су реч *радња* (*Идем на радњу*, *Убила се од радње*), свеједно што им је иста реч означавала и мању продавницу или радионицу. Кад је пак била посреди обрада *колеktivној* земљишта, користила се искључиво именица *рад* (*Идем на рад*), које до тада у њиховом говору није било.

Говор пољадијских села користио је углавном исти речник као и клисурски. Сећам се само неколико речи по којима се разликовао од овог. На пример, уместо клисурског *врџа*, Пољадијци су користили реч *узица*, а оно што су Клисурци звали *кошарица*, код њих се звало *сејейка* (тур.).

Да кажем још реч-две о позајмицама из румунског. У предратном и непосредно послератном раздобљу, утицај румунског језика на говор клисурских Срба био је далеко мањи него што ће накнадно постати (нарочито од седамдесетих година наовамо). До те промене дошло је поглавито услед постепено интензивираних контаката са румунским живљем и услед проширеног спектра занимања у које су се клисурски Срби почели запошљавати и где је требало свакодневно користити језик већинског становништва и званичних докумената. Као пример вероватног утицаја румунског језика пре те промене у начину живота споменуо сам раније назив *кожокар* за ћурчију. Мислим да је слично било и са речима *ћака* – од румунског *geacă*, које се у Банату изговара отприлике *сеаса*, и са придевима *мушав* и *крецав* – од румунских придева *mut*, односно *creț*. У Пожежени тај је утицај био наглашенији, свакако због веће топографске блискости и чешћег додира и општења са људима чији је матерњи језик био румунски. То је могло бити стимулативно и плодно, али је кадшто могло имати и непожељне ефекте. Пожеженци су, на пример, кадшто користили изразе *Дај ми мира!* (у смислу *Пусти ме на миру / Не досађуј ми!*), који је, очигледно, дослован – и неприродан – превод румунског *Dă-mi pace!*); и *Чуго ми је...* (у смислу *Криво ми је...*, *Смења ми...*), што је, очигледно, дослован – и погрешан – превод, тј. калк, румунског изрази *Mi-e ciudă...* Мислим да се употреба тих изрази није проширила и на друга клисурска села са српским живљем. Постоји, међутим, бар један случај у којем су се, под утицајем румунског, безмало сви Клисурци такорећи помирили са променом главног смисла једне речи из свога матерњег језика. То је придев *ћросић-ћросића-ћросићо*, који се у клисурском говору користи понајчешће у смислу *ћлуй-ћлуйа-ћлуйо*, док му је у речницима наведен другачији изворни и главни смисао, а тек потпуности ради, наводи се и значење донекле сродно оном које се изражава речју *ћлуй*. (новосадски речник Матице српске, 2007, на пример, код речи *ћросић*, тек на четвртном месту наводи значење сродно значењу речи *ћлуй*, али ни оно не истоветно са овим.) Обични Клисурци, кад хоће да се негативно изјасне о нечијој умној способности, користе, додуше, и придев *ћлуй* (понајчешће у варијанти *ћлуйав*), али, чини ми се, знатно ређе него *ћросић*.

Утицај румунског постао је временом кудикамо опсежнији, поготову од отварања рудника обојених метала, у Бошњаку, кад су се наши Клисурци почели масовније запошљавати у занимањима где је на послу требало свакодневно говорити румунски са колегама и околином, за разлику од ранијих деценија, кад су се бавили једино пољопривредом. Дошло је до прихватања приличног броја румунских речи са подручја технике (рударства, ауто-механике...), администрације, књиговођства, спорта итд., са чијим српским еквивалентима старији Клисурци нису били упознати, нити су имали откуда да буду. Тај поступак им је временом постао толико фамилијаран и комотан да се више нису ни питали да ли за ову или ону румунску реч постоји кореспондент на српском. Ево неких од тих речи и израза: *мина-минер* (за рудник-рудар), *салар*, *кензина*, *аменга*, *скуџице*, *дејацице* (у смислу *прејишцање*), *абонамент*, *антиренамент*, *амбрејаж*, *комбусџибил*, *курени*, *ћерере*, *ајробаре*, *конћег*, *гаџи* (неком) *џелефон* (у значењу *џелефонираџи*), *џерен од фогбала* (тј. *фудбалски џерен* или *џралиџије*) итд., итд. унедоглед. (Чуо сам чак једном – од свог рођака, по занимању возача аутобуса, коме су иначе речи *кочница* и *каџи* биле још из детињства фамилијарне – како, уместо *кочница*, користи, у вези са моторним возилима, реч *фрна* (према румунском *frână*), а уместо, *каџи*, непостојећу рећ *курџа* – од румунске речи *curea*, артикулисано *cureaia*). Те и друге такве речи и синтагме многи су користили и користе сасвим безбрижно и природно, ваљда и не слутећи да су из другог језика. (А можда се, штавише, осећају самозадовољно да су тако укључени у темпо савременог живота и да се постављају изнад говорног нивоа старијих сељака, који нису били упознати са таквим терминима јер им они у међусобном општењу и нису били потребни.)

Најбоље је, наравно, кад неко има довољне залихе речи у оба језика, али користи сваку од њих кад се служи језиком којем она припада. Нехатно мешање речника, и кад не омета међусобно споразумевање, унакарађује, дакако, изражавања на оба језика.

Напомињем ове аномалије више као повод за сугестију да би у клисурским школама професори матерњег језика, а и других предмета, могли, бар узгредно, на својим часовима, обраћати на њих пажњу ђака и тако, бар донекле, будити и подстицати у овима осетљивост према питањима језика и помагати им да, без нарочитих напора, побољшавају своје говорне навике. (То би, уосталом, за ђаке било корисније и уједно занимљивије од, неизбежно сувопарног, апстрактног учења граматичких и других језичких норми.)

DESPRE VOCABULARUL GRAIULUI SÂRB DIN CLISURA DUNĂRII

Milan Bačvan

Rezumat

Autorul trece în evidență aspectele caracteristice ale graiului sârb din Clisura Dunării, menționând că nu este filolog și nu se încumetă să facă analize sau tratate, ci se mulțumește cu prezentarea unei situații lexicale, așa cum a reținut-o, el însuși fiind din zona respectivă. Se fac referiri la influențele populației majoritare înconjurătoare și la pătrunderea cuvintelor din lexicul specific meseriilor și administrației. În concluzie se exprimă regretul pentru faptul că și în comunicația cotidiană se amestecă cuvinte străine pentru care există corespondențe sârbe și se sugerează atenționarea în acest sens a elevilor la orele de limbă maternă.

ON THE VOCABULARY OF THE SERBIAN DIALECT FROM
THE DANUBE GORGE

Milan Bačvan

Summary

The author highlights the characteristics of the Serbian dialect from the Danube Gorge, mentioning that he is not a philologist and doesn't dare to elaborate analyses or treatises, but he limits himself in presenting a lexical situation, in the manner he remembers it, himself originating from that area. There are references to the influences by the majority surrounding population, and to the penetration of the words from the specific dictionary of trades and administration. The author expresses his regrets regarding the mixing in everyday communication of foreign words which do have Serbian equivalents and suggests bringing this issue to the attention of the students during the Serbian language classes.

Арсеније Буїарски

О ПРОТИ УРОШУ КОВИНЧИЋУ У АРХИВУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

САЖЕТАК: На основу докумената сачуваних у Архиву Југославије у Београду, у напису је изнето неколико до сада мало познатих података о улози проте Уроша Ковинчића у збрињавању српских војних гробова и гробаља у Араду, у смислу да га је 1920. године Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца именовала за хонорарног настојника и чувара гробова српских интернираних грађана и заробљеника војника у Араду (Румунија), који су тамо помрли за време прошлог светског рата. Наведене су делатности које је прота Урош Ковинчић у том својству предузео, као и предлози које је поднео, а нису остварени.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Урош Ковинчић, концентрациони логор у Арадској тврђави, српска гробља у Араду.

Биографски подаци

Рођен је у Модошу 8. новембра 1889. у учитељској породици. Завршио је основну школу 1901. и гимназију у Новом Саду 1909, а богословију у Карловцима 1913. године. Рукоположио га је епископ темишварски Георгије (Летић) у Темишвару 1913. године.

Служио је у Малом Бечкереку 1914–1919, с тим што је од 1. марта 1915. до 1. септембра 1918. мобилисан као војни свештеник. У Арад је премештен за пароха 1923. и постављен за окружног протопрезвитера арадског. Биран је за члана епархијских управних органа. Умро је у Араду 17. јуна 1939. године.

Дела

Сарађивао је у српским листовима и часописима, преводио је са српског на румунски језик. Значајан је његов чланак „О лагеру Срба интернираних за време светског рата у Араду и о арадском српском гробљу”, *Гласник* II, 1922, бр. 18: 149. Заједно с румунским протом Николајем Поповићем, професором Богословске академије у Араду, превео је књиге: Радован Н. Казимировић, *Данашње црквено-йравно уређење Православне цркве* (румунски

наслов: *Situația actuală de drept bisericesc a Bisericii ortodoxe răsăritene*), Арад 1927; Никодим Милаш, *Правила Православне цркве с ѿумачењима* (румунски наслов: *Canoanele Bisericii ortodoxe însoțite de comentarii*), у четири тома, Арад 1930–1936.¹

*

Овај рад је састављен на основу података садржаних у Фонду бр. 395, Фасцикла бр. 35, Јединице описа бр. 299 и 303.

Документарни траг о арадском проти Урошу Ковинчићу у Архиву Југославије почиње неким новцем (473,90 леја), који је Румунска национална банка примила од Народне банке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 10. октобра 1921. са нејасно назначеним примаоцем. Акт гласи:

Београд 13. фебруар 1922. године.

Министарство иностраних дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
Бр. 2983.

Краљевском Посланству, Букурешт.

Министарство Вера молило је ово министарство да извести Краљевско Посланство да је Урош Ковинчић, свештеник у Араду, а одлуком Господина Министра Вера од 21. септембра 1920. год, В Бр. 9344, постављен за хонорарног настојника и чувара гробова српских интернираних грађана и заробљених војника са хонораром од хиљаду динара годишње.

Има везе са актом Краљевског Посланства од 2. новембра 1921. год. Бр. 2301, односно суме од 437,90 румунских леја примљених преко Банке Романеаска.

По наредби Министра,

Директор административног правног одељења.

[Потпис нечитак]

Наредни акт:

Београд 13. фебруар 1922. године.

Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, Министарство спољних послова, Административно одељење. Примљено 1922. А Бр. 2003.

Краљевском Посланству, Букурешт

У вези свога акта од 13. фебруара ове године А Бр. 2983 Министарству спољних послова част је извести Краљевско посланство да Господин Министар вера под ВБр. 9344 од 21 септембра 1920. године изволео је донети следећу одлуку:

За хонорарног настојника и чувара гробова српских интернираних грађана и заробљеника војника у Араду (Румунија), који су тамо за време прошлог светског рата помрли, постављам свештеника Српске православне општине у Араду, г. Уроша Ковинчића, са хонораром од 1.000 динара годишње, почињући од 1. јануара 1921. године, а на терет парт. 514, поз. 1. Државног буџета за 1920/21. године.

Свештенику Ковинчићу препоручити да учини што тачнији попис свију помрлих лица, интернираних и заробљених наших војника и списак да достави овом Министарству преко епископског викара у Темишвару.

---

¹ Биобиблиографски подаци према: Стеван Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918–1947*, Темишвар 2007: 391–393.

Извештавајући о предњој одлуци Господина Министра вера, Министарству спољних послова част је умолити Краљевско посланство у Букурешту, како би свештенику Ковинчићу олакшало рад код надлежних румунских власти.

Има везе са актом Краљевског посланства од 2. новембра прошле године Бр. 2301.

По наредби Министра,
Директор административног правног одељења.
[Потпис нечитак]

Одазвавши се, прота Урош Ковинчић обавестио је Краљевско посланство о именовану за настојника српских гробова у Араду и о корацима које је предузео:

Славном Посланству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту.
Арад 23. марта 1922.

Господине посланиче,

У поседу Вашег цењеног дописа од 13. марта т. г. бр. 570, слободан сам најучтивije јавити да сам одлуку Министарства вера из Београда – о моме именовану за настојника овамошњих српских гробова – примио још године 1920. и да сам налогу истог Министарства – да саставим списак овде сахрањених српских грађана и војних заробљеника – деломице задоста учинио, уколико сам путем Високопречасног епископског викара у Темишвару месеца октобра 1921. године послао Министарству вера у Београду списак оних Срба, који су у врх Градског гробља сахрањени.²

До најскоријег времена нисам могао набавити никаквих података о оним личностима које су сахрањене у четвртом, у т.з. „Српском гробљу”, које се налази у Тврђави арадској. Ових сам пак дана дознао да се код водитеља грађанских матица у Араду налазе понеки податци о оним личностима које су сахрањене у „Српском гробљу” и ове ће податке свакако и употребити.

За време аустро-угарске владавине имао се сваки смртни случај војног заробљеника, односно цивила интернираца јавити Војном Министарству у Бечу (9. Abteilung Verlust.....), те се према томе у Архиви бившег тог министарства свакако налази тачан списак српских поданика сахрањених у Араду. Не би ли господин Посланик имао ту доброту да се обрати надлежнима у Бечу, да би се списак свих српских поданика сачинио, те списак мени послао, да би [х] могао исти са мојим упоредити, те допунити, односно поправити?

Војни аташе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту обратио се нашим војним властима тражећи податке о неким српским поданицима који су овде сахрањени. Ови су списи уступљени били од војних власти мени на решење. Да би се овакова потраживања брже решавала, будући у интересу саме ствари, молим, господине Посланиче, ако налазите за могуће, да благоизволите издејствовати да се упуте директно мени.

У извештају своје упућеном Министарству вера у Београду јавио сам да се „Српско гробље” у Арадској тврђави налази у врло лошем стању. Предложио сам да се или обави опћа ексхумација, те да се сви сахране – на место много мање – у једну гробницу, или да се учине журни кораци да се гробље

² Реч је о рукописном акту проте Уроша Ковинчића из 1921. године, насловљеном *Списак помирлих интернираних и заробљених Срба сахрањених у арадском „Дољем гробљу”*, који се чува у Архиву Србије у Београду под сигнатуром: (1921) РГ VIII/1.

доведе у добар ред, јер ако не – наскоро ће нестати свакога трага о томе гробљу. Молим најучтививије господина Посланика да изволи један од мојих предлога примити, те остварење истог код Министарства у Београду издејствовати.

јереј Урош Ковинчић, српски православни парох у Араду (Piața Sv. Sava бг. 6. I 15)

Краљевско посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, са своје стране, проследило је већ 12. априла предлоге проте Уроша Ковинчића као што следи: Краљевском посланству у Бечу ради добављања података из Војног министарства; Министарству вера на решење једног од предложених решења за уређење такозваног Српског гробља у Араду.

О свему је повратном поштом јављено и проти Урошу Ковинчићу у Араду, и он је добио прилику да саопшти лепу вест:

Славноме Посланству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту.
Арад 23. IV – 6. V 1922.

Господине Посланиче [...]

Уједно слободан сам Славно Посланство најучтививије извести да су овамошње војне Власти приступиле најрадикалнијем средству, да се „Српско гробље” у Тврђави Араду сачува од уништења. Сво је гробље ограђено бодљикавом жицом, хумке гробова – које се у задње време једва могаху распознати – насуте су земљом, у сред гробља биће подигнут леп дрвен крст, а дарезљи-вошћу месних Српкиња биће гробови украшени цвећем. Једино што нам још недостаје сада је списак имена сахрањених у овом гробљу, због чега поново молимо славно Посланство да исти изволи из Беча набавити.

Остајем славном Посланству понизни
јереј Урош Ковинчић, парох арадски и
администратор Протопрезвитерата арадског

Да то није било лако изводљиво и особито да није било трајно, произлази из једног документа састављеног 5 (и словом: пет) година касније, који је Арадски одбор Друштва „Гробови хероја палих у рату” упутио Краљевском посланству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Текст гласи:

No. 77, Ziua 11 luna III anul 1927

Soc. 'Mormintele Eroilor Căzuți în Război'

Comitetul Executiv Județean Arad

Către Legația Jugoslavă, București

Avem onoare a aduce la cunoștința Domniavoastră următoarele:

În cimitirul așa numit „dela Cetate” din orașul Arad se găesc înmormântați încă din timpul războiului un număr de aproximativ 3.000 sârbi. Ei sunt foști internați pe timpul regimului unguresc ca elemente de neîncredere și iredentiste (bărbați, femei, copii), pe cari un tratament neuman unguresc i-a supus la chinuri de foamete și mizerie, majoritatea lor murind în urma epidemiei de tifos exantematic.

Cimitirul se găsește într-un teren inundabil. Până în prezent а și fost inundat de două ori, astfel că astăzi nu mai sunt în el nici cruci și nici urme de morminte nu se cunosc.

Având informațiunea că Legația jugoslavă intenționează să ridice un mausoleu în corpul căruia să аșeze osemintele tuturor acestor martiri și că proiectul mausoleului,

cât și lucrările în legătură cu acest proiect sunt încredințate Cucernicului protopop sârbesc din localitate (Covanciuc), ne-am adresat Domniasale, apoi l-am invitat să ia parte la ședințele Comitetului nostru Județean și din nou prin adrese scrise i-am cerut lămuriri, dar n-am primit niciun răspuns.

Dintr-un pios sentiment de dragoste pentru martirii sârbi, a căror suferință a fost și a românilor din Ardeal, credem că nu trebuie neglijată această chestiune și pentru motivul acesta am adus chestiunea în discuția Comitetului Județean Arad.

Credem nimerită ideea aducerii tuturor osemintelor eroilor sârbi într-un loc central, indiferent de orașul sau localitatea aleasă, unde să li se ridice un monument unic după modelul monumentului de la Medgidia. Din partea Comitetului Județean Arad al Societății Mormintele Eroilor, Legația Jugoslavă va avea întreg concursul lucrărilor de exhumare, bineînțeles după aprobarea și în condițiunile fixate de Comitetul Central al Societății „Mormintele Eroilor Căzuți în Război” (București, Ministerul de Război) și fără să se apeleze la fondurile noastre bănești, cari sunt foarte modeste.

Pentru știința Comitetului Județean Arad, Vă rugăm să ne comunicați și nouă hotărârea Domniavoastră.

Din încredințarea Comitetului Județean
Șeful Serv. Executiv
Căpitan N. Popovici

Акт је сачуван и у преводу на српски језик. У преводу је истакнуто следеће:

- На гробљу „дела Четате” сахрањено је око 3000 интернираних Срба; као узрок смрти наводе се услови, под којима је завладао тифус;
- Гробље се налази на водоплавном земљишту, тако да је двапут било под водом, па на њему нема крстова, нити се разазнаје траг гробова;
- Сазнавши за идеју изградње маузолеја која је поверена месном српском свештенику Ковинчићу, Друштво му се обратило усмено и писмено, позивајући га и на своје седнице, али није добило одговор;
- Друштво сматра проблем значајним и да га не треба занемарити;
- Друштво сматра погодном идеју о ексхумацији и преношењу посмртних остатака у маузолеј и нуди сваку своју сарадњу у условима закона, уз ограничење да из својих скромних фондова не може финансијски подржати акцију.

Напомена.

Ова преписка, која потврђује интересовање за збрињавање гробова Срба умрлих у Араду током Светскога рата, може и сада бити од користи, особито што је садање стање по гробљима исто као и у време када су наведени документи настали.

INFORMAȚIILE CU PRIVIRE LA PROTOPOPUL UROȘ KOVINČIĆ
ÎN ARHIVA JUGOSLAVIEI

Arsenije Bugarski

Rezumat

În baza documentelor păstrate în Arhiva Jugoslaviei din Beograd, articolul prezintă unele date, puțin cunoscute, cu privire la rolul protopopului Uroš Kovičić în păstrarea și administrarea cimitirelor militare sârbe din Arada, în sensul că din anul 1920 fusese numit de către Guvernul Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor în funcția de administrator și custode onorar al mormintelor și cimitirelor militare sârbe din Arad, care datează din perioada Marelui Război Mondial 1914–1918, pe când în Cetatea orașului de pe Mureș exista un Lagăr de concentrare austroungar. Sunt menționate acțiunile întreprinse de protopopul Uroš Kovičić în calitatea deținută, precum și propunerile pe care le-a înaintat, dar care nu au fost realizate.

INFORMATION ON PROTOPRESBYTER UROŠ KOVINČIĆ
IN THE ARCHIVES OF YUGOSLAVIA

Arsenije Bugarski

Summary

Based on the preserved documents in the Archives of Yugoslavia from Belgrade, the author presents some less known data regarding the role of protopresbyter Uroš Kovičić in the preservation and administration of the Serb military cemeteries in Arad, as he was appointed in 1920 by the Government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as administrator and honorary custodian of the graves and military cemeteries in Arad, dating from the period of the Great War 1914–1918, when an Austro-Hungarian concentration camp existed in the Citadel of the city on Mureș river. There are mentions about the actions taken by protopresbyter Uroš Kovičić as a consequence of his role, as well as the proposals he submitted, which were never materialized.

Сїеван Буїарски

ДВА ГРОБА ПОРОДИЦЕ ТЕКЕЛИЈА У ЦРКВИ СЕЛА ФИБИША

САЖЕТАК: На основу записа из Парохијског летописа и натписа у унутрашњости фибишке цркве, у раду се исправљају подаци о црквеном ктитору и идентификују се места два гроба постојећа у цркви.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Фибиш, Текелије, Сава Текелија, Петар Текелија Јованов, Петар Текелија Петров, Георгије Текелија.

Фибиш је село у Тамишкој жупанији, четрдесетак километара удаљено од Темишвара, на путу Темишвар–Липова.

У XIX веку место је припадало Блументалском властелинству, које је захватало пет села, међу њима и Фибиш. Власник је био кнез Шварценберг и од њега је властелинство купио Петар Текелија (1755–1820), брат Савин, за 340.000 форинти сребра; његов син Петар (†1844) касније му је придодао још једно село у вредности 40.000 форинти сребра.¹

Парохију сам посетио 1988. да бих видео иконостас који је сликао Никола Алексић 1837, а описала га је Олга Микић 1974. године.² Иконостас нисам тамо затекао, јер је у међувремену, 1979, пренет у цркву Мале Ремете. Међутим, парох Јоан Болбос љубазно ми је ставио на располагање рукописни парохијски летопис, који је започео парох Емануил Копачијану по свом доласку на парохију 1972. године. За прохујала раздобља писан по казивању старијих мештана, рукопис садржи много субјективних и непрецизних података, али се показао корисним као полазиште.

Наиме, из летописа се дознаје да је свештеник Емануил Копачијану 1974. предузео оправке на цркви, па је том приликом дао израдити диптих у проскомидијару са именима свештеника који су служили на парохији почев од 1779. године и натпис (на румунском језику) на унутрашњем западном зиду са именом ктитора, годином изградње, потоњим грађевинским интервенцијама и освећењима.

Текст натписа, у преводу на српски, почиње речима:

¹ Сава Текелија, *Описаније живоїша*, Београд 1966, стр. 228.

² Олга Микић, у: *Дело Николе Алексића*, Нови Сад 1974, стр. 14, [34]–[35].

Изволенијем Оца и помоћу Сина и садејствијем Светога Духа изида ову цркву године спасења 1812. са храмом Светога Георгија Петар Текели, пореклом Србин, који је и сахрањен у цркви. У Светом олтару налази се камени суд за прање руку који потиче из године 1779, што указује на то да је на истом месту била мала црква...

У наставку су подаци о потоњим оправкама. Текст је, по свој прилици, дописан, јер не стаје код године 1974, коју помиње тада пензионисани свештеник Емануил Копачијану, него се наставља низањем крупних догађаја до 1979. године.

У вези са ктиторским гробом унутар цркве, летописац није успео да дозна где се тачно налази. У летопису је записао:

Он је био сахрањен у цркви, али данас се више не зна на којој страни: на место су ме различито упућивали. По једнима, сахрањен је наспрам бочних улазних врата према школи, удаљено око два метра. По инима – на десној страни где жене стоје, али не уза зид, него на око четири метра од зида и на око седам метара од улазних врата. И први и други видели су ктиторову гробницу негде око 1925. године приликом оправки цркве.

Наиме, те године је, између осталог, изидан садањи торањ и вероватно замењен црквени под.

Ту је свештеник Емануил Копачијану стао са истраживањем. Урадио је колико је могао. Допунски је у договору са парохијанима завео слављење црквене славе по угледу на српске парохије у Банату, уз кумство, резање колача итд. Први пут је празник Светога Георгија тако прослављен 1974. и том приликом је одслужен парастос ктитору Петру Текелији.

Загонетка није решена, али је решива.

Ктитор фибишке цркве Петар Текелија умро је 1820. године. Његов брат Сава назначио је његову смрт овако:

1820. умре брат мој од водене болести, лети, у Вилагошу, и донешен у Ђуковачку цркву ноћом, јели кажу да кроз село стронога мртваца паори не би пропустили, зашто говоре да би им крупа хатар потукла; и тако сутрадан буде закопан у нашој Светога Петра и Павла цркви.³

Дакле, тврдња да је Петар Текелија старији сахрањен у Фибишкој цркви није одржива, јер је он сахрањен у Араду у Цркви Светих апостола Петра и Павла.

Петар је био ожењен Катарином племенитом Саплонцаи и имали су више деце; од синова заживела су двојица: Петар (†1844) и Георгије (†1827).

Катарина је умрла у пролеће 1821. исто од водене болести и исто на Блументалском властелинству. Њен девер Сава Текелија, у наставку записа о братовљевој смрти, дописао је:

Жена му и сна моја умрла у грјадущче пролеће, тоже од водене болести у прсију. Умрла у Блументалу (Máslak) и сахрањена у фибишкој цркви, спалилуку братовом принадлежашчу.⁴

³ Сава Текелија, *нав. дело*, стр. 228.

⁴ Исто. Важна је напомена да је приређивач књиге Саве Текелије погрешно рашчитао мађарски назив места и уместо *Máslak* означио га као *Nagyak*.

Тврдње Саве Текелије о братовљевој и снахиној смрти нису могле бити документоване, јер није сачуван фибишки матични протокол умрлих (један или више) који је обухватао раздобље 1816–1824. године.⁵

По смрти Петра старијег наследници су били његови синови, јер су жене у породици Поповић Текелија по неком старом породичном правилу биле искључене из наслеђивања.

Амбициозни Петар Текелија млађи ступио је у државну администрацију при Чанадској вармеђи и доспео до Дијете; није се посебно бринуо о имању, немилице је трошио и најзад све изгубио у корист својих кредитора.⁶

Георгије, након што је учествовао у ратовању против Наполеона, скрапио се на очевом имању и живео животом племића средњег имовног стања. Године 1925. (о Петровдану) оженио се из моралних обзира Терезијом племенитом Којић (с којом је водио љубав), и није удовољио стричевој намери да га ожени ћерком кнеза Милоша Обреновића. Венчао их је владика Јосиф (Путник), који је као епископ пакрачки боравио у Араду 1820–1829. у својству администратора упражњене епархије. Кум је преко воље био Сава Текелија.⁷

Георгије је био краткога века: умро је две године по женидби. Његов стриц Сава га је видео на самрти:

Месеца јулија пошљу ми писмо да је синовац мој Георгије у Темишвару на самрти болестан. Ја ома се оправим у Темишвар, нађо докторе око њега... али је фантазирао, имао бо врућину и хтео да бежи и скочи с доксата; мени је тако тешко пало на срдце.⁸

Георгије је умро у Темишвару и његова смрт је уписана у матични протокол умрлих Саборне цркве. Умро је 14. јула 1827. године. Означен је као „притжажатељ Доминиума Блументал” и сахрањен 16. јула „во церков мјеста Фибиша, сушча в помјанутом Доминиумје”.⁹

Неочекивано, Георгијева смрт је уписана слично, не и истоветно, у матичном протоколу умрлих Фибишке цркве. Датум смрти је исто 14. јул а сахране 16. јул 1827. године.

У темишварском упису стоји да га је исповедио и причестио темишварски парох Јован Васић, а у фибишком – да га је исповедио и причестио фибишки парох Николај Михуц. Допунски, у фибишком упису је назначено да га је сахранио Павле (Кенгелац), архимандрит Манастира Светога Георгија на Брзави.¹⁰

Његов погреб описао је у свом стилу, сликовито, јетко и саркастично, Сава Текелија:

⁵ *Inventarul arhivistic al registrelor parohiale de stare civilă din județele Caraș-Severin și Timiș*, Timișoara 2011.

⁶ Сава Текелија, *нав. дело*, стр. 243.

⁷ Исто, стр. 240.

⁸ Исто, стр. 240–241.

⁹ Тамишка жупанијска служба Националног архива Румуније, Збирка матичних протокола са парохија, Фонд Саборне цркве у Темишвару, бр. 9 (Умрли 1825–1841), упис бр. 117/1827.

¹⁰ Исто, Фонд Румунске православне цркве у Фибишу, бр. 10 (Умрли 1824–1836), упис бр. 122/1827.

Мени дође пошта да је синовац умрео, да су га донели у Фибиш, његово село, да се до матере закопа. И тако ја сутрадан тамо отидем... При опелу се-стре му: Дамаскиновица, Николичка и Маленичка от плача и жалости да се обезнану, а жена у сиљењу једва једну или две сузе могла натерати.¹¹

Постаје, дакле, очевидно што је за фибишког пароха 80-их година XX века било недокучиво: у Фибишкој цркви не почива ктитор Петар Текелија, а били су у праву и једни и други који су му казивали о гробовима виђеним пре оправке цркве 1925. године, јер у цркви зацело постоје два гроба.

Георгијева мати Катарина умрла је 1821. и сахрањена је, као што је било уобичајено, у пронаосу, такозваној женској цркви.

Георгије је умро 1827. и сахрањен је, опет по прихваћеном правилу, у наосу, такозваној мушкој цркви.

Грбови се очигледно налазе на местима чије су оквирне координате записане у парохијском летопису.

Уз толико корисних података наслеђених од Саве Текелије остаје и једна хронолошка недореченост. Описујући погреб синовца Георгија, он пише:

После њега жена остала с девојчицом коју је родила.¹²

Иако има разлога да се то каже, није згорег додати да је девојчица, именом Марија, рођена после смрти Георгије, 19. септембра 1827. године.¹³ Значи, реченицу Саве Текелије треба схватити у смислу да је по Георгијевој смрти његова супруга Терезија остала трудна с девојчицом, коју је касније родила.

DOUĂ MORMINTE ALE FAMILIEI TEKELIJA ÎN INTERIORUL BISERICII DIN SATUL FIBIȘ

Stevan Bugarski

Rezumat

Fibiș este o localitate în Județul Timiș. În secolul al XIX-lea a aparținut membrilor familiei nobile Tekelija. Letopisețul parohiei, precum și inscripția de pe zidul interior al bisericii pomenesc pe ctitorul Petar Tekelija, despre care se afirmă că ar fi înmormântat în interiorul bisericii. Tradiția locală pomeniște existența în biserică a două morminte.

Prin analizarea documentelor parohiale și ale familiei Tekelija, autorul înscrisului demonstrează că Petar Tekelija, fiul lui Jovan, murise în 1820 și fusese înmormântat în biserica familiei cu hramul Sfinții Petru și Pavel în Arad. Nevasta lui, Katharina Saploncai a murit în anul 1821 și a fost înmormântată în biserica din Fibiș. Fiul lor mai tânăr Georgije a murit în anul 1927 și a fost înmormântat, de asemenea, în interiorul bisericii din Fibiș.

Rezultă că în biserică există, într-adevăr două morminte, niciunul, însă, al ctitorului Petar Tekelija, ci unul al fiului său Georgije, în naos, și unul al soției sale Katarina, în

¹¹ Исто, стр. 241.

¹² Исто.

¹³ Тамишка жупанијска служба Националнога архива Румуније, Збирка матичних протокола са парохија, Фонд Саборне цркве у Темишвару, бр. 8 (Крштени 1820–1843), упис бр. 225/1827.

pronaos. Mormintele sunt acoperite cu ocazia înlocuirii pavajului din biserică în jurul anului 1925 dar se pot localiza conform tradiției orale locale, consemnate în letopisețul parohiei.

TWO GRAVES OF THE TEKELIJA FAMILY IN THE CHURCH OF FIBIȘ VILLAGE

Stevan Bugarski

Summary

Fibiș is a village in the Timiș county. In the 19th century it belonged to the members of the Tekelija family. The parish chronicle, as well as the inscription on the interior church wall mention Petar Tekelija as founder, stating that he is buried within the church. The local tradition mentions two graves within the church.

By analysing the parish documents as well as those of the Tekelija family, the author concludes that Petar Tekelija, son of Jovan, died in 1820 and was buried in the church of Saint Apostles Petar and Paul in Arad. his wife, Katarina Szaplonczai died in 1821 and was buried in the church of Fibiș. Their younger son, Georgije, died in 1827 and was also burried in the Fibiș church.

Consequently, there are two graves in the church, none of them belonging to the founder Petar Tekelija, but one to his son, Georgije, in the naos, and another one, to his wife, Katarina, in the pronaos. The graves have been covered around 1925 on the occasion of replacing the church floor, but can be traced according to the local oral tradition, mentioned in the parish chronicle.

Божидар Панић

ДВА АРАДСКА ДОКУМЕНТА С ПОЧЕТКА XIX ВЕКА: ЈЕДАН ПЕТРОПАВЛОВСКЕ И ЈЕДАН СВЕТОЈОВАНСКЕ ЦРКВЕ

САЖЕТАК: У овом прилогу представљена су два документа, један Петропавловске и један Светојованске цркве у Араду; документи се налазе у Арадском жупанијском архиву. Реч је о попису покретне и непокретне имовине Петропавловске цркве 1818. и Светојованске цркве 1828. године. Подаци садржани у овим документима допуњују сазнања о двама православним црквама у Араду XIX века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Арад, Црква светих апостола Петра и Павла, Црква Светог Јована Крститеља, инвентари.

Од почетка XVIII века, па све до јерархијске поделе 1864. године, град Арад био је седиште Арадске епархије подвлашћене Карловачкој митрополији. Црква Светог Јована Крститеља у Ћуковцу, источном делу града, на десној обали Мориша, постала је саборна црква 1706. године, када је владика Исаија (Ђаковић) преместио седиште Епархије из Јенопоља¹ у Арад. Светојованска црква, задужбина надлачког властелина и војсковође Дмитра Јакшића из XV века, током своје дуге историје више пута је обнављана. Последњи пут изнова је саграђена 1791. године, у време столовања владике Павла (Авакумовића, 1786–1815), на истом месту где се и претходна црква налазила. После смрти Павла (Авакумовића, 1815), епископска столица остала је упражњена до 1817. године.² Тада је митрополит Стефан (Стратимировић) за администратора Епархије поставио владика пакрачког Јосифа (Путника), који је на тој дужности остао до 1828. године. Парохијани Светојованске цркве били су православни Срби и Румуни, житељи Ћуковца. Стицајем разних неповољних околности, Светојованска црква у Ћуковцу је срушена, највише по одлуци аустријских царских власти, пошто се налазила у непосредној близини важнога војног објекта – Арадске тврђаве. Нова саборна црква, такође по-

¹ Јенопоље – данас Инеу (Ineu) у Арадској жупанији.

² Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități. (1706–1918)*, Cluj-Napoca 2006, стр. 93.

свећена Светом Јовану Крститељу, саграђена је (1862–1865) на другој локацији у граду, недалеко од Петропавловске цркве, на тада Текелијином тргу (Tököly tér), где се некада простирала башта (вертоград) породице Текелија.

Петропавловска црква, задужбина оберкапетана Јована Поповића Текелије, саграђена је 1698–1702. године, када су Срби граничари населили речно острво између Мориша и рукавца Мали Мориш и ту засновали ново насеље, војно, познато као Српска варош (Rácváros, Die Razen Stadt). Од тада је Петропавловска црква парохијска црква житеља Српске вароши, а по развојачењу Поморишке Крајине – црква житеља Српске четврти (Rácfertail) и тада насталог новог арадског кварта Прњавор, у продужетку Српске четврти, на западном крају града.

У Арадској жупанијској служби Националнога архива Румуније, Фонд Арадски румунски православни протопопијат,³ похрањена су, између осталог, два рукописна документа арадских православних цркава с почетка XIX века, један Петропавловске, други Светојованске цркве. Оба су писана српском ћирилицом, на црквенословенском језику. Наслови докумената транскрибовани савременом ћирилицом гласе: *Инвентар Арадскија Цркве Храма С. С. Ай[осѿо]л Пеѿра и Павла находјаѿчихсја веѿчеј Љеѿта 1818. М[есја]ца Јулија дне 18го* (инвентарски број 130/1), и *Инвентар Арадскија Цркве Храма С[вја]ѿиѿао Јоанна Предѿече у найѿури, у сребру и одјејанију и књиѿа Сербских, Греческих и Влаѿких и ѿрочија веѿчи находјаѿчисја [1]828, Декем[врија] 31го* (инвентарски број 130/2).

Садржај ових докумената пружа додатна сазнања о црквеним зградама, опремању цркава богослужбеним предметима, свештеним сасудама, одеждама, богослужбеним књигама, првих деценија XIX века. Такође, пописи црквене имовине пружају корисна сазнања о дародавцима и приложницима, о литургијском и службеном језику Петропавловске и Светојованске цркве, као и увид у друге мање познате појединости из живота подручних парохијана.

Ваља разоткрити и откуд документи Арадске епархије у државном архиву.

Педесетих година XX века, по налогу ондашњих државних власти, цркве свих вероисповести биле су дужне да матичне књиге предају државним архивима. По свој прилици, тада су, сем матичних књига, у државни архив доспели и други црквени документи.

У оба документа срећу се и сада непознате речи, које су означавале углавном материјале, најчешће тканине, од којих су предмети израђени, али то није препрека сагледавању имовинског стања.

Инвентар Петропавловске цркве, непотписан, вероватно је копија оригиналног документа, послата к знању надлежној епархијској управи.

³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (SJAN Arad), Fond Protopiatal ortodox român Arad, Nr. inventar 130, Nr. actelor: 1 și 2.

Попис имовине Петропавловске (Текелијине) цркве

Рукописни попис имовине Текелијине цркве дат је на пет од дванаест страница писаћег папира, величине 24 x 19 cm. Странице 6–11 су празне. На последњој, дванаестој страници, стоји запис: „1818. Инвентар С С Ап[осто]л Петра и Павла от љета ,818^{от}”.

Мада је после више од двеста година мастило избледело, текст исписан лепим, читким и уредним рукописом још увек се може прочитати. Документ је датиран али није потписан, па остаје недоумица ко га је и на чији захтев сачинио. Сава Текелија је од своје тридесет седме године, када је напустио државну службу у Бечу (1798), живео у родној кући у Араду, управљао породичним имањем, оснивао у Араду добротворне задужбине. Предузимао је повремено и дужа путовања, али је 1818. године био у Араду.⁴ Посебну бригу водио је о цркви, задужбини свога прадеде. Све, од великих захвата до најмањих ситница, у вези са Петропавловском црквом, рађено је по његовој вољи, са његовим знањем и одобрењем.⁵ Зато би се могло претпоставити да је инвентар рађен са знањем Саве Текелије. У другој деценији XIX века, у Текелијиној цркви служили су свештеници: Јован Крстић, Јаков Давидовић, Сава Секулић и Георгије Петровић.⁶

Попис имовине дат је табеларно. У првој колони је редни број пописаних предмета (свега 175), у другој количина (број комада), у трећој – назив и кратак опис предмета. У неколико случајева се под истим редним бројем наводи више различитих предмета сличне намене.

Интервенције у тексту дате су у угластим заградама. Односе се на скраћенице под титлом, на скраћења текста ознаком за латинско „detto” у значењу „то исто” („као у претходној рубрици”), као и на испуштене речи и слова. Скраћеница „С С” у наслову инвентара јесте придев испред именице „апостола” и гласи „Светих славних”.

Документ пресловљен савременом ћирилицом гласи:

Инвентар Арадскија Цркве Храма С С Ап[осто]л Петра и Павла нахо-
дјашчихесја вешчеј Љета 1818 М[есја]ца Јулија дне 18^{та}

1		Церков созидана от доброг матери[j]ала.
2		Престол у Алтару созидан от цигле.
3		Проскомидија [у Алтару созидана от цигле].
4	5	Звона церковна у торњу. Највеће од Божића почившаго.
5	2	Чирака велика пред олтаром, позлаћена.
6	3	Барјака мала.
		У Адиђару церковном

⁴ Сава Текелија, *Описаније живоїша*, Београд 1966, стр. 226–227.

⁵ О свом трошку Сава је 1822. године звоник црквени „подигао за два фата (4 м), бакром покрио и златом украсио” и дао салити четири нова звона. Уп.: Сава Текелија, *нав. дело*, стр. 238.

⁶ Наведено према уписима у матичне књиге Текелијине цркве из назначеног периода.

7	2	Потира сребрна позлаћена, један начињен от претопљеног старог потира, чрез Високородне фамилије от Тјукјули дарован.
8	3	Дискоса, 2 звездице и 3 кашике, такођер от сребра.
9	2	Мазалнице и 1 копи[ј]е от сребра.
10	1	Пјатохљебница с таблом от сребра.
11	2	Кадииолнице сребрне.
12	1	Кадииолница стара от пиринча.
13	5	Појаса са сребрним копчама.
14	1	[Појас] тканиј, јерусалимскиј.
15	1	Крест позлаћениј у футролу.
16	1	[Крест] сребрн.
17	11	Кандила и 5 малиј круна сребрниј.
18	1	Кивот и 5 чирака дервени позлаћениј, на престолу.
		У књигах церковних
19	1	Евангелије с цервеном кадифом с сребром оковано у футролу.
20	1	[Евангелије] зелено на малиј круг са сребром оковано.
21	1	[Евангелије] толкователно, старо, с кожним приплетом.
22	1	[Евангелије] древнеје, с Распјатијем от пиринча посребрењеним.
23	1	[Евангелије] валахијско.
24	1	[Евангелије] мало, на Велики четврток служашчеје, с кожним приплетом.
25	1	Тестаментa Новаго Завјета.
26	12	Минеја стариј, на велико коло.
27	12	[Минеја] малиј, на осмо коло.
28	12	[Минеја] нових, на велико коло.
29	4	Октоиха стара и 2 нова
30	1	Псалтир великиј.
31	1	[Псалтир] толковник.
32	2	[Псалтира] мања.
33	1	Обшчах на велико коло.
34	2	Требника на велико коло.
35	2	[Требника] на мало коло.
36	1	[Требник] кијевскиј на средње коло.
37	2	Требника нова.
38	2	Апостола нова и 1 стариј.
39	3	Треода постна.
40	1	Пентикостер са златним приплетом.
41	2	[Пентикостера] стара.
42	1	Пасхалнаја служба кратко сачињена.
43	1	Маргаритар, 4 Пролога и 1 Меч духовниј.
44	1	Собраније разних поучениј на велико коло.

45	1	Служебник на велико коло.
46	2	[Служебника] на мало [коло].
47	2	Ермологије на средње коло.
48	1	Часослов на велико [коло].
49	2	[Часослова] на мало [коло].
50	1	Устав великиј.
51	2	Минеја сербских просвјетителеј на средње коло.
52	1	Молебное пјеније на средње коло.
53	1	Каноних на мало коло.
54	2	Собранија разних молитв на велико коло.
55	2	Собранија разних поучениј или проповјед с кожним припл[етом].
		У одјејанију
56	1	Одежда от белог рајха, богата.
57	2	[Одежде] от црвеног рајха с плаветном синцефом и златном чипком, с поставом плаветном.
58	2	Жуте одежде от халбрајха с плаветним синцефом и златном чипком с црвеном поставом, от Г[осподина] Јовице свила, а синцеф от Благородног Г[оспо]дина от Константинович, проче црква дала.
59	2	[Одежде] от дамашке плаветне с црвеним синцефом и златном чипком, жутом поставом, плаветна свила от Г[оспоже] Ковинице, а пр[оче] от цркве.
60	4	[Одежде] повешчане, различите сфиле.
61	1	[Одежда] от беза са шареницама, с црвеним синцефом.
62	1	Одежда плаветна, постна, са зеленим синцефом.
63	1	Стихар от зелене дамашке податкан са златом.
64	1	[Стихар] от беле дамашке с поставом црвеном.
65	2	Епитрахила от белог рајха богата с портом златним.
66	2	[Епитрахила] от зеленог рајха [богата с портом златним].
67	2	[Епитрахила] от црвеног сомота [богата с портом златним].
68	2	[Епитрахила] церна.
69	1	Епитрахил от плаветне дамашке са златном чипком.
70	5	[Епитрахила] стариј.
71	3	Покровца от персијана белог.
72	3	[Покровца от персијана] плаветног.
73	1	Крест от плаветне свиле штиковат на потиру.
74	1	Чаршав престолниј от зелене дамашке, златом податкан.
75	1	Стихар дијаконски от исте дамашке златом везене.
76	1	Орар [дијаконски] от морасте кадифе с [златом] штикован.
77	1	[Орар дијаконски] морасте са златном чипком.
78	1	[Орар] от зелене кадифе с чипком [златном].
79	4	Стихара свјашченическа от белог двоча.

80	16	Ћачкиј стихара, које новиј, које стариј, от белог двоча.
81	2	Чаршава на иконостас от цервена полурајха с фронцлама свиленима.
82	1	[Чаршав] на пјатохљебницу.
83	2	Барјака от плаветне дамашке и 1 мали ђачкиј.
84	1	Чаршав с цервеном свилом везен.
85	1	[Чаршав] са златном чипком.
86	1	[Чаршав] са тоцкиј дамасцирт.
87	1	Долаф епитропскиј от лесковине.
88	52	Иконе, које празничне, које других угодников, дрвене.
89	9	Стихара с[вја]штеническиј, стариј, от сербска беза.
90	2	Пара наруквице от сомота цервеног и церног, штиковане златом.
91	2	[Пара наруквице от сомота цервеног] с портом златним.
92	10	[Пара наруквице] пофештани от различите свиле.
93	8	Марама везениј от бела беза различита.
94	2	Чаршава свилена на престолу и 2 от картона.
95	2	Антими[н]са стара.
96	2	Чаршава мала, свилена, на иконостас, стара.
97	10	[Чаршава] от беза, стара.
98	7	Пешкира стариј.
99	1	Столица от цервене дамашке ради Г[оспо]дина Еп[иско]па.
100	1	[Столица], мала, жута, стара.
101	1	Полијелеј велики от 48 свјешчеј.
102	1	[Полијелеј] стариј на хорошу, от 8 свјешчеј.
103	5	Чирака от гвожђа.
104	3	[Чирака] от пиринца.
105	6	[Чирака] ђачкиј от дрвета.
106	8	Звонцета малиј и 4 тасов бакарскиј.
107	5	Калајлије и 2 [мале] за мирносање.
108	3	Налоње велике, дрвене.
109	2	Иконостаса бела, молована и позлаћена.
110	1	[Иконостас] за пјатохљебницу.
111	1	[Иконостас] великиј и 2 стара за положеније креста.
112	1	Малиј астал за крешченије.
113	1	Ибрик бакарниј.
114	2	Сана и 2 ибричића.
115	1	Умивалница и 1 ибрик калајниј.
116	2	Венца от цветова.
117	2	[Венца] стара.
118	1	Икона на капији С С Ап[осто]л Петра и Павла, от бакра, от Јоана Аврамуцевог.
119	1	Крест рипидскиј позлаћен.
120	5	Рифиј чохе зелене.

		Назначеније вешчеј которија Високородна Фамилија от Тјукјули Церкви Храма С С Ап[осто]л Петра и Павла даровале јест; кромје уништотених, јешче находјашчихсја 18. Јулија 1818.
121	1	Одежду от мораста рајха са жути синцефи от рајха.
122	1	[Одежду] белу от рајха са цервеном синцефом [от рајха].
123	1	[Одежду белу] от пол рајха с плаветним синцефом от пол рајха.
124	2	[Одежде] зелене от пол рајха са жутом [синцефом от пол рајха].
125	2	[Одежде] беле са цервени синцефи от пол рајха.
126	3	[Одежде] жуте от дамашке, две с црвеним синцефом и с портом, а 1 с жутим синцефом от пол рајха а с гранама.
127	1	[Одежду] белу от паризер цајха, са сребрним гранама.
128	1	[Одежду] цервену с плаветним синцефом от по рајха.
129	1	Одежду зелену с синцефом от цервене кадифе, продату у Куртич.
130	2	[Одежде] жуте с цервеним синцефом прекраине и стихар диаконски.
131	1	Стихар от цервеног полурајха с белим синцефом от полурајхцајха, с гранама и с чипкама.
132	2	Стихара от шарене свиле, један с зеленим, други с плаветним синцефом и с чипкама и 1 ђачки стихар от те свиле.
133	1	Стихар от бела рајха с цервеним синцефом, подерат.
134	1	Орарх от рајхцајха с китама и чипком златном.
135	1	Покров на путир и други на дискос от тогоже рајхцајха.
136	1	Воздух от тогожде рајхцајха са широком златном чипком.
137	1	[Воздух] от белог мара с плаветним синцефом.
138	1	Епитрахил от цервеног рајха с чипком и с китама златним.
139	2	Пара наруквица от тешког рајхцајха с чипкама златним.
140	1	[Пар наруквица] от цервеног рајхцајха [с чипкама златним].
141	2	Жута епитрахила от рајхцајха са златним китама и чипком.
142	1	Олтар на хору.
143	1	Велики часоуказ у звонику.
144	1	Малиј путир који се претопио за нараву другог путира.
145	1	Дискос от љета 1615.
146	1	Великиј сребрн крст и 1 мањи који се не находи.
147	1	Евангелије зелено сребром оковано на велико коло.
148	1	[Евангелије] мање с сребром оковано.
149	1	Велики престолни чаршав с плаветном свилом извезен.
150	1	[Велики престолни чаршав] от истог сербског беца са златом извезен.
151	2	Ките златне.
152	1	Христов гроб с тринајст икона украшен.
153	–	Долафе с иконостасом у женској церкви.

		Вешчи которија Господин Павел Маркович церкви даровал јест
154	2	Чирака мала позлаћена.
155	1	Одежду зелену от халбрајха са епитрахилом заједно, синцефом плаветним, златном чипком околу и поставом плаветном.
156		От Г[оспо]же Цинцићевице, једно кандило сребрно пред Матер Б[о]жију
157	2	[Кандила] на налоњу, от шахла.
158		От Г[осподина] Георгија Мијатовича, једно кандило сребрно.
159	4	Одежде от почившаго Павла Мијатовича, от полурајха.
160	1	От Г[осподина] Кировича, одежду от беле свиле са цервеном поставом.
161	1	От Г[оспо]дина Константиновича, чаршав от плаветног кредитора, штиковат са златом.
162	1	Крест на путиру от цервеног сомота, златом везен, от Г[оспо]же Јефтимије от Константинович.
163	3	Стихара от сербског беца, с[ве]штенска, от Г[оспо]же Марте Груич.
164	3	Покровца от цервеног кумаша, златом штикована от Г[оспо]же Стојановичке.
165	2	Иконе от Г[осподина] Калиновича.
166	1	Икона на престолу Пресвјатија Богородици, сребром окована, от Г[осподина] Петра Арсича.
167	1	Образ Матере Б[о]жије у кивот, от вдове Г[осподина] Петра Васича.
168	1	Малиј полијелеј от 8 свећа, от Г[осподина] Димитрија Марковича, за стол.
169	1	Мала калајлија от Г[оспо]же Ане Филипове.
170	1	Крест дервен на долафу епитропском, с подножијем каменим от Јоана Шутула.
171	1	Крест на хору от Г[осподина] Николај[а] Поповича.
172	4	Рипиде и један балтхим от Компаније трговачке.
173	1	Плаветниј барјак с златним китама Цеха Сабовскога.
174	1	Цервени [барјак с златним китама Цеха Ћурчијскога.
175	1	Епитрахил от шарене свиле с златним фронцлама от Г[осподина] Георгија Мијатовича.

Закључци и допунска разматрања:

- У време када је сачињен инвентар, у торњу се налазило пет звона. После доградње торња 1822. године о трошку Саве Текелије, неколико постојећих звона је преливено, друга нова одливена. Од тада се у торњу Петропавловске цркве налази шест звона.
- У инвентару није пописана олтарска преграда – иконостас (темпло). Резбарен у арадском Ћуковцу, иконостас је 1771/72. године осликао арадски иконописац Стефан Тенецки. Међутим, под редним бројевима 109, 110 и 111 евидентирана су: „два иконостаса бела, молована и позлаћена, један иконостас за пјатохљебницу, један иконостас велики и два стара

за положеније креста”. Реч је о посебним орманима за чување икона, односно, богослужбених предмета.

- Од четрдесетак литургијских књига само једна је „Евангелије валахијско”. Све остале књиге су црквенословенске. Не наводи се порекло књига, сем на једном месту: „Један требник кијевски на средње коло” (под бр. 36). Минеји сачувани до данас штампани су у XVIII веку, у Москви.
- Поглавље „Одјејаније” обилује широком лепезом тканина тог времена, од којих су шивене одежде: рајх[цајх], халбрајх, дамашка, без, сомот, персијан, свила, кадифа, српски без. На одеждама су „синцефи”, по свој прилици, пришивени крстовидни украси од тканине боје различите од боје одежде.
- Црква је тада имала „два антиминос стар”. Није наведено колико стара и од којег арадског епископа додељена.
- Највише богослужбених предмета и одежди даровала је цркви породица Текелија. Наведено је у посебном делу инвентара више од тридесет предмета. „Велики часоуказ у звонику” (под бр. 143) такође је дар породице Текелија. И сада, на све четири стране торња постоји по један сатни бројчаник. Сатни механизам одавно не ради.
- Сем Текелија, као дародавци помињу се познате личности „србског обшества”: Павле Марковић, трговац, Марта Цинцић, мати списатељице Еустахије Арсић, Петар Арсић, саветник у градском магистрату, Петар Васић, трговац, крштени кум Саве Текелије, као и породице: Константиновић, Кировић, Калиновић, Поповић, Стојановић, Грујић, Мијатовић, чији су чланови као градоначелници, судије, сенатори и саветници у градском магистрату заступали „србско обшество”. Међу дародавцима помиње се и Арадска трговачка компанија.
- Под редним бројевима 173 и 174 пописана су два цеховска барјака: Цеха сабовског и Цеха ћурчијског. Барјаци су настали средином XVIII века. Данас, од тих барјака сачувани су у пронаосу Текелијине цркве само јарболи и металне конзоле на којима су били окачени стари барјаци.⁷

Попис имовине арадске саборне цркве Светога Јована Крститеља, 1828. године

Рукописни попис црквене имовине дат је на три странице писаћег папира, величине 23 x 38 cm. Мастило којим је исписан током времена избледело је толико да је понегде рукопис тешко читљив.

На првој страници, уоквирено, налази се текст са описом порте, цркве и помоћне зграде. На другој и трећој страни, табеларно, у два ступца, дат је попис црквене имовине. У првој колони је редни број пописаног предмета, у другој количина (број комада) и назив, уз кратак опис предмета. У неколико случајева се под истим редним бројем наводи више предмета сличне

⁷ Детаљније о барјацима: Драгутин Остојић, „Из прошлости српске православне цркве у Араду”, *Билтен Српској православној викаријата у Темишвару*, бр. 4, 1975, стр. 16–17.

намене. Интервенције у тексту сличне су као и у инвентару Петропавловске цркве.

Документ пресловљен савременом ћирилицом:

Инвентар Арадскија Цркве Храма С[вја]таго Јоанна Предтече у на-
тури, у сребру и одјејанију и књига Сербских, Греческих и Влашких, и
прочија вешчи находјашчисја '828, Декем[врија] 31го

Церковна порта находјатсја [!] дужина 49 клафтериј, ширина пак 41 клафтери, на два сокака заграђено сас добрим матријалом, т[о] је[ст] зидом. У порти находитсја једин дом под једним покрову, две собе, једна кујна покривена с рогозом. Јешче 1 бунар, сас растовим талпама смештен, находитсја. На среди порте устројен јест С[вја]тиј Храм Рождества С[вја]таго Пророка и Креститеља Господња Јоана Предтече, созидан от здравог матријала. Дужина с поља 20 клафтери и 2 шуха, ширина пак 7 клафтери и 2 шуха, висина зидова 6 клафтери, висина тороња от земље до верх креста 20 клафтери и 4 шуха. У торању находјашчих се 6 звона. На торању једна от бакара позлаћена јабука, такођер и 1 крест на верху. Покривач церковни с црепом. На вер[х] алтара 1 бакарна позлаћена јабука с крестом заједно.

Изнутри, ширина 6 клафтери и 2 шуха, дужина пак 18 клафтери и 4 шуха. Цјела црква израђена сас пемским сводом. Пред олтаром тепло стоји. От долњеј архитектури – у среди двериј, од десне стране Спаситеља[а] Исуса Христа изображеније и С[вја]тиј Јоан Предтеча, с левија страни пак Мати Божи[ј]а и С[вја]тиј Димитрије, над двермији више стоје Тајна вечера. У другој архитектури, у среди више Та[ј]не вечере – изображеније С[вја]тија Тројици. С деснија страни – Рождество Исуса Христа, с левија страни пак Рождество С[вја]таго Јоана Предтече. У округлу темпла 12 апостола, на верху темпла 1 велики крест и Распјатије. Прид предприету женскија цркве стоје над дувар 2 изображенија: Јоаким и Ана. Јешче у мужеској цркви, сас обадве стране, по закону певницјех за певчићех, епископски стол, такођер и прочи 45 столова. За епитропског долафа стоје: 1 барјак чизмар[с]каго цеха. На сохраније у женској цркви стоје на предпрати иконице преко целог года. Четиридесјат и две столова имаде у женској цркви.

Друја сѣрана

	У ствариј церковне находјашчијасја		
1	1 кивот дервени, позлаћен.	41	1 амвон на сред цркве, један мали у олтару.
2	5 свећњака дервена на престол, позлаћена.	42	2 парчета чоје зелене.
3	2 каделнице от пиринча.	43	7 прангија.
4	6 рипида и крест.	44	~~1 руда гвоздена што се запаљује~~
5	1 чинија от порцулана.	45	7 звонцета мали.
6	8 калајлија от цинка	46	1 барјак от цервене дамашке.
7	1 кашика от цина.	47	1 [барјак] от зелене дамашке.
8	1 тагара и 1 клеште	48	1 [барјак] от плаветне дамашке.
9	1 теплота.	49	1 [барјак] ћачки.
10	1 ибрик от бакра	50	1 сат покварен.

11	1 лећен от бакара.	51	2 носила фарбована.
12	8 свећњака мали, от пиринча	52	Врата от старе цркве.
13	6 свећњака ђачки.		У вешчиј сребрени
14	2 [свећњака] дрвена, позаћена, пред двери.	53	1 путир сребрен сас дискосом и двама звездицама и копијем.
15	9 мумаказа от гвожђа.	54	1 крест сребром окован, 1 већи позаћен.
16	8 тасова от бакара.	55	1 пјатохлебница среберна.
17	2 свећњака от гвожђа у женску цркву.	56	1 кадоница среберна.
18	1 мастолница от цина.	57	5 кандила среберна.
19	1 прашоница от дрвета.	58	1 Рука Матере Божије.
20	1 кутија за тамјан.	59	1 круна на глави Христа, от сребра, форма детета мала.
21	1 [кутија] от плеха за тамјан у алтар.	60	1 дукар четвероугли.
22	3 четке за чистење цркву.	61	3 пара копче среберне.
23	1 кутија за барут.	62	4 [пара] мање копче на појас.
24	8 кита на пенжеру.	62	4 [пара] мање копче на појас.
25	1 столица црвена с плушом.	63	2 ½ пара мање копче.
26	1 долаф ради отдјеленија.	64	2 кашике среберне.
27	2 налоља велика	65	4 крила от креста покварена.
28	1 мали [налоњ] за целивање	66	6 парчета сребра от Евангелија.
29	1 [налоњ] за литију.	67	[Није наведено колико] парчета чипке златне.
30	1 сандук ради воска.	68	За појас штикерај златан.
31	1 кондир С[вја]таго мира.	69	2 свећњака среберна.
32	1 астал за кршченије.		У одејанију церковном
33	½ рифа кредитора штикована.	70	2 антими[н]са.
34	¾ р[ифа] кредитора зелена.	71	8 аера свилена.
35	[Није наведено колико] парчета чипке златне.	72	14 дарке от беа.
36	1 долаф турски.	73	1 плаштаница.
37	1 крест на долафу.	74	1 Сњатије
38	1 купфр црквени.	75	3 одежде от рајха, средње.
39	1 сандук дрвен.	76	~~1 [одежда] на петохлебницу.~~
40	1 полијелеј от 8 свећа.	77	2 одежде от рајха, жутог и белог, пра[в]љено '814 љета.

Трећа сѝрана

78	9 одежде свилене, потрте.	121	5 литургије.
79	~~1 [одежда] свилена црвена с петрахилом.~~	122	1 Псалтир с молитвама.
80	4 одежде от картуна.	123	1 Поученије
81	4 одежде от картона свилена, издерато.	124	1 Требник.
82	5 [одежде] от бела беа.	125	2 Молебствија.
83	9 петрахилја.	126	1 Минеј за м[есе]ца февруарија.

84	2 петрахиља од цајха.	127	1 Евангелије сребром оковано.
85	~~2 петрахиља од рајха праљено '814 лета.~~	128	1 [Евангелије] позлаћено.
86	2 одежде свилене.		Гречески
87	8 појаса с копчама, оне што стоју у сребру писане.	129	1 Евангелије.
88	2 [појаса] без копче.	130	1 Триод.
89	3 пара наруквице пра[в]љено '814.		Влашки књига
90	11 пари различити [наруквица].	131	1 Евангелије оковано сребром пиринчом.
91	6 пари [различити наруквица].	132	1 [Евангелије] неоковано.
92	4 стихара дијаконска от рајха	133	9 Минеја у 12 м[есје]ци.
93	12 [стихара] поповских от бежа и 3 стара.	134	2 Охтојиха.
94	2 чаршава на престол, с чипком.	135	3 Литургије.
95	1 [чаршав] на налоњу, от дамашке.	136	2 требника.
96	19 чаршава от бежа.	137	1 Тастамента.
97	2 [чаршава] везена.	138	2 Казаније.
98	10 пешкира от бежа.	139	1 Злаоуст.
99	1 [пешкир] са златом везен.	140	1 Псалтир.
100	12 стихара ћачка.	141	3 Часослова.
101	4 стихара дијаконска.		
	У књига сербски		У присуствију нашему
102	12 Минеја.		от Клера прегледато
103	2 Обшчака.		Новак Димитровић
104	4 Охтојиха.		п[резвитер] арадскиј
105	2 Пендикостариа		при вишереченом храмје
106	1 књижица за Воскресеније.		
107	3 Апостола		Никола Брађан
108	1 Евангелије страстноје.		парох арадскиј
109	4 Пролога		
110	1 Толкованије поученије.		Василиј Георгијевић
111	1 Прашчица или типик.		парох арадскиј
112	2 Триода.		
113	~~1 трансилван~~		
114	1 Устав.		
115	1 Часослов велики.		
116	4 [Часослова] мали.		
117	1 Толкованије псалтира.		
118	4 Псалтира мала.		
119	5 Ермологије.		
120	2 Просветитеља сербска.		

Закључци и допунска разматрања:

- С обзиром на то да је почетком 60-их година XIX века Светојованска црква срушена, према опису локације „на два сокака”, црквена порта налазила се на раскршћу данашње улице Nicolae Bălcescu (некадашња Bischoffgasse – Епископска улица) и булевару General Dragalina, на месту где је сада зграда Колеца Moise Nicoara. Преко пута цркве, у некадашњој Епископској улици налазила се зграда резиденције арадских епископа, откуда и стари назив улице.
- Димензије црквене порте, спољње и унутрашње димензије цркве дате су тадашњим мерним јединицама, клафтер и шух (стопа). Један клафтер – око 1,9 м (бечки клафтер), један шух – око 30 цм.
- Пописивачи наводе да су се у ограђеној порти налазили помоћна зграда, бунар и у средини порте – црква. Према матичним књигама Светојованске цркве, око цркве је постојало гробље.
- У православним храмовима, према распореду престоних икона, с десне стране јужних двери је икона Светог Јована Крститеља, а са леве стране северних двери је икона храмовне славе – светитеља коме је црква посвећена. У црквама посвећеним Светом Јовану, с леве стране северних двери долази икона неког другог светитеља, по избору ктитора или парохијана. На овом иконостасу, с леве стране северних двери је икона Светог Димитрија. Да ли је то случајно, с обзиром на то да је ктитор старе арадске Светојованске цркве био надлачки властелин Дмитар Јакшић?
- Иконостас је осликао Стефан Тенецки 1790. а цркву осветио владика Павле (Авакумовић) 1791. године.
- За 27 богослужбених књига стоји да су „српске” (црквенословенске), за 3 да су „грчке”, за 11 да су „влашке”. За певницама се тада појало наизменично, на црквенословенском и румунском језику. Касније, у време пастирствовања владике Герасима (Раца, 1835–1850), у Светојованској саборној цркви уведен је искључиво румунски литургијски језик.
- Састављачи инвентара не наводе дародавце црквених утвари. Из других извора познато је да су међу дародавцима и приложницима Светојованске цркве били: племић Павле Чарнојевић од Маче и Малог Оросина, бележник Лазар Миаловић, Арсеније Пановић, Павле и Алка Марковић, Сава Георгијевић, Еустахија Арсић.⁸
- Ставке под редним бројевима 44, 76, 79, 85 и 113 су прецртане. Код ставке 131 прецртано је „сребром” и додато „пиринчом” Пиринач је турцизам, овде коришћен за назив месинга.

---

⁸ *Сербске Народне Новине*, бр. 1, 1845, стр. 6–7.

DOUĂ DOCUMENTE ARĂDENE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX:
UNUL AL BISERICII SFINȚILOR PETRU ȘI PAVEL, CELĂLALT
AL BISERICII SFÂNTULUI IOAN

Božidar Panić

Rezumat

În lucrare sunt prezentate două inventare ale celor două biserici ortodoxe existente la Arad la începutul secolului al XIX-lea: cel al Bisericii cu hramul Sfinții apostoli Petru și Pavel, datând din anul 1818, și cel al Bisericii cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul, datând din anul 1828. Sunt reproduse integral textele documentelor, care cuprind poziții referitoare la obiectele de preț, obiectele de cult, cărțile bisericești, icoane, odăjdii etc. Autorul evidențiază contribuția unor familii de vază în înzestrarea bisericilor respective.

TWO DOCUMENTS FROM ARAD FROM THE BEGINNING OF
THE 19TH CENTURY: ONE BELONGING TO THE CHURCH OF
SAINT PETER AND PAUL, THE OTHER TO THE CHURCH OF SAINT JOHN

Božidar Panić

Summary

The article presents two inventories of the two orthodox churches in Arad at the beginning of the 19th century: one from the Church of Saint Apostles Peter and Paul, dating from 1818, and one from the Church of Saint John the Baptist, dating from 1828. The texts of the documents are entirely reproduced, containing items regarding valuable objects, sacred objects, church books, icons, vestments, etc. The author highlights the contribution of highly-ranked families in providing items for the mentioned churches.

Арсеније Буїарски

ПОДАЦИ О РЕКАШКИМ ШОКЦИМА У АРХИВУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

САЖЕТАК: Посредством докумената сачуваних у Архиву Југославије у Београду износи се имовинско-културно стање шокачкога живља у Рекашу и његова настојања да одржи свој национални живот. У том смислу обратио се и Влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, молећи помоћ у књигама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Рекаш, Шокци у Рекашу, Шокачко певачко друштво у Рекашу, прваци Шокаца у Рекашу.

Пристап. Шокци су хрватско становништво, које је у Румунији живело само у Рекашу, тридесетак километара источно од Темишвара. Њихова невоља била је што су новом границом 1919. године одвојени од својих традиционалних центара културе. Згледајући се углавном на сусељане Немце, и Шокци су покушали да се организују на разним плановима. Шокачко певачко друштво имали су озваничено још 1888. године. У документима из Архива Југославије, међутим, називају себе Шокачким земљорадничким друштвом, но пошто званиче без печата, вероватно су тек били при оснивању. Главни у свим њиховим акцијама био је мештанин, општински бележник Јоца Ћосић.

Овај рад је написан на основу грађе из Фонда бр. 395, Фасцикла бр. 33, Јединица описа бр. 299.

Рекашки Шокци су се обратили писмом Министарству за земљопривреду, управо у вези са потребним књигама. Акт је сачуван у препису ћирилицом.

Славном Министарству за Земљопривреду, Београд

Доле потписано председништво Шокачког Земљорадничког Друштва у Рекашу (Банат, Румунија) обраћамо се Славном Министарству с врућом и пуне наде молбом, да би нам благоизволело послати књиге за уздржавање и очување наше националне свести.

Наши су се дедови настанили у Рекашу око 1660. године и до данашњег дана очували смо своју народност, своје народне обичаје и свој чисто српско-хрватски говор.

Вере смо Римо-Католичке, читамо латиницу, а има их који знају и ћирилицу (10%), а бројимо преко 1.100 душа.

Наш је народ пригодном нови граница изгубио и последње везе са бившим културним центрима (Загреб, Суботица), те смо сад остали без икаквих веза, без књига, новина, без икакве моралне снаге да би се могли и даље очувати и ширити нашу народну свиест.

Приети нам опасност да ћемо се временом утопити у туђе народности, не имајући никакви штива за наш народ, у лепом нашем језику, те се зато обратисмо с овом молбом да нас изволите [избавите] из ове погибелји, те да нам пошаљете поучне и забавне књиге у латиници и ћирици.

У име свег шокачког народа, са жарком родољубивошћу у нади и уверењу да ћемо скоро имати и нашу књижару за цео шокачки народ, остајемо

Петар Пелић, председник с.р.

Јоца Ћосић, тајник с.р.

На ову молбу министар пољопривреде и вода у Београду донео је решење Бр. 11.690 од 5. маја 1922: „да се преко Министарства иностраних дела испошаље поменутом Друштву по два примерка књига у издању овог Министарства за његову књижницу”.

Књиге су биле припремљене 30. маја 1922. године. Списак је саставио Милош Маринковић, руковалац магацина књига Министарства просвете. Списак тих књига је следећи:

1. Како моји живе
2. Зло и добро у нашем народу
3. Народна читанка
4. Неимари
5. Просте приче
6. Цар Стеван Душан
7. Волео сам га
8. „Народне новине”, 5 бројева
9. Др Љ. Радивојевић
10. Отаџбина
11. Француско српски речник од Чајкановића
12. La Patrie Serbe, комплет
13. Икона Св. Саве
14. Српство с нотама
15. Кћери и синови
16. Дечији пољопривредни клубови
17. С Брегалнице и Вардара
18. Заразне болести
19. „Здравље” за 920 годину – 7 бројева-свезака
20. Одабрана дела из књижевности, I и II свеска
21. Његова Белка
22. На помолу
23. Југославија
24. Са српског фронта
25. За слепу децу и ослепеле ратнике
26. Српске народне пословице
27. Вукова преписка, I и V књига

28. Вуков српски рјечник
29. Француско-српски речник од Н. Петровића
30. Полне болести
31. Не пуши дуван
32. Крвави цветови
33. Говори и чланци, I и II књига
34. По Македонији
35. Кроз живот
36. Распис Министра Просвете о средњим школама за 1919. годину
37. Зборни закона, I књига
38. Историја српског народа
39. Француски Универзитет и српска младеж
40. Посебна дидактика
41. Методика рачунске наставе
42. Друго сјећање на отаџбину
43. Недељни календар „Чувар здравља”
44. Балкански рат
45. На стазама живота
46. „Здравље” за 907, 8, 9 и 910 годину, укоричено
47. Алкохол и јевтика
48. Од ње су сва зла
49. „Пчелар” за 921 годину, комплет
50. Словенска путовања
51. Девет сто петнајеста година
52. Слика Њ.В. Блаженочившег краља Петра I

Поступак одашиљања књига протегало се на цели месец јун. Тек почетком јула могло је рекашко друштво да одговори:

Šokačko Zemljoradničko društvo u Rekašu

Slavnom Poslaništvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u București.

Vaš smo izveštaj od 29-og Juna o. god. u stvari društveni knjiga sa neopisivom radošću primili.

U stvari expedice istih, misli uprava društvena da bi najzgodnije bilo poslati knjige poštanskim putem, i to preporučeno, pošto je put veoma težak i trošan do București.

Inače je promet poštanski dosta dobar, a trošak će Vam društvo nadoknaditi.

U slučaju ako ne bi smatrali ovaj način expedicije za dobrim, onda Vas molimo da nas obavestite o broju knjiga i Vaš tačni naslov.

Sa žarkom rodoljubivošću i poštivanjem, u ime sviu Šokaca!

Dano u Rekašu u 6. Jula 1922. godine.

Naslov: Šokačko zemljoradničko društvo u Rekaš, Banat

Petar Pelić, predsednik

Joca Ćosić, tajnik

И поново:

Šokačko Zemljoradničko društvo u Rekašu

Slavnom Poslaništvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u București.

Na Vaše pismo od 10-og o.m. čast nam je javiti Vam da smo poslali 5, tj. pet paketa knjiga za naše društvo primili.

Molimo Vas da blagoizvolite obavestiti dotično ministarstvo za ovo, i uručiti najsrdačnju zahvalnost sveopšteg šokačkoga naroda u Rekašu za dar gore navedeni knjiga.

Sa žarkom rodoljubivošću ostajemo sa poštivanjem.

Petar Pelić, predsednik

Joca Ćosić, tajnik

Напомена:

Малобројно шокачко становништво још и сада постоји у Рекашу, али нема свој организован друштвени или културни живот.

DATE CU PRIVIRE LA POPULAȚIA ȘOKAȚILOR DIN RECAȘ ÎN ARHIVA JUGOSLAVIEI

Arsenije Bugarski

Rezumat

Documentele păstrate în Arhiva Jugoslaviei din Beograd reflectă indirect starea materială și năzuințele culturale ale populației șokaț din Recaș, separată prin noile granițe trasate după Marele Război 1914–1918 de centrele sale tradiționale, rămase pe teritoriul Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Reprezentanții grupului etnic din Recaș s-au adresat Guvernului Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, solicitând ajutor în procurarea cărților. Ministerul de resort le-a și trimis un număr considerabil de cărți și publicații.

Fără a comenta dacă toate acestea erau în concordanță cu așteptările solicitanților, autorul articolului citează scrisoarea lor de mulțumire, adresată Legației Regatului din București.

DATA ON THE ŠOKCI POPULATION FROM RECAȘ IN THE ARCHIVES OF YUGOSLAVIA

Arsenije Bugarski

Summary

The documents preserved in the Archives of Yugoslavia indirectly reflect the material situation and the cultural aspirations of the Šokci population from Recaș, separated by the new borders drawn after the Great War 1914-1918 from its traditional centres, which remained on the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The representatives of this ethnic group from Recaș sent a request to the Government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, asking help in obtaining printed books. The corresponding ministry has dispatched a considerable number of books and publications.

Without making comments whether those were in accordance with the expectations of the requestors, the author of the article quotes their letter of gratitude, addressed to the Kingdom's Embassy in Bucharest.

Сїеван Буїарски

О ЈЕДНОМ БАНАЋАНИНУ И ЊЕГОВИМ УТОПИЈАМА

САЖЕТАК: Реч је о искреним и добронамерним тежњама и залагањима Србина интелектуалца, Банаћанина, који су га водили у сукобе са месним првацима, са епархијском и најзад и са државном влашћу, и донели му бројне непријатности, иако је у крајњем редовно добијао задовољштину.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: црквено-народна аутономија, вероисповедне школе у Епархији темишварској, Прва српска добровољачка дивизија, Михаило Предић.

Човек о којем је реч потицао је из свештеничке породице и звао се Михаило Предић.

Његов отац, Арсеније Предић, рођен је у Немету 28. октобра 1840.¹ Не зна се где се школовао. На дан 31. јануара 1865. оженио се Јевстатијом,² деветнаестогодишњом ћерком месног пароха Василија Поповића.³

Рукоположен је за презвитера 6. октобра 1866. Рукоположење је вероватно обавио владика Антоније (Нако).⁴ Према тадањој пракси, по рукоположењу постао је лични помоћник свом тасту, а после његове смрти 1874. једногласно је изабран за пароха.

Летописац о њему бележи: „Био је доброћудан, никад никоме ништа није нажао учинио; волео је друштво и весеље. И баш његови најбољи пријатељи су га вишој духовној власти тужили”.

Због тужбе је, као по казни, морао оставити неметску парохију, а добио је у администрацију парохију Краљевац. Те немиле чињенице су га дубоко погодиле. Умро је у Краљевцу 1891. године.

---

¹ Овде и даље где не буде назначен изворник података из раздобља док је породица живела у Немету, податак потиче из Парохијског летописа, који је водио свештеник Максим Стануловић, парох у Немету 1901–1933. Летопис је сачуван у Архиву Црквене општине у Немету (у даљем тексту: АЦОН).

² АЦОН, Матични протокол венчаних (у даљем тексту В) 1853–1895, упис 4/31.01.1965.

³ Родом из Булвеза, служио је на парохији у Немету од 1838. до смрти 21. марта 1874; АЦОН, Матични протокол умрлих (у даљем тексту У), 1853–1895, упис 15/1874.

⁴ Епископ темишварски 1865–1872.

У браку је имао четири сина: *Милана*,⁵ који је умро у детињству; *Михаила*, *Душана* и *Бранислава*,⁶ који је такође умро у детињству.⁷

Заживели су, дакле, Михаило и Душан.

Михаило је рођен у Немету 7. марта 1878.⁸ Можда као успомену на рано преминулог брата, често су га ословљавали Милан. Када му је отац умро, једва је имао 13 година. Школовао се као стипендиста из Задужбине Стевана пл. Дамаскина, велепоседника неметског. То је дошло као неко признање његовом оцу Арсенију од стране неметске парохије.

Михаило се учио у Мађарској гимназији у Кечкемету, затим је 1893–1897. завршио Учитељску школу у Сомбору под школским матичним бројем 2085.⁹

По окончању школовања добио је учитељско место у Основној вероисповедној школи у Српском Семартону. Место је добио преко конкурса. Према редовним условима конкурса, учитељу је у дужност спадало све предмете прописане школском одредбом предавати и певницу десну држати, школску децу у цркву доводити и појању учити, перовођство у црквеноопштинским органима обављати. Награда је била слојевита: стан са баштом; извесна свота новца у готовом; 4 квадратна хвата дрва; неколико хвати сламе за огрев; 3 до 5 ланаца земље на коју је учитељ дужан сам порез плаћати: неколико подвоза колских; неколико ситних додатака за перовођство, за писарницу, за појање при требама, кад позван буде. Уз све то подразумевала се зависност не само од школованих епархијских школских референата него и од махом нешколованих чланова црквеноопштинских руководећих органа.

Учитељи су упошљавани према броју ученика, с тим што је једно учитељско место оснивано на 70 ученика. Уместо сувопарних статистика, стање у Семартону сликовито произлази из неколико конкретних навода. Године 1913, када су већ радила по три учитеља, учитељ Жарко Коларић тражи да му се обезбеди 80 чивилука за ђачке хаљине.¹⁰ А када се 1919. учитељица Олга Чолаковић тужила на велик број ђака, одговорено јој је да у I и II разреду има уписаних 100 ученика, а похађају свега 70, и с њима одржава наставу преподне; у III, IV, V и VI разреду има уписана 43 ученика, а похађа свега 38, и с њима одржава наставу послеподне; пофторну школу не држи; код таквог стања закључак Црквеног одбора био је да није оптерећена.¹¹ У приближно таквим условима заузео је учитељско место и Михаило Предић.

Његов учитељски стаж у месту сажет је у једној реченици на црквеном *Минеју за септембар*:

⁵ АЦОН, Матични протокол крштених (у даљем тексту К) 1853–1895, упис 4, рођен је 28. јануара 1871.

⁶ АЦОН, К 1853–1895, упис 32; рођен је 25. августа 1884.

⁷ АЦОН, У 1853–1895, упис 17; умро је 2. јула 1885.

⁸ АЦОН, К 1853–1895, упис 14.

⁹ Константин Т. Костић, *Из прошлости Училијске школе у Сомбору*, Нови Сад 1938, стр. 125.

¹⁰ Архив Црквене општине у Семартону (у даљем тексту АЦОС), Фонд Документи III, Том Школски предмети 1911–1920, Молба датирана 7. 02. 1913.

¹¹ АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Школског одбора, Том 1908–1941, Записник 1919, решење бр. 1 од 27. 01. 1919.

Учитељ М. Предић служио је у Срп. Св. Мартону од 1. септ. 897. г. до 17/30. септ. 1919. г.¹²

Приликом његовог доласка за учитеља, у Семартону је постојало само једно школско здање, поред цркве. То је прва школска зграда после премештања села на ново огњиште око 1800. године. Према опису из 1834. године, првобитно је изгледала овако:

Школа от набоја ново устројена, с трском покривена, содржава у себи 3 собе, 1 кухињу и 1 шпајз, 5 прозоров стаклених, 4 врата (једна дуплована) са ординар бравама. В њеј же имјејет 12 скамија, 1 церна табла от чамови дасака, 1 срицателна дшчица, 1 астал и 1 столица. Над њеју имјејет тороњ шиндром покривен, бојадисан; в њеј же једино мало звоно ради дијаков.¹³

Зграда је касније преправљана, покривена црепом, торањ је скинут и звоно стављено на стуб у дворишту, али је начелно остала са истим распоредом просторија: учитељски стан према улици са две собе, кухињом и оставом, учионица у продужетку према дворишту. Такву је зграду затекао и учитељ Михаило Предић.

Због великог броја ђака радила су два одељења: учитељ са мушком и учитељица са женском децом. Приликом доласка, Милан Предић је затекао учитељицу, која је радила и становала у сасвим неодговарајућој згради; зграда је порушена и нова изграђена 1902. године на истом плацу са мушком школом.

По тадањем правилу, учитељ-мушкарац био је и школски управитељ. Он је, како изгледа, настојавао на ушколовавању што већег броја за школу дорасле деце, тако да је 1905. године отворено и треће одељење и упуслен још један учитељ.

У сећању мештана Михаило Предић је остао као ненадмашан учитељ: тачан, енергичан, упоран, уредан, а строг да су га се ђаци и бојали. „Код њега си моро да научиш” – казивали су његови некадашњи ђаци (Драгутин Бугарски, рођен 1894, Милош Бугарски рођен 1897, Васа Грубачки и Стеван Рајин рођени 1899. и други). Особито их је учио математици, и то практичним задацима: рачунање „из главе”, то јест напамет, израчунавање земљишних површина, „и то не само правих дужи, него и шпицова”, процената итд.

Други учитељ, па и учитељица, били су засенчени његовим школским успесима. То је нарочито долазило до изражаја приликом школских испита. Примера ради, у Извештају који је поднело изасланство Школскога одбора после одржаних испита 1913. године, у разредима учитеља Жарка Коларића присутни нису били ничим задовољни, у разредима учитељице Зорке Секулић били су углавном задовољни, а у разредима Михаила Предића остали су задивљени, особито рачуном и науком о вери, и изразили поверење за будућност.¹⁴

¹² Црквена библиотека, непотписани запис на предлисту *Минеја за септембар*, Москва 1788.

¹³ Подаци о семартонској школи и школским зградама преузети из АЦОС, а у овај текст пренети из књиге: Стеван Бугарски, *По Семартону кроз њроштор и време*, Букурешт 1982.

¹⁴ АЦОС, Фонд Документи Ш, Том Школски предмети 1911–1920, Извештај 18. 7. 1913.

Делом је и на друштвеном плану, нарочито приликом оснивања Велике земљорадничке задруге 1901. године, особито што је у оквиру задруге основана и Штедионица, а и Читаоница, са скромним књижним фондом и сопственим печатом.¹⁵ Добио је посебну сагласност Црквеног одбора да се, уз своје учитељске дужности, може бавити пословођством у месној Великој задрузи.¹⁶

Године 1905. на његову иницијативу семартонска омладина је добровољним прилозима купила мраморну пирамиду као споменик Круни, матери Доситејевој. Јубиларне 1911. године, када је свечано обележена стогодишњица Доситејеве смрти, споменик је изнет из Старе цркве и постављен на гробовима породице Паункић. Све трошкове преузела је семартонска омладина, а подмирила их је зајмом из Велике задруге, који је отплатила приходом од културних приредби, у чему је опет заслуга Михаила Предића као иницијатора и организатора.¹⁷

После 15 година успешног службовања у месту, учитељ Михаило Предић доживео је немио заплет, замеривши се епархијској власти. Заплет се зачео у вези са законом о укидању црквено-народне аутономије 1912. године.

На седници Црквеног одбора, одржаној 11. новембра 1912, по прочитању дописа К530/II-1-1912. решено је „да и наша Црквена општина то ново и незаконито стање у нашој аутономији не призна и да се и она придружи [...] општини новосадској и протестује против незаконитог стања у Епархији”.¹⁸ Решење је донето гласањем, на предлог председника Максе Мишковића. Донето решење је и потврђено на седници Црквеног одбора одржаној 9. децембра 1912: Црквени одбор не признаје стање настало краљевском наредбом од 11. јула 1912. и са Епархијском конзисторијом „сваки даљи рад и везу прекида”. Опомена Епархијске конзисторије, лишена правног основа, немесна и штетна, није узета у обзир.¹⁹

Пошто у селу није било школованих људи сем свештеника и учитеља (ни сам председник црквене општине није имао посебну школску спрему), пала је оправдана сумња да је такво становиште образложио учитељ, јер свештеник, и да није био у питању доброћудни попа Васа (Василије Петровић), отац деветоро деце, потпуно зависан од епархијске власти, не би могао себи дозволити да то учини. Парох се и нашао између чекића и наковња.

Епархијска конзисторија разрешила је изабрану Црквеноопштинску скупштину и Одбор због непризнавања власти, а пароху наредила да образује привремену управу.²⁰ Дотадања управа није прихватала такву одлуку и свештеник није могао да спроведе наређење, на шта је уследила опомена

¹⁵ Печат је био округлог облика, пречника око 25 мм; у средини је имао отворену књигу, а околу текст: „Серб. Ст. Мартонска читаоница”.

¹⁶ АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Црквене скупштине, Том 1903–1908, решење бр. 5/1905.

¹⁷ Стеван Бугарски, *Нав. дело*, стр. 113.

¹⁸ АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Школског одбора, Том 1908–1941, Записник бр. 16 од 11. новембра 1912, решење бр. 53.

¹⁹ АЦОС, Фонд Документи А, Том 1910–1920, Акт 1529 из 1912/II 81 из 1913. II ЕК 10. јануара 1913.

²⁰ Исто, Акт 502/II ЕК 28. марта 1913.

под претњом суспензије да ако не може саставити привремен одбор, сам преузме управу Црквене општине.²¹

Епархија је задужила Јована Новаковића, окружнога протопрезвитера темишварског, да у Семартону смири стање и спроведе епархијске одлуке. Он је изашао на лице места 3. јула и поново 5. августа 1913. и некако се снашао. Из његових извештаја произлази да „су се приликом упитног извршења одиграли у овој Епархији беспримерни призори [...] и сам изасланик ове власти изложен био инсултима најниже врсте”, те да су и жандарми морали да га бране.²² У тим немирима учествовао је и дошао до изражаја учитељ Михаило Предић, па је Епархијска управа упутила Христифора Свирчевића, епархијскога школског референта-надзорника,

да против Михаила Предића, српскога народног учитеља у Српском Светом Мартону, извиђај обави у смислу а.11. Дисциплинарних правила за учитеље и учитељице у српским православним народним основним школама у Бачкој, Будимској, Вршачкој и Темишварској епархији од године 1910, због преступа учињеног тиме што је дражио тамошње верне против ове Епархијске конзисторије као автономне власти, против њеног изасланика Јована Новаковића, окружног протопрезвитера темишварског и почасног приседника ове Конзисторије приликом напред споменуте ексмисије истога, наговарајући јавно бившег татора тамошње Црквене општине Моју Грубачког речма: „Не дај!” да не преда црквено-општинску готовину истом изасланику, чиме је изазвао опасност, да је мало фалило што многи нису главом платили за последице настале услед његова дражења.²³

Против Михаила Предића је наређено спровођење дисциплинске истраге због преступа означеног у 2. § тачка 4. *Дисциплинарних правила за учитеље* од 1910. године.

Потврђује се, наиме, да је Михаило Предић дана 28. јула / 5. августа 1913. у Српском Светом Мартону приликом предаје Управе Црквене општине тамошње са председником Црквене општине, као перовођа, изјавио да Опћина у Српском Светом Мартону ову Конзисторију не признаје за закониту, па се само сили покорава; на позив конзисторијског изасланика није хтео потписати инвентар о примопредаји Црквене општине, што му се као учитељу не може одобрити, јер се то, према пропису 1 § истих *Дисциплинарних правила* не слаже са службеним положајем истог учитеља као јавног званичника. Истрагом се има још испитати да ли је оптужени учитељ при предаји рекао Моји Грубачком, татору: „Не дај!” и тиме га подстицао на отпор; и да ли су она дечурлија која се на изасланика грудвама бацала уистину ученици туженог учитеља.²⁴

Сукоб са Епархијом није могао проћи без сукоба са месном Црквеном општином.

Присталице старе црквеноопштинске управе престале су долазити у цркву на богослужења, него су, задржавши кључ од Старе цркве (из 1757.

²¹ Исто, Акт 1715/II през. ЕК 15. јула 1913.

²² Исто, Акт 1715, 2429/ II 1661 II ЕК 1. октобра 1913.

²³ Исто.

²⁴ АЦОС, Документи Ш, Том Школски предмети 1911–1920, Акт К 2681, 2769, 2808/II 1732 II ЕК 19. 11. 1913.

године), где се није служило, тамо одлазили о Божићу, Новој години и Богојављењу. На представку меснога пароха датираној 8. јануара 1914, Епархијска конзисторија је писмено замолила да кључ од Старе цркве преузме и пароху преда,²⁵ што је и уследило, али тек 3. јуна 1914.²⁶

Већ почетком октобра 1913. месни парох Василије Петровић тужи учитеља Михаила Предића и захтева да га Епархијска конзисторија примора да води перовођство, школску децу у цркву доводи и о њој брине и да га разреши од школског управитељства.²⁷

Године 1914. искрсао је и спор око плате учитеља Михаила Предића, који је окончан решењем да 4½ ланца земље учитељу посебно поред плате не припада, јер се земља свагда рачуна у основну плату учитељску.²⁸ У међувремену је учитељ Михаило Предић повукао своје оптужбе на рачун пароха Василија Петровића, поднете 30. новембра, односно 2. децембра 1913.²⁹

Тешко је видети таквој заврзлами крај. Тада је почео Велики рат. Михаило Предић је мобилисан.

О његовој војној каријери мало се зна. Пао је у руско заробљеништво, и касније, у официрском чину, порадио на образовању Прве српске добровољачке дивизије у Одеси. Уз њега је у Дивизију ступило десетак момака Семартонаца, његових бивших ученика. Учествовао је у борбама у Добруци и био рањен.

Из рата је извукао живу главу. Вратио се у Српски Семартон 25. фебруара 1919. и заузео своје учитељско место 24. марта 1919.³⁰ на опште задовољство.

Већ 9. маја поднео је молбу Епархијској власти да се поново успостави црквеноопштинска управа разрешена 1913. године. Темишварски епископ Георгије (Летић) налазио се тада у Сремским Карловцима на дужности администратора Митрополије. С његовим потписом уследило је решење којим се поништава одлука из 1913. године, дижу се све казне изречене тада часницима и васпоставља Црквеноопштински одбор на челу с Максом Мишковићем.³¹ Суочена са новонасталим стањем, постојећа привремена управа поднела је оставку још 6. маја 1919.³²

По уласку српске војске у Банат и Темишвар ради одржавања реда на тада још ником не досуђеној територији, Михаило Предић је био активан у покрету за припајање Темишвара и великог дела западног Баната Србији. Његов некадашњи ученик Светислав Бакин (1898–1986) казивао је чак да је био одређен за једнога од двојице изасланика банатских Срба у Париз, где

²⁵ АЦОС, Документи В, Том 1911–1920, Акт К 14/1 122 I ЕК 01.05.1914.

²⁶ Исто, К 686/ I 406 I ЕК 16.09.1914.

²⁷ АЦОС, Документи А, Том 1911–1920, Акт 2176/II 1662 II ЕК 01.10.1913.

²⁸ Исто, Акт К 1632/ II през. ЕК 25.06.1914; Акт К 1070, 1632, 1720, 1725/ II 1140 II ЕК 05.07.1914.

²⁹ АЦОС, Документи В, Том 1911–1920, Акт К567, 608/1 305 I ЕК 16.06.1914.

³⁰ АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Школског одбора, Том 1908–1941, Записник бр. 4/25.03.1919.

³¹ АЦОС, Фонд Документи А, Том 1911–1920, Акт К789/II 44 АО 19.06.1919.

³² АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Школског одбора, Том 1908–1941, Записник бр. 6/05.05.1919.

би сведочио докле је српска етничка граница. Наводно, телеграфско обавештење о одласку делегације државе Србије на мировне преговоре стигло је у Семартон са закашњењем, учитељ Михаило Предић је унајмио кола, плативши Пери Бугарском 100 круна да га одвезе у Велики Бечкерек, одакле је било воза. Зацело је и стигао у Париз, тамо га нико није узео у обзир, и он се разочаран вратио у родни део Баната, који по одлуци великих сила беше додељен Румунији.

Ова помало поједностављена прича има своју историјску подлогу.

У мировној делегацији [у Паризу] није било ниједног опуномоћеног делегата из Бачке, Баната и Барање. Од седморице који су били именовани у децембру 1918. тројица (Н. Пашић, др М. Веснић и М. Бошковић) су били из предратне Србије, двојица (др А. Трумбић и др Смодлака) из Далмације, један (др Иван Жолгер) је био из Словеније и један (др О. Рибарж) из Трста. [...] Ако се све ово уочи, онда би се, доследно, очекивало да је у политичкој делегацији морало бити људи који би представљали и земље око којих се спорило [...] Тим пре би се очекивали представници Баната, јер [...] морало се рачунати на тешкоће у граничном проблему насталом из спора са савезничком Румунијом. Ипак, политичких делегата из ових покрајина није било, нити се о њиховом постављању икад расправљало.³³

Ваљда осећајући угроженост, Војвођани су дошли на идеју да шаљу своје људе, који ће изнети њихове захтеве. Међу бројним делегацијама, јула 1919, као један од тројице представника средњег Баната, у Париз је стигао и Михаило Предић. Међутим, и тада су званични представници остали на становишту да је питање граница решено, да треба чувати постигнуто, уз можда ситне измене, а избегавати одлучније потезе, које су војвођански изасланици захтевали или бар предлагали.³⁴

Дакле, вративши се из Париза, учитељ Михаило Предић, ако и није доживео да са Семартоном припадне Србији, бар је доживео крај Аустроугарске ћесаревине.

Иако је у свом спорењу са Црквеном општином и Епархијском конзисторијом добио потпуну задовољштину, замах му је овога пута био краткотрајан.

Званично васпостављање предратне управе уследило је 30. септембра 1919.³⁵ Дан пре тога он је био принуђен поднети оставку, а она је гласила:

Славној Српској православној црквеној општини у месту

Из разлога што сам за време Европског рата, као српски добровољац и официр, положио заклетву Његовом Величанству Краљу Србије (итд), те ми је Румунска краљевска влада, решењем својим од 22. септембра о.г. под бр. 1786, донешеним у Великом Сибињу, забранила боравак на њезиној територији, то ми је част поднети Наслову своју

³³ Андреј Митровић, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом 1919–1920*, Нови Сад – Београд 2019, стр. 476–477.

³⁴ Исто, стр. 479–480.

³⁵ АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Школског одбора, Том 1908–1941, Записник бр. 17/30.09.1919.

ОСТАВКУ

на досадањем свом учитељском месту и молим да се Црквена општина са мном, приликом сутрашњег доласка заменика Његовог Високопреосвештенства, т.ј. по личном налогу му, изравна.

У Српском Светом Мартону 29. септембра 1919. г.

Учитељ М. Предић.³⁶

Његова оставка прочитана је на првом заседању васпостављене пред-ратне црквеноопштинске управе 30. септембра 1919, на којем он, по свој прилици, није присуствовао. Догађај је описан овако:

Председник чита опроштај и оставку учитеља г. Михаила Предића, који услед наредбе Румунске владе мора своје учитељско место напустити, на којем је 23 године савесно деловао и као такав поверење и поштовање целе ове Општине стекао.

Председник предлаже да му се заслужена благодарност записнички изрече.³⁷

Тако је окончано једно учитељовање, управо према оној непотписаној белешци из црквеног *Минеја за септембар*.

После свога преласка у Србију, Михаило Предић није одржавао везу са Семартонцима. Даљи његов живот и рад познати су из некролога објављеног приликом одржавања парастоса у семартонској цркви 29. јануара 1944. Наиме, из Семартона је прешао за учитеља у Српском Итебеју, а затим је радио у Великом Бечкерек у Уреду за осигурање добровољаца. Умро је у Великом Бечкерек у октобра 1943. године.³⁸

Био је ожењен. Није оставио потомство. Оставио нам је животну повест из које се паметном само каже шта вреди и шта не вреди.

Дописано.

Из поштовања према породици свештеника Арсенија Предића, кратко и о његовом сину Душану.

Рођен је у Немету 20. септембра 1879.³⁹ Школовао се као стипендиста из Задужбине Стевана пл. Дамаскина, велепоседника неметског.⁴⁰ Реалку са испитом зрелости завршио је у Кечкемету 1899, богословију у Карловцима 1904. године.

Брак је склопио са Екатерином Мишковић из Иланце. Рукоположио га је у Темишвару епископ темишварски Георгије (Летић) 1904: у чин ђакона 21. септембра и у чин презвитера 28. септембра.

Служио је на парохијама у Вењу 1904–1909, Рудни 1909–1920. и Великом Семпетру 1920–1950. је за протојереја 1938, а 1939–1948. обављао је

³⁶ АЦОС, Фонд Документи III, Том Школски предмети 1911–1920, својеручни допис учитељев.

³⁷ АЦОС, Фонд Записници Црквеног одбора и Школског одбора, Том 1908–1941, Записник бр. 17/30.09.1919.

³⁸ *Темишварски весник*, бр. 966, 1944.

³⁹ АЦОН, К 1853–1895, упис 34/1879.

⁴⁰ АЦОН, Парохијски летопис који је водио свештеник Максим Стануловић

дужност окружног протопрезвитера арадског. Пензионисан је 1950. Умро је у Великом Семпетру 1959. Сахрањен је на месном Српском гробљу.⁴¹

Током Другога светског рата доживео је тежак ударац: његовог јединца Михаила, студента у Србији, стрељали су Немци. Прича се да је отац израдио његово пуштање на слободу, али он није хтео да се одвоји од својих другова.

Слика 1. Учитель Михаило/Милан Предић

DESPRE UN SÂRB BĂNĂȚEAN ȘI UTOPIILE SALE

Stevan Bugarski

Rezumat

Lucrarea prezintă viața și activitatea învățătorului Mihailo Predić, precum și acțiunile sale sincere și bine intenționate, care l-au făcut să intre în conflicte cu fruntașii locali, cu autoritatea eparhială, apoi și cu cea statală, aducându-i numeroase neplăceri, deși, în ultima instanță, s-a recunoscut că avea dreptate. Este portretul unui om care putea rămâne învățător de renume, dar care și-a complicat existența prin tendința sa de a se implica în acțiuni care, ce-i drept, îl priveau într-o oarecare măsură, dar îi depășeau competențele și țineau de forțe și autorități pe care nu le putea înfrunta.

⁴¹ Биографски подаци углавном према матичним протоколима поменутих места.

ABOUT A SERB FROM BANAT AND HIS UTOPIES

Stevan Bugarski

Summary

The article presents the life and activity of the school teacher Mihailo Predić, as well as his honest and well-intentioned actions which led him into conflict with the local leaders, the diocesan authority and subsequently with the state authority, bringing upon him numerous inconveniences although it was eventually admitted he was right. This is the portrait of a man who could have remained a well-known teacher, but who complicated his existence by his tendency to get involved in actions which, although of some concern to him, surpassed his competences and were linked to forces and authorities which he could not confront.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

UDC 355.257.7(=163.41)(498.44)''1914/1916''(049.32)
94(497.11)''1914/1918''(049.32)

Павле С. Станојевић: *Сћолеће заборава*

Појиси Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године,
друго допуњено издање, Архив Војводине, Нови Сад 2019.

Пред нама је недавно из штампе изашла књига господина Павла С. Станојевића *Сћолеће заборава* са поднасловом *Појиси Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године*, друго допуњено издање, издавач Архив Војводине. С обзиром на то да је прво издање 2017. године (издавач Архив Србије) побудило велико интересовање појединаца, потомака интернираца, културних установа у Србији, аутор је припремио друго издање допуњено списковима страдалих интернираца, на основу извора који раније нису коришћени у српској историографији.

У уводном делу дат је критички осврт на недовољну заинтересованост за спровођење систематских истраживања о страдању српског народа током Великог рата, како српске историографије тако и државних власти, од Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, Краљевине Југославије, преко периода комунистичке владавине, све до данашње Републике Србије. Посебно се истиче да су остале непознате именом и презименом жртве неколико стотина логора само у Аустроугарској, као и жртве логора у земљама чланицама Централних сила: Немачкој, Бугарској и Турској. Било је покушаја, одмах по окончању Великог рата, да се напишу страдали. Од тога се одустало, како се не би подсећало да су многи грађани новостворене Троједине краљевине, у рату војници Аустроугарске, починили масовне злочине над Србима. Указује се и на недовољну бригу о одржавању интернирских гробаља и постављању, на местима страдања, достојних спомен-обележја. Зато наслов *Сћолеће заборава* не звучи нимало патетично. Напротив, то је, најсажетије речено, одраз правог стања.

Прво поглавље „Одвођење цивила из српских земаља у интернацију”, расветљава позадину плански припреманог геноцидног злочина, раније непознатог у вођењу ратова на

тлу Европе, чији је прави циљ био да се што више Срба побије изнуривањем глађу и исцрпљујућим радом, изазивањем епидемија заразних болести, физичким зостављањем. Зато су Аустроугарска и њене савезнице, од свих земаља са којима су биле у рату, једино из Србије одводиле у логоре децу, жене, старе особе. У европским државама учесницама у Првом светском рату страдало је неупоредиво мање цивила него у Србији, где је изгинуло око трећине укупног становништва, много више цивила него војника, не рачунајући ту страдале Србе у Босни и Херцеговини, Славонији, Срему и другим областима настањеним Србима. Стога, аутор закључује да је „рат против Србије био рат против њеног опстанка као независне државе, против православне вере, против српског народа, са циљем да се затре све што чини његов национални и државни идентитет”. У зависности од извођења ратних операција, од стања на ратиштима, указује се на временске периоде масовних таласа депортације у логоре.

У посебном делу насловљеном „Злочини аустроугарске војске над Србима и улога Ватикана у Првом светском рату” наводе се масовни садистички злочини аустроугарске војске над цивилима у Мачви 1914. године. Истовремено, аустроугарска полиција организовала је погроме над Србима у Босни и Херцеговини и над Србима у другим деловима Аустроугарске. Указује се на утицај Ватикана на Беч и Берлин у спровођењу геноцидне политике према српском народу.

На крају првог поглавља, под насловом „Положај Срба у Босни и Херцеговини”, приказан је изразито непријатељски однос царских власти према Србима, аустроугарским грађанима, почев од анексије Босне и Херцеговине 1906. године, укидањем грађанских права, покретањем политичких процеса. По-

сле Сарајевског атентата, пред почетак и током Великог рата спровођени су прави погроми над Србима и масовна депортација у логоре.

Друго поглавље „Рад на прикупљању података о страдању Срба из Србије, Босне и Херцеговине и осталих српских области”, садржи преглед радова посвећених страдању Срба у Великом рату. Наводе се: *Црна књига* историчара Владимира Ћоровића, извештаји са ратишта универзитетског професора, криминолога др Артура Арчибалда Рајса, зборник превода из стране штампе под насловом *Наше џаиџије и наше борбе. Јуџословени у Швейцарској*, објављен у Женеву 1917. године, *Меморандум – Ајел Српске социјал-демократске циљамје цивилизованом швейцарској*, објављен 1917. године у Упсали (Шведска).

У време између два рата, о овој теми објављено је десетак књига посвећених страдању Срба у великим логорима: Нађмеђеру, Добоју, Коморану, Нежидеру, Болдогасоњу, Араду. О логору у Араду наводе се чланци проте Уроша Ковинчића, пароха арадске Петропавловске (Текелијине) цркве, објављени у темишварском *Гласнику*, текст Душана М. Шијачког „Над костима арадских мученика” објављен 1926. године у часопису *Видовдан*, о запуштеном стању некада уређеног гробља. Очигледно, реч је о интернирском гробљу код Арадске тврђаве, војном објекту на обали Мориша, јер, каже Шијачки: „Вечни мир Мученика нико не нарушава сем војничке стоке, која погани гробове”. И даље: „Неки нарочити осећај туге и бола обузме ме при погледу на разбацине гробове. О Мученици наши! Мученици и после смрти!” Шијачки са горчином закључује да је нова држава Краљевина СХС „толико незахвална колико је велика”. Сећања преживелих интернираца арадског логора објављивао је *Глас Мајице српске*, од 1935. до 1940. године.

Истиче се да је после Другог светског рата, наредних педесетак година, једину важну студију о страдању интернираца објавио 1975. године академик Владимир Стојанчевић – *Српски цивили интернирци у Аустро-Угарској за време Првој швейцарској раји*.

Поглавље „Логор у Арадској тврђави” обилује подацима о страдању интернираца, почев од транспорта железницом у сточним вагонима, данима без воде и хране, злостављања на успутним железничким станицама и по приспећу у Арад, које је над интернирцима починило пропагандом нахушкано неспрско становништво. Смештај у мрачним, влажним, мемљивим казаматима, глад, исцрпљујући рад, злостављање од стране чувара и коман-

даната одељења логора, епидемије заразних болести, све је то узроковало масовни помор интернираца. Из стручне литературе наводе се веома различите процене о броју сужања арадског логора. Никад није утврђено, тачно или бар приближно, колико је интернираца прошло кроз пакао арадског логора током пет ратних година, нити колико их је остало да почива на необележеним арадским интернирским гробљима.

Неколико следећих поглавља другог дела књиге чине пописи интернираца умрлих у арадском логору. О томе аутор објављује нова сазнања до којих је дошао из делимично сачуваног, непотпуног извора, који је открио приликом сређивања Архива Темишварске епархије. Реч је о умрлицама интернираца страдалих у арадском логору прва два месеца 1915. и неколико месеци 1916. године.

Умрлице у виду обрасца, на немачком језику, поред основних личних података (име и презиме, године старости, место порекла), садрже податке важне за сазнање о томе ко су били интернирци и какав су третман имали у логору: датум и узрок смрти, вероисповест, статус у логору, занимање, а у рубрици примедбе – брачно стање, број деце, или за малолетнике – име родитеља. Заједничко за све умрле је то да су били православне вероисповести, и да су сви без изузетка третирани као политички затвореници (Politicher Gefangener), од деце рођене у логору до стогодишњака. Такође, сви одрасли били су по занимању земљорадници, уз неколико изузетака (свештеник, трговац, крчмар, музичар) и код свих је као узрок смрти наведена нека заразна болест. Рукописно, на свакој умрлици дописан је редни број умрлога, датог месеца. По томе следи да је у логору месечно умирало више стотина интернираца.

Подаци са умрлица представљени су у књизи табеларно, одвојено: за јануар 1915. (број умрлих 547), за фебруар 1915. (553 умрла), делимично за мај–септембар и новембар 1915. и фебруар–април и август–октобар 1916. (395 умрлих). На крају сваке табеле дате су корисне исправке и коментари погрешно или нечитко уписаних имена и назива места порекла.

У књигу је затим уврштен списак од 469 умрлих интернираца, покопаних на арадском градском „Долњем гробљу”, сада гробље Поменирја (Pomenirea). Списак је 1921. године саставио прота Урош Ковинчић. С обзиром на то да није наведен изворник, а ради се искључиво о покопаним на Долњем гробљу, може се са великом вероватноћом претпоставити да је списак састављен према евиденцији покопаних на Долњем гробљу, коју је на мађарском

језику водила аустроугарска администрација гробља, из које је прота Ковинчић издвојио српске интернирце. Отуда грешке у навођењу имена умрлих и називима места порекла интернираца, које аутор коментарише и уноси потребне исправке.

У спискове умрлих интернираца у арадском логору уврштена су још два документа на румунском језику, из Архива Темишварске епархије. Један је табеларни списак са 68 интернираца, који је саставио прота Драгутин Остојић, парох Петропавловске цркве у Араду, према матичној књизи у којој су уписани умрли интернирци које је опојао прота Станко Жупански, тада парохијски свештеник, а који су сахрањени на разним арадским гробљима (Горње гробље, Војничко гробље, Долње гробље). Имена умрлих наведена су румунском латиницом. На овом списку изостављени су из матичне књиге поједини лични подаци умрлих. Списак је датиран 6. априла 1962, а потписује га прота Драгутин Остојић. На крају списка, прота Стеван Томић, викар Српског православног викаријата у Темишвару, дописао је податак са црквеног барјака арадске Петропавловске цркве, према којем је у арадском логору умрло 4317 „хероја“.

Није познато ко је, када и зашто саставио други табеларни списак са 800 умрлих интернираца. Заглавље табеле је на румунском језику, румунском ортографијом, док су имена интернираца и места порекла одштампани

гајевицом. Аутор књиге закључује да је и овај списак састављен према наведеним оригиналним умрлицама на немачком језику из Архива Темишварске епархије.

Из *Службених новина Краљевине СХС* издвојена су 47 имена интернираца умрлих у арадском логору.

Књигу употпуњују: текст „Молбе интернираца арадског логора посланику Угарског сабора“, фотокопија прилога „Свирепства над интернираним Србима у Араду“ из *Службених новина Краљевине СХС*, од 12. јула 1919, и фотокопије неколико оригиналних умрлица интернираца, на немачком језику. На крају, дат је регистар имена личности које се помињу у књизи.

Писана на основу обимне стручне литературе и до сада необјављене архивске грађе, књига *Спомене заборава* господина Павла Станојевића вредан је допринос потпунијем сазнању о страдању и мученичкој смрти Срба интернираних у аустроугарском логору у Араду током Првог светског рата. Књига је истовремено и тужно подсећање, опомена и вапај, да у Араду, ни после сто година, не постоји достојно и трајно спомен-обележје за више хиљада српских сужања, који су своје кости оставили на арадским знаним и незнатим гробљима. Штавише, постоји опасност да се у нашем времену затру и последњи трагови овога српског стратишта.

Божидар Панић

UDC 091(=163.41)“1734“(498)(049.32)

821.163.41-992.09 Petković A.(049.32)

Надежда Д. Јовић, *О језику њујојиса „Поклоњеније гробу Господњу“ (1734) Андреја Пејковића*, Ниш 2017.

Рукописни путопис *Поклоњеније гробу Господњу* из 1734, који је исписао хација Андреја Петковић превасходно на српском народном језику, чува се у Националном архиву Румуније, у *Збирци Банатској музеја*, под сигнатуром 133/1734. Рукопис је фототипски објављен у Темишвару 2008. године. Приређивач тог издања је господин Стеван Бугарски, истакнути посленик и неуморни истраживач на пољу српске културне и духовне баштине Срба у Румунији, а издавач је Савез Срба у Румунији. Осим факсимила рукописа, издање садржи и пропратне текстове, прилоге и објашњења. На почетку је „Пролог“

(предговор) на румунском и српском језику, који пружа најважније податке о рукопису (аутору *Поклоњенија*, историјату и кретању тог путописа, физичком изгледу, писму, језику, садржају и другим карактеристикама). У наставку су факсимили страница рукописа (51 стр.), после којих следе додаци приређивача: текст *Поклоњенија* у транслитерацији, преводи *Поклоњенија* на савремени српски и румунски језик, картографски прилози и „Епилог“. Овако приређено фототипско издање, снабдевено богатим информационим апаратом, пружа драгоцене податке о књизи и олакшава њено коришћење и разумевање,

чинећи је доступном и приступачном широј јавности, те овај приређивачки и издавачки подухват заслужује највеће похвале.

О аутору *Поклоњенија* Андреју Петковићу постоје шутири подаци. На основу садржине рукописа и језичких карактеристика, верује се да је био Војвођанин, могуће Банаћанин. По стилу писања закључује се да је био образован, али да није имао „богословску спрему”, већ је „можда био магистер, то јест учитељ”. Поседовао је и уметнички дар, што се може видети по цртежима у боји, којима је путопис илустрован.

Поклоњеније Андреја Петковића има 24 листа (12 парова), величине 22,6 x 16,5 цм. Рукопис није потпун, али је најзначајнији део сачуван. На почетку недостаје један лист, вероватно насловни, а на крају, како се претпоставља, недостаје бар још једна невелика свешчица.

Путописно поклоничко путовање, хаџилук, Андреја Петковића трајало је око пола године и било је групно. Полазно место аутор није навео, али казује да су до Београда имали шест коначишта и да је пут трајао шест дана, те се верује да су на пут кренули однекуд из северних крајева, односно, како је већ истакнуто, да је путописац Војвођанин, можда и Банаћанин.

Из историјата *Поклоњенија* Андреја Петковића познато је да га је у XIX веку имао Жигмонд Ормош, предани банатски скупљач старина и уметничких предмета (Печка, 1813. – Будимпешта, 1894) и да је с већином његових збирки тај рукопис доспео у Темишвар, у Јужноугарски (сада Банатски) музеј. Касније је преузет у Државни архив Румуније, данас Национални архив Румуније.

Објављивање фототипског издања *Поклоњенија* Андреја Петковића подстакло је опсежнија филолошка истраживања проф. др Надежде Д. Јовић са Универзитета у Нишу. Из области графици, правописа и језика те књижице она је објавила неколико радова у периоду од 2013. до 2017. године, а о резултатима тих испитивања реферисала је и на научним скуповима. Делимично измењени и допуњени, ови радови су преточени у књигу *О језику њушојиса „Поклоњеније ђробу Госјодњу” (1734) Андреја Пејковића*, за коју је ауторка написала и нови одељак посвећен неким лексичким слојевима у Петковићевом путопису. Књига је настала као резултат рада у оквиру пројекта *Исјорија срјској језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а објављена је у издању Центра за црквене студије у Нишу 2017. године. Рецензентску

подршку пружили су проф. др Александар Милановић, проф. др Владимир Поломац и доц. др Ирена Цветковић Теофиловић.

Књига садржи 167 страница. Почине „Садржајем” и ауторкином „Речју унапред”, а у наставку обухвата дванаест поглавља: „I Увод”, „II Графици”, „III Правопис”, „IV Фonetске особине”, „V Морфолошке особине”, „VI Неке синтаксичке особине”, „VII Диглосија у Путопису Андреја Петковића”, „VIII О лексици”, „IX Закључна разматрања”, „X Цитирана литература”, „XI Summary” и „XII Резюме”.

У одељку „Графици” истакнуто је да је *Поклоњеније* Андреја Петковића исписано брзописом, српском предвуковском ћирилицом, осим првих девет редова, који су изведени уставом и „дуктус писара [је] исписан, уједначен и благо нагнуто удесно”. Дат је преглед коришћених графема и оне су палеографски описане. Имајући у виду да је рукопис настао у завршници раздобља српскословенске писмености, коју су посебно обелижили припадници Рачанског скрипторијума, у палеографској анализи брзописна слова из рукописа упоређивана су с брзописом у српскословенском рукописном *Буквару* из 1717. Гаврила Стефановића Венцловића, раније приписиваном Кипријану Рачанину. Поређења су показала велику сличност графици путописа с брзописном таблицом у *Буквару* из 1717, што, како ауторка с разлогом претпоставља, допринеси и додатном осветљавању скрипторијума Рачана. У односу на *Буквар* из 1717. графици систем је поједностављен. Изостају слова ђ, њ, диграм оу, као и грчка слова џ, џ, џ, в. Слово ђ се замењује са е, док се слово џ потврђује само двапут. Посебно се истиче да писар користи графеме ћ и ц, које се налазе и у *Буквару*. У поређењу с *Букваром* јављају се извесне разлике у морфологији графема, настале под рускословенским утицајем, који 30-их година XVIII века јача, остављајући снажан траг у српској писмености и српском црквеном животу. С тог аспекта брзопис Андреја Петковића срањиван је и са српским брзописом у *Калиграфичји* Захарије Орфелина из 1759, који је попримио одлике рускословенске графици. Установљене разлике рукописа у односу на *Буквар*, а по којима се он слаже с *Калиграфичјом*, тичу се изгледа и начина извођења појединих елеменета неких слова (з, р, ф, ц и др.), као и писања слова ж у виду гужвице.

Пушојис није писан *in continuo*, тј. одвојене су акценатске целине. Правопис је етимолошки, али има и доста случајева бележења гласовних промена. Користе се скраћенице,

а постоје и акценатски знаци. Постоји доста словних грешака, начињених због умора и писања на брзину, што је и разумљиво када се има у виду писање током дугог и напорног путовања.

У области језика детаљно су анализиране фонетске и морфолошке одлике рукописа, а приказане су и неке синтаксичке и лексичке особине тог дела.

На фонетском плану потврђују се карактеристике трију језика. Тако се у више случајева јављају особине српскословенског, званичног књижевног језика код Срба у време настанка рукописа (вокализација слабог полугласника, чување вокалног *л*, финалног *-л*, присуство група *шиј* и *жс* и др.). У малом броју примера заступљене су црте рускословенског језика (рускословенска вокализација полугласника и рефлексис вокалног *р*), који је 30-их година XVIII века улазио у употребу код Срба као књижевни и црквени језик, а и пре тога је био близак писменим Србима, јер су користили руске књиге и угледали се на руску писменост. Најбројније су особине српског народног језика, што не изненађује с обзиром на жанр дела које припада нижем стилу, а могуће, како се претпоставља, и због слабијег црквеног образовања путописца.

У одељку о морфолошким особинама *Поклоњенија* изложени су резултати испитивања деклинације, промене глагола и стања непроменљивих речи. Према овој анализи, види се да је текст путописа по општем утиску писан општештокавским наречјем, језиком врло блиским савременом српском. Присутне су и народне црте које одговарају шумадијско-војвођанским банатским говорима. Посебно се истичу примери карактеристични за тамиски тип банатских говора, као што су употреба генитива уз предлог *ірема/ірама* у месном значењу и коришћење предлога *окром*. У вези са присуством карактеристика војвођанских говора изнето је запажање да изостају неке њихове „маркантне иновације”: нпр. заменица *шај* не потврђује се с почетним *о-* у вези са предлозима; не јавља се наставак *-им* у дативу и локативу једнине придева и придевских заменица мушког и средњег рода, што је особина тамиске зоне банатских говора; нема потврда уопштавања наставка *-ду* или ширења наставка *-у* у 3. л. множине презента.

У рукопису су заступљене и неке рускословенске морфолошке одлике, и то у деловима текста где се описују цркве и помињу религиозни појмови и детаљи.

Извесна морфолошка поређења овог рукописа ауторка је начинила са стањем у *Путопису иаџиријарха Арсенија III Црнојевића*

из 1682. године, закључујући да је у *Поклоњенију* Андреја Петковића доследнија употреба морфолошких облика из народног језика него у *Путопису иаџиријарха Арсенија III Црнојевића*.

У домену синтаксе размотрени су синтакса падежа, конгруенција, синтакса глагола, синтакса реченице, као и различита стилска средства. Резултати истраживања (посесивни датив, узајамна замена израза за мировање и кретање, постпоновани атрибут у средњем роду без обзира на род именице, 2. л. једнине презента у приповедању, глагол *имати* у личном облику у значењу *бити*, *иосіюјати*, релативне реченице уведене са *іге*, *шио*, *ше* и сл., такође и неке стилске појаве, као што су архаизација језика и доминација полисиндета) показују да се *Поклоњеније* у великој мери уклапа у модел формиран по грчком узору, карактеристичан и за друге српске путописе из XVII и с почетка XVIII века.

Посебан део у књизи посвећен је диглосији у *Поклоњенију* Андреја Петковића, иако је заступљеност црта српскословенског и народног језика истицана и у одељцима о фонетској и морфолошкој анализи, као и код појединих синтаксичких особина. Циљ је био да се, с једне стране, посебно представе карактеристике народног језика, односно банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, а с друге, српскословенске језичке одлике. У складу с тим у оквиру одељка о диглосији јављају се пододељци: „Особине банатских говора у *Поклоњенију*” и „Српскословенске одлике језика Путописа”. Оба пододељка садрже детаљан преглед потврђених црта, а овако издвојени систематичније и јасније указују на знатан удео српског народног језика са шумадијско-војвођанском основицом у овом путопису, али и на присуство многобројних и разноврсних српскословенских особина. Осим народних и српскословенских језичких одлика, ређе се јављају и рускословенске особине.

У области лексике анализирана је лексика везана за хришћанство, поморство и ономастику.

Испитивања су показала да лексика грчког порекла доминира када је реч о хришћанству, нарочито у случајевима црквене хијерархије, али има и словенских речи међу општим религијским појмовима. У тумачењу специфичних речи из ове области било је потребно ослањати се на стручну литературу и енциклопедије и речнике из православља. Тако би се избегло повезивање речи *Тројица* с лексемом *Тројство* (стр. 137), која припада католичкој терминологији. Православна и католичка теологија имају различит приступ

Светиој Тројици. Термин *Тројство* семантички не изражава *Тројицу*, што нарочито јасно образлаже блаженопочивши владика Данило Крстић (1927–2002) у својим беседама. Скреће се пажња и на реч *сѿол* (стр. 141), која је у рукопису више пута различито употребљена, а у објашњењима се мешају *сѿолови*, при чему се за *свѿиу ѿрайезу* казује да је то *сѿо у храму иза олийара*, а не *сѿо, ѿресѿо у олийару*, који је иза иконостаса.

Присуство лексике из народног језика највише је заступљено у називима архитектонских делова црквених здања, при чему у тој семантичкој сфери има доста турцизама (*голай, кубе, кула* итд.).

У рукопису се јавља двадесетак термина везаних за поморство. Иако малобројни, они су од значаја за шири увид у лексикку код Срба у XVIII веку.

Ономастичка лексика је заступљена у приличној мери, а чине је страни антропоними

– светачка имена, домаћи топоними и кте-тици.

Језичка истраживања *Поклоњенија ѿробу Госѿодњу* Андреја Петковића из 1734. пружају богату грађу из области графије, палеографије, правописа, фонетике, морфологије, синтаксе и лексике овог путописа, која је систематично, прегледно и педантно презентована, стручно прокоментарисана и поткрепљена релевантном научном литературом.

Резултати испитивања значајно сведоче о српској писмености у завршници српскословенске епохе, посебно о „постојаности језичког модела у српским путописима из XVII и XVIII века, као и о бројним особинама банатских штокавских говора у првој половини XVIII века”, како је у закључку ове књиге истакла ауторка проф. др Надежда Д. Јовић.

Приказана књига представља вредан допринос историји српског језика и српске књижевности, српској науци и култури.

Душица Грбић

UDC 908(498 Dinjaš)(049.32)

Светозар Марков, *Дињаѿ у слици и речи*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2019.

Недавно је из штампе изашла књига – албум фотографија: Светозар Марков, *Дињаѿ у слици и речи*, Савез Срба у Румунији, 2019. Њен аутор је дугогодишњи професор матерњег језика у Дињаѿу (свом родном месту), у бившој Српској секцији Осмогодишње школе бр. 8 и Теоретској гимназији „Доситеј Обрадовић”, обе у Темишвару, писац десетак објављених књига о животу и стваралаштву Срба у Банату. Последња у тој објављеној серији јесте монографија његовога родног села, насловљена *Дињаѿ некад и сад*. Тиме се аутор доказао као добар познавалац родног места (и, уопште, нашег српског поднебља на овим просторима). Другим речима, обе књиге су две стране, лице и наличје, исте медаље, па је, у неку руку, албум фотографија о којем је реч извесна допуна претходне монографије. Прелиставајући обе књиге, заинтересовани читалац може створити реалнију слику о овом нашем, са више тачака гледишта, значајном селу.

Ако ме сећање не vara, оваква врста књиге документ – фотографски албум, није до сада објављена на нашим просторима. Истини за вољу, било је неколико књига-албума, које су

садржале обиље фотографија (црно-белих или у боји), али су то биле књиге (дакако, вредне) које су приказивале наше уметничко наслеђе или историјске споменике подигнуте у славу нашим борцима палим на разним ратиштима. Све у свему, дакле, реч је о издавачкој премијери Савеза Срба у Румунији.

Посебност овог албума састоји се у првом реду у томе што је он слика (и прилика) једног села, сагледана фотографским оком у току једне дугорочне епохе (која се протеже више од једног века) и, на крају крајева, једног нашег поднебља. Јер на фотографијама се приказују људи и догађаји, њихов материјални, културни и духовни живот, радости и патње, који нису стриктно карактеристични само за Дињаѿ (село одакле ове фотографије потичу), већ се могу уочити и у многим нашим селима, широм Баната. Упштено гледано, албум приказује слике и прилике нашег Баната у једном не увек мирном и срећном историјском периоду. Штета што у више наших села нису постојали фотографи-аматери попут Душана Маркова из Дињаѿа да камером забележе све значајније догађаје и људе из места и околине. На тај начин би се много инфор-

мација о нашим селима сачувало од заборавља или нестанка. Овако, морамо се задовољити оним што је у овом албуму приказано и замишљати како се у другим нашим селима нешто слично издешавало.

Албум се састоји од две целине: у првој су приказане слике са старих стаклених плочица првог дињашког фотографа-аматера Душана Маркова, обрађене савременим техничким поступцима (које је урадио Горан Панић), а у другој су репродуковане фотографије мање-више из савременог доба, заоставштине из породичних албума или снимљене модерним фото-апаратима, а које су израдили дињашки фото-аматери (Иван Силин, Владислав Берар и други). То је уједно и права ревија слика израђених разним типовима фото-апарата: од статичне фото-камере, која је слику бележила на стакленим плочицама (Душана Маркова), до најмодернијих електронских фото-апарата, или пак оних најновијих, причвршћених за дрон (Горана Панића), који омогућавају фотографисање у посебним условима и положајима.

Што се тиче аутора већине приказаних фотографија, Душана Маркова, првог дињашког фотографа, заиста импонује његова одлучност да опроба и усвоји ову, за та времена и за сеоску средину, нову технику. На самом почетку XX века, када је фотографисање било и те како ретка, тешко приступачна појава, поготову у сеоским срединама, он исказује жељу и вољу да купи фотографски апарат и да „испече занат“ (научи) како се он користи. Али, истовремено се његова паорска одређеност не може одвојити од обраде земље, те је он дану паор, а ноћу постаје фото-аматер, обрађујући фотографије које је претходно снимео. Велику подршку добијао је од своје супруге (што је, као ретка појава у нас, за сваку похвалу), која му је помагала око развијања фотографија. Тако је паор Душан Марков био по статусу фотограф-аматер, а по остварењима – прави професионалац. Забележио је и отргнуо од заборавља ликове људи, групно или индивидуално, њихову ношњу, куће и домаћинства, радни алат, парадне коње и много тога што је тада у селу и околини бивало занимљиво. Да је Душан Марков био вредан и умешан газда и домаћин (највероватније један од челних у селу), као доказ остаје неколико сачуваних фотографија снимљених испред његове лепо уређене куће. Штавише, Душан Марков је био човек који је волео и ценио књигу (на неким фотографијама појављује се и књиге српских савремених аутора, из његове библиотеке, које засигурно нису служиле само као фотографска реквизита),

дакле, једном речју, био је напредна и многострана личност.

Фотографијама су у албуму трајно приказане све активности села: од сеоских кућа, надгробних споменика, пољопривредних радова, културне и спортске активности, духовног живота, па све до обичних портрета људи на којима се може видети каква је била сеоска ношња (радна и парадна) током времена, какви су уосталом били тадашњи житељи села. Види се како су се тада момци и девојке одевали приликом сеоских балова, весеља и свадби, како су се имућније девојке дичиле низом дуката или сеферина, а момци бећарили на каруцама са украшеним коњима и слично. Интересантне су и фотографије на којима се појављују музички инструменти тог времена: тамбурице, гајде и хармонике. Што се хармонике тиче, Дињаш је био прави расадник добрих хармоникаша: од чувеног Тозе Сандића и виртуоза Радивоја Попова Ђалета, па све до млађих дињашких талената на том инструменту. Уједно, примећује се и како се, током времена, мењао облик тога међу Србима популарног инструмента. Треба поменути и десетак фотографија које приказују руске заробљенике из Великог рата, затечене у Дињашу, а на којима се може приметити хумани однос домаћина према овим људима који су се, не својом кривицом, нашли у том положају, задовољни ипак што су доспели међу своје (православце).

Такође, обиље фотографија има као тематику школу и наставу, на њима се појављују како наставници који су деловали у дињашкој школи, тако и ученици разних генерација. Са жаљењем морамо констатовати да су тада наше школе биле препуне ђака, за разлику од данашње трагичне судбине школства на матерњем језику. Вредни су и групни портрети породица са више деце или мноштвом школске деце (снимљени углавном у XX веку), за разлику од данашњег бројчаног стања нашег живља и нашег школства. У прошлости је та бројност наших ђака била многоућа захваљујући чињеници да је, упркос општем материјалном стању, у многим породицама било више деце. То се лепо може приметити на низу породичних фотографија које приказују породице са више деце, што су данас веома ретки случајеви.

У албуму је приказано још много других аспеката који дефинишу целовитост Дињаша као једног од наших значајнијих села. За истраживаче наше прошлости посебно су интересантне фотографије са објашњењима догађаја или имена особа приказаних на њима. То ће умногоме олакшати рад истраживачима

који се баве српском наставом, културном активношћу и другим аспектима у вези са Србима на овим просторима.

Технички речено, албум се састоји од 291 странице, одштампан је на финој велур-хартији формата Б 5 (баш би штета била за те дивно сачуване фотографије да хартија није била одговарајућа), са лепим украсним мотивима и корицом, коју је урадио Владислав Берар, професор математике и физике у дињашкој школи, уједно и техноредактор књиге. Први део албума обухвата више од 270 брижљиво прикупљених фотографија које је снимио Душан Марков (из породичне заоставштине или из породичних албума других Дињашана), док је у другом делу приказано знатно више фотографија новијег датума које су снимили други дињашки фото-аматери, све то са намером да Дињаш опишу и сликом и речју.

Шта још рећи, на крају, о овој књизи-албуму? Можда би се аутору могло замерити једино што није фотографије средно по тематици и временском развоју (тамо где је било могуће), на пример: портрети, породични и групни портрети, црква, школство, Бараган, културна збивања итд. На тај начин би се лакше могао пратити временски развој појединих

приказаних догађаја (на пример, развој школства или чак и сеоске моде). Но то већ спада у домен ауторове слободе да приказани материјал среди по својим критеријумима и за то га не треба прекоравати, јер је то лични став и укус сваког читаоца. У сваком случају, то не умањује вредност књиге као аутентичног документа о дуготрајном постојању житеља Дињаша (и не само) на овим просторима, па зато књигу препоручујемо што већем броју читалаца.

Успех ове књиге био је резултат садејства трију срећних чинилаца. У првом реду је то што је аутор, Светозар Марков, члан породице фотографа-аматера Душана Маркова, чији су чланови брижљиво прикупљали и сачували у приватној колекцији све те плоче и фотографије. У другом реду, професионална спрема Светозара Маркова, професора матерњег језика, његова љубав и пасија не само према лепој писаној речи већ и уверење да материјалну заоставштину наших предака треба изнети на видело. Најзад, срећно избрани тим сарадника, који су се својски заложили да ова књига угледа светлост дана. Најискреније честитке свима и посебно хвала аутору.

Душан Ј. Појов

UDC 930.253(497.113)(049.32)
94(497.113+498.5)''1851/1861''(049.32)

Зоран Стевановић, Комисије Српској Војвогсџива и Тамшцкој Банаша – Темшвар (1851–1861). Мешовиаша комисија за Српско Војвогсџиво и Тамшцки Банаш – Темшвар (1854–1861), 1854–1861. (Gemischtelandescommission für die Serbische Woiwodschaft und das Temeser Banat Temesvar), Президијални списи, Каталог одабраних садржаја докумената (1856–1861), XVI/2, Нови Сад 2019, електронско издање, електронски оптички диск (CD-ROM)

Едиција „Научноинформативна средства о архивској грађи Архива Војводине” бoгатија је за још једну свеску серије XVI, посвећену комисијама Српског Војводства и Тамшцког Баната (СВТБ), овога пута у облику електронског издања (CD-ROM). Свеска је, као и остала дигитализована издања Архива Војводине, доступна на архивском сајту.¹ Се-

рија преноси садржај фондова Ф. 28, Политичко-организациона комисија у Темшвару, Ф. 33, Српско-банатска земаљска комисија за организациона питања, и Ф. 34, Мешовита земаљска комисија за СВТБ. Док је прва свеска обухватала фондове 28 и 33,² ова друга све-

¹ <https://www.arhivvojvodine.org.rs/index.php/sr/o-nama/digitalizovane-knjige>

² Зоран Стевановић, *Комисије Српској Војвогсџива и Тамшцкој Банаша – Темшвар (1851–1861)*, Каталог одабраних садржаја докумената (1851–1854), XVI/1, Нови Сад 2011.

ска, обухвата фонд 34, односно његову групу Президијални списи.

Уводни део публикације доноси три веома детаљна и подробна одељка: „Напомене корисницима”, „Историјат архивског фонда” и „Историјат и рад Мешовите комисије”. Први одељак говори о начину представљања докумената кроз аналитичке описе у основном делу публикације, приступу именима особа, географским појмовима и предметној класификацији. Уочене су потешкоће и дилеме и показани примери и олакшице. „Историјат архивског фонда” говори о настанку документације творца фонда и њеном кретању до образовања и структурисања фонда у Архиву. „Историјат и рад Мешовите комисије” говори о општедруштвеним приликама, реорганизацијама власти, оснивању и укидању, раду и пословима, хијерархији власти, саставу, канцеларијском пословању, службеницима, политичком и судском деловању. „Дух времена” је посебно занимљив сегмент, својерстан историјски есеј, који казује о постреволуционарном транзиционом периоду феудалне у модерну државу који је захтевао овакве „мешовите” моделе. Целокупан уводни део је, преко озбиљног критичког апарата, дубоко научно утемељен позивањем на многе историјске изворе и литературу.

*

После слома Револуције 1848/49. године основана је посебна административно-управна област Српско Војводство и Тамишки Банат, са седиштем у Темишвару, која је обухватала Срем, Банат и Бачку без Војне границе. Увођење Баховог апсолутизма донело је германизацију, прекид старих и увођење нових административних облика централизоване државе. У пратњи централног фонда Земаљска управа за СВТБ, налазе се фондови комесаријата, управа, срезова, комисија и судова. Грађа је готово искључиво на немачком, са понеким документом на српском и мађарском језику. Документа СВТБ (1849–1861) стварана су на подручју већег дела Бачке и Баната и мањег дела Срема, док су документа централних органа ове круновине Аустријског царства настајала у главном круновинском граду, у Темишвару.

Политичко-организациона комисија (1851–1852) и Српско-банатска земаљска комисија за организациона питања (1853–1854) биле су органи под председништвом намесника СВТБ и бавиле су се свим политичко-територијалним питањима, давале потребна упутства и предлоге. Основни циљ им је био успостављање нових политичко-управних и суд-

ских органа у Војводству. Међу централне органе спадала је и Земаљска комисија за персонална питања мешовитих средских служби (Landescommission für die Personalangelegenheiten der gemischten Bezirksämter), под другим називом Мешовита комисија за СВТБ, или краће Мешовита комисија. Централни органи су се служили архивском грађом Српске Војводине (1848–1849) као предактура. Пошто је Мешовита комисија била једна од комисија које су се бавиле административно-територијалном организацијом СВТБ, као предакта су јој служила и архивска документа две сродне комисије које су јој претходиле. Мешовита комисија је основана да би непосредно наследила Земаљску организациону комисију у којој се налази мањи број предмета „прелазног периода”, које су потписале друге комисије, а заведени са сигнатуром прве.

Мешовита комисија је радила и стварала документа у систему развијене администрације, канцеларије, бирократије и чувања докумената. Канцеларијско пословање и ток службеног предмета заснивали су се на позитивним прописима, а спроводили су их обучени службеници, секретари, записничари, канцеларијски и архивски писари. Документа Мешовите комисије су чувана на месту стварања, у Темишвару, а након укидања и анексије ове територије од стране Угарске, сва архивска грађа је пренесена у Будим и недуго затим се нашла у Мађарском земаљском архиву. Резултати међудржавних споразума (1920, 1924) о предаји архивске грађе били су скромни у међуратном периоду, особито што су постојале недоумице о тачној локацији грађе. По завршетку Другог светског рата, Уговором о миру између Југославије и Мађарске (1947) и Споразумом из 1958. године регулисана су између осталог и питања у вези са архивском грађом са територија под угарском управом. Коначно, јула 1960. године, Историјски архив Аутономне Покрајине Војводине у Сремским Карловцима (данас Архив Војводине) примио је значајну количину архивске грађе централних органа СВТБ, која је допремљена из Земаљског архива.

Архивски материјал комисија преузет од Мађарске је заједно са грађом других стваралаца припао посебној групи грађе заведеној као *Архиви из доба апсолутизма. Архив Намесничјива Српске Војводине и Тамишкој Банати 1849–1861*. Од дела грађе је издвојен и сређен фонд 34, а према сумарном инвентару, који је састављен 1989. године, фонд сада има 46 инвентарних јединица: књиге протокола и регистара Президијалних списа означене бројевима 1–2; књиге протокола и реги-

стара Општинских списа, 3–10; Президијални списи, 11–16, и Општи списи 17–46. Списи су сређени принципом провенијенције, односно редоследом оригиналних сигнатура. Фонд је у више наврата аналитички обрађиван. Приликом обраде, предметима су дати архивски бројеви који у оквиру сваке од кутија започињу од броја један и теку у континуитету. Дошло је и до мањих измена у систематизацији архивске грађе с обзиром на то да је сваки предмет стављен у кошулицу. До сада су аналитички обрађени сви *Президијални списи* и око трећине *Општинских списа*. Уз аналитички инвентар *Президијалних списа* израђена су и помоћна научноинформативна средства: именски, географски и предметни регистри.

*

Мешовита комисија је успостављена са задатком да управља радом новооснованих средњих служби. Већина од њих су биле мешовите средње службе, а неколицина „чисте” средње службе. Стога се и у називима Комисије појављује атрибут *мешовита*. Радом претходне комисије СВТБ је подељено на пет округа, а они на четири до осам срезова на челу са средњим службама. Од укупно 29, у 23 средње службе био је заступљен како политички тако и засебан судски делокруг послова и оне су се називале мешовитим политичко-судским средњим службама, док су њих шест биле политичке средње службе. У седиштима округа, Новом Саду, Сомбору, Великом Бечкереку, Темишвару и Лугошу, формиран су градско-делегирани судови чија се територијална надлежност протезала на град и околни срез, тако да у њима није било потребе оснивати мешовите средње службе већ само политичке. Специфична решења била су само за градове Суботица и Вршац. Комисија је укинута заједно са СВТБ и обновом жупанијске администрације 1861. године.

Мешовита комисија је управљала средњим службама, које су спроводиле закон и јавни ред у општинама, руководила одлукама и упутствима врховног круновинског органа, Намесништва у Темишвару и директивама намесника. Састојала се од службеника из политичког и судског делокруга. Доносила је одлуке на два начина: циркуларно и одржавањем седница по председништвом намесника, са референтом и вотантом. У послове Комисије спадали су: смештај средњих служби, средње службеници (примање нових по одређеној процедури, пензионисање, награђивање и кажњавање, отпуштање и др.). У складу са модерним захтевима, радило се на одвајању политичког од судског делокруга рада,

међутим, због многих објективних разлога, све до краја рада Комисије и поред учињених напора и мера, судски делокруг средњих служби није доведен у задовољавајуће стање.

*

Аналитички инвентар се састоји од 301 аналитичког описа оригиналних архивских предмета из групе *Президијални списи* (1856–1861), кутије 11–16. По годинама: 1856. (кутија 11), 1857. (кутије 12–13), 1858. (кутије 14–15), 1859–60. (кутија 15) и 1861. (кутија 16). Предмети су различитог обима, од једног или неколико листова до стотинак или чак у једином од случајевима преко триста листова. Аналитички описи су груписани према годинама у оквиру којих је стваралац евидентирао архивске предмете, као и према инвентарним јединицама (кутијама) у које је архивска грађа смештена током архивског сређивања и у којима се сада чува.

Сваком аналитичком опису припада број, са леве стране испред осталих делова описа. То је архивски број предмета који му је додељен приликом аналитичке обраде и систематизације архивске грађе. У оквиру сваке кутије, архивски бројеви теку од броја 1 растућим низом у континуитету. Комбиновањем бројева инвентарних јединица и архивских бројева добијају се архивске сигнатуре предмета, и уједно ознаке аналитичких описа које су у употреби у регистрима на крају књиге. Централни део аналитичког описа представља садржај архивског предмета. У горњем левом углу изнад садржаја, дати су подаци о датуму и месту настанка, односно решавања предмета. У горњем десном углу је изворна сигнатура предмета. Испод садржаја предмета у доњем левом углу налази се податак о језику на којем је предмет написан – у овој свесци сви предмети су на немачком језику, уз употребу готице. У доњем десном углу испод садржаја предмета дат је податак о броју листова у предмету.

Књига је опремљена и помоћним научноинформативним средствима: Именским регистром, Географским регистром са табелама упоредних географских назива, Предметно-азбучним регистром и Предметно-тематским регистром. У односу на прву свеску из серије, регистри су додатно уобличени, прецизирани и побољшани.

У Именском регистру су азбучним редом дата сва презимена и имена која се помињу у аналитичким описима. Полазећи од оригиналног начина писања у архивским документима, презимена и имена транскрибована су на српски облик писања и ћирилицу, са наво-

ђењем оригинала из текста у загради и његовим варијантама. Имена која се налазе у архивским документима су германизована, без обзира на то што су појединци по рођењу и крштењем добијали народна имена. Стога су имена у архивским описима делом фонетски транскрибована, а делом преведена на народна.

Географски регистар је азбучно сређен и обухвата све топониме који су у употреби у аналитичким описима, као еквиваленти за називе старих географских објеката у архивским документима. Уз сваки од топонима је дато кратко објашњење о административном статусу географског објекта у време настанка докумената. Уз географски регистар су приложене и табеле упоредних географских назива. Циљ овог табеларног прегледа састоји се у томе да се пружи шири увид у варијанте назива географских објеката и да се додатно повежу стари и нови називи. На тај начин је корисницима знатно олакшано истраживање, а претрага може да започне од старог или новог назива, односно уобичајеног или ређе коришћеног топонима. У првој табели су дати сви топоними који се налазе у географском регистру, односно у аналитичким описима као еквиваленти за оригиналне топониме у архивским документима. Табела 2 доноси додатне, алтернативне називе, који су у српском језику такође коришћени у време настанка архивских докумената. Данашњи топоними, а који нису већ садржани у ранијим табелама, дати су у Табели 3. Табела 4 се односи на

оне географске објекте који се данас налазе изван Републике Србије, те су дати њихови називи на већинском језику државе којој припадају.

Предметне одреднице су сређене на два начина. Најпре азбучно, а потом су класификоване тематски, с тим да су унутар тема одреднице такође узбучене. На овај начин, корисницима су дати различити начини претраге и могућност комбинованог коришћења.

*

Иако се тематика ових фондова у први мах чини превише административна, типска, једнолична, аутор Зоран Стевановић, виши архивист, потрудио се да нам јасно, сажето и приступачно представи документа овог бирократизованог времена, која су раније већ нашла места у објављеним свескама других фондова из тог раздобља. Аутор је бавећи се овим фондовима дошао до нових сазнања о устројству и организацији власти СВТБ и других до сада недовољно испитаних чињеница. Сматрамо да су ови фондови добар и још неискоришћен извор за биографске податке о личностима и догађајима, укључујући и збивања из 1848/49. године. Текст је употпуњен одабраним графичким прилозима који приближавају документа читаоцу. Према свом садржају, научној утемељености, сагледавању духа и особености времена ова књига је својеврстан уџбеник и путоказ за изучавање и разумевање овог историјског раздобља.

Дејан Јакшић

UDC 271.222(497.11)-726.3:929(498.5)(049.32)
726.821(498.5)“1919/2018”“049.32)

Стеван Бугарски, *Гробна месџа свешћеника и ђакона Српске љавославне цркве у Темишвару*, Темпус, Темишвар 2019.

Обимној библиографији објављених дела посвећених истраживању историјског, културног и духовног наслеђа Срба у Румунији Стеван Бугарски придодaje монографски рад *Гробна месџа свешћеника и ђакона Српске љавославне цркве у Темишвару*. Рукопис се састоји из следећих делова: „Приступ”, као уводни део, „Поглавље прво. Свешћеници”, „Поглавље друго. Ђакони”, „Поглавље треће. Додатак: Некадашњи свешћеници и ђакони умрли у грађанској служби и опојани мирским опелом” и „Поглавље четврто. Таблични прегледи”. На крају је дат сажетак на румун-

ском језику, као упутство за сналажење у српском тексту, пошто је међу обухваћеним свешћеницима било и Румуна подложних јерархији Српске цркве.

Књига је илустрована многим фотографијама, табелама и другим графичким прилозима, што допуњује основни текст.

У уводном делу аутор образлаже зашто се одлучио да обради тему о гробним местима православних свешћенослужитеља на темишварским гробљима. На основу обимне стручне литературе, уводни део чини неколико потпоглавља: сажет преглед историје града,

подаци о верској и националној припадности његових житеља, подаци о православним црквама Темишвара и сачуваној архивској грађи – црквеним матичним књигама као важном историјском извору. У посебном одељку увода говори се о градским гробљима током историје, од којих многа више не постоје. Приложена је мапа са данашњим локацијама градских гробаља. На крају уводног дела дати су опис и разврставање по општем облику очуваних надгробних споменика православних свештеника, на темишварским гробљима.

Хронолошким редоследом, од XVIII века до садашњег времена, поглавље посвећено свештеницима садржи исцрпне податке за стотинак православних свештеника који почивају на темишварским гробљима. Свуда где је на основу доступних извора било могуће утврдити, уз име и презиме аутор наводи: свештенички чин покојника, датум и место рођења, родитеље, школовање, породицу, рукополагање, службовање, место и датум смрти, гробно место. Код сачуваних гробних места и сачуваних надгробних обележја дат је опис и приложена је фотографија, уз препис натписа на споменику. Под знаком „Дела” изнети су подаци о свештеницима који су се бавили и књижевним радом, публицистиком, преводима; наведени су наслови објављених књига, превода и прилога објављених по разним часописима и новинама. Под знаком „Изворници”, за податке о сваком свештенику аутор цитира коришћене изворе и литературу. Скраћенице за изворе и литературу разрешене су на крају уводног дела. Уз многе основне текстове репродуковане су фотографије свештеника, гробног места и надгробног обележја.

Друго поглавље, по обиму знатно краће, по истом обрасцу као и у поглављу о свештеници-

ма, на основу расположивих извора говори о тројици свештенослужитеља који, рукоположени у чин ђакона, због разних животних околности нису напредовали у свештеничкој хијерархији и свој животни пут завршили су као ђакони.

Тему о гробним местима православних свештенослужитеља који почивају на темишварским гробљима аутор приводи крају додатком о свештеницима и ђаконима умрлим у грађанској служби. Реч је о шесторици свештенослужитеља који су из личних побуда прешли у грађанску службу, живели и умрли као световњаци, те су и опојани опелом за мирјане.

Да ли је изнета грађа потпуна? – Није. У прегледу матичних протокола по парохијама аутор назначује раздобља за која протоколи нису затечени, те протоколе где су уписи крњи. То је својеврстан подстрек да се истраживање настави. Аутор такође упозорава на потребу за трагањем за несталим гробљима, особито по црквеним портама, и тужи за гробним обележјима које је некада знао на постојећим гробљима, па су необјашњиво нестала.

На крају рада дато је неколико именских табличних прегледа: хронолошки по датуму смрти свештенослужитеља, по азбучном редоследу презимена, по темишварским парохијама где су опојани, по гробљима где почивају и, коначно, таблица са именима свештеника са разних парохија ван Темишвара сахрањених на темишварским гробљима. Таблични прегледи пружају могућност читаоцу да брзо и лако пронађе жељене податке у основном тексту.

Заснован на обимном истраживачком подухвату, научно акрибичан, тематски особен, писан уздржаним језиком и стилем својственим Стевану Бугарском, овај рад завређује широку и вишеструку пажњу.

Божидар Панић

САРАДНИЦИ У ОВОМ БРОЈУ ЗБОРНИКА

Арсеније Бугарски, рођен 1971. у Темишвару, Румунија. Школовао се у Темишвару и на Богословском факултету Српске православне цркве у Београду. Био је машински бравар у Темишвару, потом преводац. Сарађивао је у разној периодици: *Банатске новине*, *Свешћора*, *Темишварски зборник* итд. Преводи с румунског на српски црквено-религијску литературу – Старац Клеопа, Свети Јован Јаков Хозевит, Старац Пајсије (Олару), Старац Арсеније (Папачок), Јоаникије Балан, Старац Јоаникије (Морој) и др., а са српског на румунски је превео књигу Владете Јеротића, *Само дела љубави осћају* (*Nimai faptele dragostei dăinuie*), 2003. Преводи и средњошколске уџбенике. Живи са породицом у Београду.

Стеван Бугарски, рођен 1939. у Српском Семартону, Тамишка жупанија у западној Румунији. Завршио је Српску гимназију у Темишвару (1956) и две године Факултета руског језика на Педагошком институту у Букурешту (1958). Осуђен је на 6 година поправног затвора због вербалног деликта, а робовао је до помиловања 1962. године. По повратку из затвора запослио се као физички радник и машинбравар и завршио Машински факултет на Техничком универзитету у Темишвару (1971). Радио је у струци и сарађивао у српској периодици и Српској емисији Радио Темишвара. Сада је пензионер, живи у Темишвару. Од првенца *По Сенмартиону кроз њпросћор и време* (1982) до књига *Монашћиво Карловачке митрополије. Грађа за биографски речник* (коаутор Сава Вуковић, 2018) и *Гробна места свешћеника и ђакона Српске православне цркве у Темишвару* (2019) његово дело обухвата тридесетак томова из домена друштвене и културне историје Срба у Румунији.

Душица Грбић, рођена 1952. у Меленцима код Зрењанина, магистар филолошких наука, археограф саветник, руководилац Одељења старе и ретке књиге и легата у Библиотеци Матице српске у Новом Саду. Бави се истраживањем и описом рукописних и старих штампаних књига. Објавила је преко 150 стручних и научних радова из области историје писма, књиге и библиотека и 20 књига (у коаторству и самостално), од којих је 18 публиковано у серији *Тирилске рукописне књије БМС*, једна у едицији *Кашалој сћарих и рећких књија БМС* (књ. 1, *Тирилицом сћамјане књије 15–17. века Библиошке Матице српске*), а једна у едицији *Трајови БМС* (*Знакови сћарих књија*). Сарадник је на пројекту Библиотеке Српске патријаршије *Исћраживање и опис српских средњовековних рукописа у иносћраним збиркама*. Радилa је на уређењу црквених, манастирских и старих школских библиотека (Библиотеке Бачке епархије у Новом Саду, Ризнице манастира Крушедола, Библиотеке

манастира Грабовца и Библиотеке епископа Арсенија Стојковића у Сентандреји, Библиотеке Српске велике гимназије у Сремским Карловцима и др.). Члан је Старословенског одбора САНУ и Сентандрејског одбора САНУ у Београду и разних стручних тела и уредништава. Учествовала је на више стручних и научних скупова у земљи и на међународним научним конференцијама у Санкт Петербургу, Софији, Њитри, Венецији и др.

Дејан Јакшић, рођен 1973. у Новом Саду. Историчар, виши архивиста, дипломирао је на Филозофском факултету у Новом Саду, на Катедри за историју (1998). Завршио је постдипломске студије на смеру Национална историја средњег века и магистрирао са тезом „Белопољски летопис” (2009). Од 2001. године ради у Архиву Војводине где се бави старијим архивским фондовима и обрадом грађе на латинском језику (стекао је звање вишег архивисте). Током три истраживачка боравка у Темишвару (Румунија) систематски је проучавао садржај архивске грађе везане за данашњу територију АП Војводине, Банат и српски народ у тамошњем Државном архиву. Аутор је већег броја научних радова и приказа које објављује у стручним часописима и у посебним зборницима радова. Био је сарадник/редактор/уредник у припреми и објављивању више публикација. Објављене књиге: *Бачко-бодрошка жупанија 1688–1849, Каџалої одабраних садржаја докумената (1801–1805)*, св. 10, 2005; *Торонџалска жупанија 1731–1849, Каџалої одабраних садржаја докумената (1731–1785)*, св. 1, 2008; *Приручни вишејезични речник за архивисте* (коаутор), 2012; *Бачко-бодрошка жупанија 1688–1849, Каџалої одабраних садржаја докумената из фонда број 2 (1806–1809)*, св. 11, 2014; *Маџица њлемсџива Бачко-бодрошке жупаније: 1798–1838*, 2020.

Зоран Марков, рођен 1984. у Темишвару, Румунија. Завршио је Српску теоретску гимназију „Доситеј Обрадовић” (2003), дипломирао историју (2007) и завршио мастер студије (2009) на Западном Универзитету у Темишвару. Одбранио је докторску дисертацију на Историјском Факултету Универзитета „Бабеш-Бојаи” у Клужу из области балканскога средњовековног оружја. Од 2007. године ради у Музеју Баната у Темишвару. Бави се истраживањем војне историје и оружарства, али и историје Срба на територији Баната у Румунији. Објавио је више стручних радова из области историје оружарства и историје Срба на територији Баната, организовао је више тематских изложби у Румунији и Србији. Објављене књиге: *Cold Arms* (коаутор Драгутин Петровић), 2012; *Pistoale și revolvere: Colecția de arme a Muzeului Banatului din Timișoara* (коаутор Серђу Галиш), 2014.

Божидар Панић, рођен 1941. у Белобрешки, жупанија Караш-Северин у западној Румунији. Завршио је Српску гимназију (1960) и Електротехнички факултет на Техничком универзитету (1965) у Темишвару. Ради као инжењер у Араду. Бави се историјом Срба у Поморишју. Објављене књиге: *Арадска њврђава – аусџроуарски лоор за исџребљење Срба 1914–1918* (група аутора), 1994; *Три века Текелијине цркве – Арад* (група аутора), 2002; *Документи о умирању Срба зајоченика у Арадском лоор 1914–1915 (1916) џодине*, 1 (коаутор Стеван Бугарски), 2016.

Душан Ј. Попов, рођен 1948. у Наћвали, Арадска жупанија у западној Румунији. Завршио је гимназију у Араду (1966) и Факултет физике на Универзитету у

Темишвару (1971). Докторску дисертацију из области физике одбранио је на Универзитету у Крајови (1987). Био је уредник за српске уџбенике у Дидактичкој и педагошкој издавачкој кући из Букурешта до 1977. године, а затим је прешао на Универзитет „Политехника” у Темишвару, где је од 2006. редовни професор. Вршио је дужност научног секретара и шефа Катедре за физику. У пензији је од 2013. године. Бави се проучавањем прошлости Срба у Поморишју. Објавио је неколико научних и дидактичких књига из области физике, а у стручној периодици и колективним зборницима у земљи и иностранству више прилога о историјском доприносу Срба развоју науке и културе (*Арад кроз време, Банатске новине, Бездински весник, Књижевни живоиџ, Наџа реч, Правда, Темишварски весник*); сарађивао је у Српској емисији Радио Темишвара.

Љиљана Пузовић, рођена 1979. у Ваљеу. Ваљевску гимназију завршила је 1997. године. Дипломирала је 2003. на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. На истом факултету магистрала је 2010. са темом „Никола Димитријевић, епископ темишварски (1728–1744)”. Ради као виши библиотекар у Одељењу за археографију Народне библиотеке Србије у Београду.

Миља (Михај) Радан, рођен 1954. у Карашеву, Румунија. Основну школу завршио у родном месту (1969), а гимназију у Темишвару (1973). Био је професор у Карашеву, а високо образовање стекао 1980. године на Факултету страних језика, Одсек за српскохрватски језик и књижевност у Букурешту. Од 1994. године предаје на Катедри за словенске језике Филолошког факултета у Темишвару, а 1999. је докторирао на Универзитету у Букурешту. Бави се истраживањем карашевских говора и српско-румунских културних, књижевних и лингвистичких веза. Објављене књиге: *Грамаџика срџскоџ језика – морфолоџија / Gramatica limbii sârbe* (коаутор Валентин Молдован), 1996; *Grăiurile carașovene azi – fonetica și fonologia / Караџевски џовори данас – фонетика и фонолоџија*, 2000; *Leskovița între trecut și prezent / Лесковица између џрошлосџи и садашњосџи*, 2003; *У џохоџе џајновиџом Караџу*, 2004.

Миљана-Радмила Ускату (рођ. Радан), рођена 1983. у Реџици (Караш-Северинска жупанија) у западној Румунији. Основну школу (са наставним српским језиком) и гимназију (Српска теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић”) похађала је и завршила у Темишвару (1990–2002). Завршене студије: Филолошки, историјски и теолошки факултет (Одсек за српски и хрватски – енглески језик и књижевност) на Западном универзитету у Темишвару (основне студије 2002–2006, мастер 2007–2009); Пољопривредни факултет Банатског универзитета за пољопривредне науке и ветеринарску медицину 2002–2007. године (смер Ињжењерија и заштита околне средине). Докторирао је на Западном универзитету у Темишвару 2012. године. Била је репортер на Српској емисији Радио Темишвара (2005–2009), потом приправник, асистент и сада доцент на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару у оквиру Студијског програма за српски и хрватски језик и књижевност. Бави се проучавањем говора и обичаја Карашевака и културним наслеђем банатских Срба у Румунији. Од 2011. је секретар редакције часописа *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe filologice*. Објављивала је у разној периодици (*Probleme de filologie slavă, Romanoslavica, Темишварски зборник, Исхоџиџа...*) и заступљена је у разним зборницима са стручним радовима. Објавила:

Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni (Кршїење, свадба и ѿѿребни обичаји у Карашевака), докторска дисертација, 2014; и две преведене књиге: *Pe sub drumul-al-mare. Locuri și povești din Banat / Порег великої ѿуїа. Месїа и ѿриче из Банайа*, 2015; *Banatul în 10 feluri / Банай на 10 начина*, 2018. Живи у Немачком Семијају (Sânmihaiu German), десетак километара удаљеном од Темишвара.

Приредио
Бранислав Карановић

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

А

Аврамуцев, Јоан 156
Агатагел (Кузмановић) 119, 120
Аким, Марта 109, 110
Аким, Петар 109, 110
Александреску, Ромео (Romeo Alexandrescu) 27
Алексин, Јоан 114
Алексић, Никола 145
Амфилохије (Јеремић) 113, 118
Антим/Антиох (Христијан) 108–110, 113, 115, 116, 118, 119
Антоније (Нако) 106, 107, 112, 114, 116, 119, 120, 169
Арсеније (Стојановић) 108–110, 113, 115, 117–119
Арсин, Оливера 99
Арсић, Еустахија 159, 163
Арсић, Петар 158, 159
Архисилај (Маринковић) 120

Б

Бабић, Стојко 87
Бакин, Светислав 174
Балосин, Миоара 15
Барбос, Димитрије 114
Барна, Дамјан 114
Барна, Дмитри 114
Бачван, Милан **131–138**
Белграм, Лоринц (Lőrincz Belgram) 29, 39, 40
Берар, Владислав 185, 186
Бленде, Макрина 91
Бленде, Матеја 91
Боар, Андреј 110
Боар, Арсеније 210
Боар, Георге 112
Боар, Јелена 110
Боар, Марија 112
Боар, Параскија 112
Боар, Петрица 110
Богдановић, Милица 86, 90

Болбос, Јоан 145
Бошковић, Матеја 175
Брађан, Никола 162
Бранков, Наталија 102
Брановац, Стефан 19, 21, 22
Бугарски, Арсеније **139–144, 165–168**
Бугарски, Драгутин 171
Бугарски, Јоца 101
Бугарски, Миливој 101
Бугарски, Милош 171
Бугарски, Пера 175
Бугарски, Стеван **17–24, 106, 121, 140, 145–150, 169–178, 181, 189–190**
Бургер, Гунхилд (Gunhild Burger) 28, 29, 31

В

Вајс, Леополд (Leopold Weisz) 41–43
Варадин, Ана 109, 110
Варадин, Јоан 109, 110, 112
Василијевић, Валтазар 111, 114
Василијевић, Еуфросинија рођ. Пиструј 111, 114
Василијевић, Милица 111
Васић, Јован 147
Васић, Петар 158, 159
Велимировић, Лидија 100
Венедикт (Краљевић) 120
Веса, Павел (Pavel Vesa) 106, 151
Веснић, Миленко 175
Виктор (Витомировић) 108, 118
Винклер, Е. (E. Winkler) 25, 31, 32, 52–57, 59, 60
Винклер, Елизабет рођ. Ендерле (Elisabeth Enderle Winkler) 31, 32
Винклер, Николаус (Nikolaus Winkler) 31
Вићентије (Јовановић) 87
Вићентије (Ракић) 112
Влах, Марко 88
Внегу, Исаила 115
Вујко, Гаврило 116
Вујко, Јелсавета 116
Вулетић, Радованка 101

Г

Гајдош, Оливију 29
 Галеш, Јулујана 101
 Генадиј (Попескул) 108, 118
 Георгије (Бранковића) 20
 Георгије (Летић) 139, 174, 176
 Георгије (Поповић) 89
 Георгијевић, Василиј 162
 Георгијевић, Георгиј 118
 Георгијевић, Григори 109, 115, 112
 Георгијевић, Дима 21
 Георгијевић, Лазар 111, 114
 Георгијевић, Петра 21
 Георгијевић, Сава 163
 Георгијевић, Софија 111, 114
 Герасим (Рац) 112, 163
 Гил, Дитмар (Dietmar Giel) 28, 29, 31
 Гилич, Вилхелмина Сузана Ева (Wilhelmine Susanna Eva Gillich) 29
 Гилич, Ева рођ. Елснер (Eva Elsner Gillich) 29
 Гилич, Јохан (Johann Gillich) 25, 28–30, 40, 41, 44–46, 59, 60
 Гилич, Магдалена Маргарета Ева (Magdalena Margarethe Eva Gillich) 29
 Гилич, Марија рођ. Граф (Maria Graf Gillich) 29
 Гилич, Петер (Peter Gillich) 29
 Глигоријев, Алексеј 21
 Глишић, Ксенија Дајана 101
 Глишовић, Радослава 101
 Грбић, Душица **181–184**
 Гринглер, Фердинанд 109
 Гринглер, Франц 109
 Грубачки, Васа 171
 Грубачки, Милан Миодраг 101
 Грубачки, Моја 173
 Грујић, Александар/Шандор 38
 Грујић, Јасмина 26, 27, 28
 Грујић, Марта 158
 Грујић, породица 159
 Грујић, Радослав М. 86–88, 92
 Гуран, Гаца 110
 Гуран, Николај 110

Д

Давидовић, Јаков 153
 Дајковић, Јован 30, 44, 45
 Дамаскин, Стеван 170, 176
 Дан, Сорин (Sorin Dan) 32
 Деспотов, Ана 91
 Деспотов, Јован 91
 Димитровић, Новак 162
 Догару, Невена Оливера 101
 Домазет, Дарија (Daria Domazet) 26
 Драгомир, Силвију Н. (Silviu N. Dragomir) 31

Ђ

Ђорђевић, Рузмаринка 100

Е

Еђед, Јасена рођ. Соринкић 101
 Еки, Јозеф 112
 Еки, Францишка 112
 Елснер, Георг Петер (Georg Peter Elsner) 28
 Елснер, Марија рођ. Јањић (Maria Ianits Elsner) 29
 Елснер, Франц Јулијус (Franz Julius Elsner / Elsner F. Gyula) 25, 28, 29, 37–40, 59, 60
 Елснер, Хелена Елеонора рођ. Хофман (Helene Eleonore Hoffmann Elsner) 29
 Елснер, Хелена Елизабета Јулија (Helene Elisabeth Julia Elsner) 29
 Елснер, Штефанија Марија рођ. Биро (Stefania Maria Biro Elsner) 29
 Ердџан, Мојсије 115
 Ердџан, Софија рођ. Латинка 115
 Ердџановић, Јован 61, 62
 Ерлер, Јохан Јакоб 86
 Етинац, Тимотеј 114

Ж

Жеравица, Ана 110–112, 116
 Жеравица, Василије 116
 Жеравица, Еуфимија 110
 Жеравица, Исаило 112
 Жеравица, Јоан 111
 Жеравица, Марија 111, 112
 Жеравица, Павле 109
 Жеравица, Стефан 110, 111
 Жеравица, Теодор 109
 Живко, Јоан 114
 Живковић, Стефан 22
 Живковић, Аким 21, 22
 Живковић, Ана 22
 Живковић, Јоаким 22
 Живковић, Јоан 22
 Живковић, Јулијана 22
 Живковић, Јулијана рођ. Дамјанов 21, 22
 Живковић, Катарина 22
 Живковић, Петар 22
 Живковић, Теофан 106
 Живковић, Христина 22
 Жигић, Ирина 111
 Жигић, Орестиј 111
 Жолгер, Иван 175
 Жупански, Станко 181
 Жупунски, Вера 99, 102

И

Иван, Петар 117
 Ивић, Алекса 61

Ивић, Павле 62
 Иринеј (Бинишан) 108, 109, 113–119
 Исаија (Ђаковић) 151
 Исаковић, Арсеније 89
 Исаковић, Илија 108
 Исидор (Шпадић) 108, 110–115, 117–120
 Ишфанеску, Константин (Constantin Işfănescu) 106, 112, 113
 Ишфанеску, Самуила (Samuilă Işfănescu) 106
 Ишва, Константин 115

J

Јаковљев, Василије 114
 Јаковљев, Магдалина рођ. Живко 114
 Јаковљев, Недељко 21
 Јакшић, Дејан **186–189**
 Јакшић, Дмитар 151, 163
 Јанковић, Оливера 99
 Јанковић, Срђан 100
 Јанкулов, Борислав 62
 Јаношевић, Ђока 99
 Јарема, Андреј Силвиу 100
 Јоаникије (Владисављевић) 86
 Јоановић, Георгиј 20
 Јоановић, Јоан 22
 Јоановић, Матеј 20, 22
 Јоановић, Неранца 20
 Јовановић, Алекса 111
 Јовановић, Василије 111
 Јовановић, Григорије 21
 Јовановић, Јелисавета 21
 Јовановић, Јефтимије 20
 Јовановић, Максим 111
 Јовановић, Теодосија 111
 Јовановић, Флора 111
 Јовановић, Христина 111
 Јовић, Надежда Д. *181–184*
 Јовичин, Викентије 114
 Јокић, Захарија 108, 113, 115, 118
 Јосиф (Гавриловић) 112
 Јосиф (Путник) 147, 151
 Јосиф II 92

K

Казимировић, Радован Н. 139
 Калиновић, породица 159
 Каменски, Стефан 89, 91
 Карачони, Димитрије 109
 Карачони, Марија 109
 Кирил (Цвјетковић, по рођењу Константин) 108–110, 113, 115–123, 128
 Кировић, породица 159
 Кланица, Јадран 101
 Клеш, Јаков 109
 Клеш, Флора 109
 Ковачевић, Димитрије 109
 Ковачевић, Екатерина 117

Ковачевић, Јован 109, 111, 114
 Ковачевић, Персида 109, 111
 Ковачевић, Петар 117
 Ковачевић, Флора 111
 Ковинчић, Урош 7, 11, 12, *139–144*, 180, 181
 Коларић, Жарко 170, 171
 Комар, Горан 121
 Комлошко, Ружа 19
 Комлошко, Стојко 19
 Константиновић, Јефтимије 153, 158
 Константиновић, породица 159
 Копачијану, Емануил 145, 146
 Костић, Константин Т. 170
 Костић, Слободан 17, 20, 90, 96
 Кристеску, Симеон 113, 116
 Крестић, Јован 153
 Крстић, Данило 184
 Крстић, Огњан 11, 14
 Курић, Витомир 102

L

Лазих, Светислав 101
 Латинка, Лука 115
 Латинкић, Анђелија 111
 Латинкић, Георгије 109
 Латинкић, Димитрије 109, 111, 116
 Латинкић, Живојин 111
 Латинкић, Јевтимиј 111
 Латинкић, Јелена 116
 Латинкић, Јелица 110
 Латинкић, Јосиф 111
 Латинкић, Лука 111
 Латинкић, Марта 111
 Латинкић, Николај 110, 111
 Латинкић, Роксанда 111
 Латинкић, Софија 111
 Латинкић, Терезија 109, 111
 Латинкић, Филип 111
 Латинкић, Флоира 111
 Лацин, Димитрије 116
 Лацин, Јелена 116
 Лоренц, Ани (Anni Lorenz) 28, 29, 31

M

Малимарков, Мара Дубравка 99
 Малимарков, Саша 101
 Маргарит, Милина 100
 Маринков, Екатерина 109, 111
 Маринков, Јоан 109, 111
 Маринков, Марија 111
 Маринков, Софија 109
 Маринковић, Милош 166
 Марјанов, Јелена рођ. Барбос 114
 Марјанов, Павел 114
 Марков, Душана 184, 185, 186
 Марков, Зоран **25–60**
 Марков, Светозар *184–186*

Марковић, Алка 163
 Марковић, Димитрије 158
 Марковић, Павле 158, 159, 163
 Марку, Луминица Моница 101
 Мартин, Јоан 109
 Мартин, Марија 109
 Мартин, Николај 109
 Миаловић, Лазар 163
 Мијатов, Биљана 101
 Мијатовић, Георгије 158
 Мијатовић, Павле 158
 Мијатовић, породица 159
 Микић, Олга 145
 Микља, Илеана Ђанина 101
 Микулеску, Мелентије (Melentie Miculescu) 106, 113
 Миланковић, Алекса 111
 Миланковић, Александар 111
 Миланковић, Јованка 111
 Милановић, Александар 182
 Милаш, Никодим 86
 Миленовић, Озрен 99
 Милован, Љиљана рођ. Попов 100
 Милутиновић, Максим 89
 Миљановић, Екатерина 117
 Миљановић, Иван 117
 Миљановић, Стефан 117
 Митров, Жива 111
 Митров, Персида 111
 Митровић, Андреј 175
 Михаиловић, Јанко 7, 10, 11
 Михајлов, Ана 111
 Михајлов, Гаврил 111, 114
 Михајловић, Василије 19
 Михајловић, Јулијана 19
 Михајловић, Радивоје 11
 Михајловић, Савета 11
 Михуц, Николај 147
 Мишковић, Макса 172, 174
 Мојсије (Мануиловић) 112
 Мојсије (Петровић) 87
 Мојсије (Путник) 91
 Момир, Предраг 101
 Мохнач, Томас Ремус (Thomas Remus Moch-nács) 26–28, 32
 Мурешан, Елена 101

Н

Наполеон 147
 Нарђиса, Фурда (Furda Narcisa) 107
 Недељковић, Велимир 110
 Недељковић, Георгије 110, 111
 Недељковић, Душан 110
 Недељковић, Живка 110, 111
 Недић, Павле 90
 Нестор (Јовановић) 120
 Нестор (Ковачевић) 115, 116, 118–120
 Никодим (Миоковић) 108–110, 113–115, 117–119

Николаус, Доминик (Nikolaus Dominik) 28
 Николић, Ана 109, 111
 Николић, Арсеније 109
 Николић, Василије 111
 Николић, Георгије 117
 Николић, Коста 109, 111
 Николић, Марија 111
 Николић, Стефан 111
 Новаковић, Вера 99
 Новаковић, Јован 173

О

Обрадовић, Доситеј 172
 Обрадовић, Круна 172
 Обреновић, Милош 147
 Олареску, Персида 112
 Олареску, Теодор 117
 Олареску, Трифун 112
 Ормош, Жигмонд 182
 Орфелин, Захарија 182
 Остојић, Драгутин 159, 181

П

Павле (Авакумовић) 151, 163
 Павле (Кенгелац) 147
 Пајак, Сава Петар 90
 Пајан, Драгиња 112
 Пајан, Марија 112
 Пајан, Павел 112
 Пана[ј]от, Екатерина рођ. Етинац 114
 Пана[ј]от, Матеј 114
 Панић, Божидар 105–130, 151–164, 179–181, 189–190
 Панић, Горан 185
 Пановић, Арсеније 163
 Паскуловић, Георгиј 111
 Паскуловић, Јелена 111
 Паункић, породица 172
 Паусенбергер, Јосиф (Josef Pausenberger) 26, 27
 Пашић, Никола 175
 Пејанов, Славена 99
 Пејин, Јован М. 61, 62
 Перин, Тимотеј 114
 Петко, Андреј Андруш 110, 117
 Петков, Даница 101
 Петков, Драган 100
 Петков, Драгомир Златомир 99
 Петковић, Андреј 181–184
 Петров, Јасмина 99
 Петровић, Андреј 18, 20
 Петровић, Василије 172, 174
 Петровић, Георгије 109, 111, 153
 Петровић, Данил 19
 Петровић, Екатерина 109, 111
 Петровић, Исак 87, 88
 Петровић, Ката рођ. Влах 88

Петровић, Мара 20
 Петровић, Марија 87, 88
 Петровић, Марта 109
 Петровић, Марта рођ. Бабић 87
 Петровић, Павел 21
 Пиркмајер, Алоис (Alois Pirkmayer) 30
 Пиркмајер, Георг (Georg Pirkmayer) 30
 Пиструј, Траило 114
 Поломац, Владимир 182
 Попадић, Христифор 116
 Попов, Душан Ј. **95–105, 184–186**
 Попов, Радивоје Ђале 185
 Поповић, Аркадије 115
 Поповић, Василије, парох у Немету 169
 Поповић, Василије, јереј у Мехали 18, 21
 Поповић, Душан 86, 90
 Поповић, Душан Ј. 61, 62
 Поповић, Захарије 92
 Поповић, Иван 61
 Поповић, Максим 89, 91
 Поповић, Николај 139, 158
 Поповић, породица 159
 Поповић, Тома 18, 21
 Похут, Стефан 110
 Преда, Алин Михај 15
 Предић, Арсеније 169, 170, 176
 Предић, Бранислав 170
 Предић, Душан 170, 176
 Предић, Екатерина рођ. Мишковић 176
 Предић, Јевстатија рођ. Поповић 169
 Предић, Михаило/Милан 169–178
 Предић, Урош 177
 Прокостије (Ивачковић) 106, 107, 112, 119
 Пузовић, Љилана И. **85–94**

Р

Радан, Михај Н. **61–84**
 Радука, Ђурђевка 101
 Рајин, Славица рођ. Лазих 100
 Рајин, Стеван 171
 Рајс, Арчибалд (Archibald Reiss) 180
 Рака, Оливера Алина 99
 Рачанин, Кипријан 182
 Ретингер, Јосиф 109
 Ретингер, Магдалина 109
 Рибарж, О. 175
 Росић Арон 29, 30
 Рошка, Весна рођ. Степанов 35
 Руварац, Димитрије 89
 Руснак, Мирча (Mircea Rusnac) 26
 Русу, Дана Камелија 101

С

Сабљић, Душан 95–97
 Сава (Вуковић) 106
 Самуил (Маширевић) 118
 Сандић, Тоза 185

Свирчевић, Христифор 173
 Себастијан (Табакковић, по рођењу Стефан) 112
 Секулић, Зорка 171
 Секулић, Сава 153
 Сербеско, Атанасије 109
 Сербеско, Параскева 109
 Сербеско, Ружица 109
 Сербован, Сава 117
 Сергије (Каћански) 107, 119, 129
 Силин, Иван 185
 Симеонов, Јелена 111
 Симеонов, Јулијана 109, 111
 Симеонов, Љубица 109
 Симеонов, Тома 109, 111
 Симић, Ђорђе 131
 Симоновић, Даница 99
 Симоновић, Миладин 102
 Скок, Петар 72, 77
 Смодлака, Јосип 175
 Софроније (Кириловић) 21
 Спасојев, Димитрије 111
 Срећковић, Павле 21
 Срећковић, Персида 21
 Стаморан, Георгије 111, 144
 Стаморан, Јулијана рођ. Етинац 111, 114
 Стана, Загорка рођ. Поповић 99, 102
 Станков, Далиборка 101
 Станков, Жељко 97, 102
 Станковић, Лазар 101
 Станковић, Ружица Ивана 99
 Станојев, Ана 117
 Станојев, Димитрије 110
 Станојев, Захарије 110, 117
 Станојев, Лазар 110
 Станојев, Персида 110
 Станојев, Софија 110
 Станојев, Христина 110
 Станојевић, Павле 7, 179–181
 Стануловић, Максим 169, 176
 Стевановић, Зоран 186–189
 Степанов, Љубомир 35, 39, 48, 49, 51, 52, 56, 57, 58, 106
 Стефан (Губаревац) 119, 120
 Стефан (Стратимировић) 151
 Стефановић Венцловић, Гаврил 182
 Стефановић, Јован 92
 Стефановић, Невена 99
 Стојан, Константин 116
 Стојановић, Јефимија 19
 Стојановић, Јефтимије 19
 Стојановић, Јован 30, 34
 Стојановић, Јован 91
 Стојановић, породица 159
 Стојанчевић, Владимир 180
 Субин, Вера 100

Т

Табакковић, Ана 111

- Табаковић, Арсеније 112, 116
 Табаковић, Јелена 109, 111
 Табаковић, Јоан 109, 111, 116
 Табаковић, Константин 111
 Табаковић, Персида 109
 Табаковић, Петра 112
 Табаковић, Петрица 116
 Татаровић, Богољуб 38
 Татаровић, Јелена 38
 Текелија, Георгије 145–149
 Текелија, Јован Поповић 152
 Текелија, Катарина племенита Саплонцаи 146, 148, 149
 Текелија, Марија 148
 Текелија, Петар Јованов 145–149
 Текелија, Петар Петров 145, 146, 148
 Текелија, породица 145–150, 152, 159
 Текелија, Сава 145–148, 153, 158, 159
 Текелија, Терезија племенита Којић 147, 148
 Телаловић, Павел 118, 120
 Тенецки, Стефан 158, 163
 Теодоровић, Стефан 91
 Теодосије, јеромонах из Ходоша 20
 Теофан (Живковић) 107, 112, 119, 120
 Тирол, Димитрије Панте 18, 23
 Тоадер, Александра 110
 Тоадер, Константин 110
 Томић, Миле 134
 Томић, Стеван 181
 Трумбић, Анте 175
- Ћ
- Ћоровић, Владимир 180
 Ћосић, Јоца 165–168
- У
- Ускату, Миљана Радмила **61–84**
- Ф
- Фердинад I 120
 Феричан, Дијана 102
 Филип, Ана 110
 Филип, Јоан 110
 Филип, Јон 109
 Филип, Флора 110
 Филипов, Ана 158
 Филипов, Љубомир 18
 Филиповић, Рудолф 64
 Филоп, Лихт (Licht Fülöp) 30
 Фота, Дима 19
 Фота, Маноило 19
- Х
- Ховникан, Петар 22
- Ц
- Цареван, Ана 90
 Цареван, Стојан 90
 Цвејић/Цвејин, Марија 87–89
 Цвејић/Цвејин, Стојан 88, 89
 Цветковић Теофиловић, Ирена 182
 Цигу, Ана 110
 Цигу, Екатерина 110
 Цигу, Петар 110
 Цинца, Аурел (Aurel Țintă) 62
 Цинцић, Марта 158, 159
 Цоцић, Георгије 110
 Цоцић, Павел 110
- Ч
- Чарнојевић од Маче и Малог Оросина, Павле 163
 Чизмаш, Славица 100
 Чолак, Јосиф 109
 Чолак, Софија 109
 Чолаковић, Олга 170
 Чолић, Јоан 117
- Ш
- Шакотић, Маријана 101
 Шварценберг, кнез 145
 Шебу, Георгије 118
 Шебу, Исаја 118
 Шебу, Константин 110
 Шебу, Костанда 110
 Шебу, Марија 110
 Шебу, Петар 115
 Шебу, Траила 110
 Шепецан, Јоца 111
 Шепецан, Макрена 111
 Шепецан, Марко 111
 Шепецан, Никола 111
 Шепецан, Персида 111
 Шепецан, Теодора 111
 Шијачки, Душан М. 180
 Шмит, Едгар (Edgar Schmidt) 31, 35–37
 Шољмошан, Јованка Елиза 101
 Шубоњ, Константин 21
 Шутул, Јоан 158

ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР

А

Ада 117
Арад (Arad), град 7, 10, 14, 15, 88, 105, 140–144
Арад (Arad), жупанија 96–99, 105, 108, 112, 139, 146–149, 151, 153, 164, 180, 181
Аустријско царство 187
Аустроугарска, Аустроугарско царство 7, 26, 62, 63, 175, 179

Б

Банат 25, 26, 63, 64, 71, 79, 81, 85, 96, 119, 134, 136, 165, 174, 175, 184, 185, 187
Бановци 88
Баошићи 120, 121
Барања 175
Батања 117
Бачка 117, 175, 187
Бегеј (Bega), река 27
Бездин (Bezdin), манастир 105–130
Белобрешка (Belobreșca) 99, 101, 131, 135
Београд 87, 106, 140–142, 145, 166, 175, 182
Берзаска (Berzasca) 99, 100
Берлин (Berlin) 179
Беч (Wien) 27, 62, 141, 142, 153, 179
Биљед 32
Блументал (Máslak) 146
Бока которска 120, 121
Босна и Херцеговина 7, 62, 179, 180
Бугарска 62, 179
Будим (Buda) 187
Будимпешта (Budapest) 27, 34–36, 41–44, 55, 182
Бузјаш (Buziaș) 113
Букурешт (București) 10, 14, 27, 29, 31, 32, 140–142, 167, 168, 171

В

Варјаш (Variaș) 25, 26, 28, 29, 31–35, 36–40, 41–60, 87, 88, 98, 100, 113, 116
Ватикан (Vaticano) 179
Велики Бечкерек (данас Зрењанин) 175, 176, 188

Велики Семиклуш (Sânnicolau Mare) 39, 89, 105
Велики Семпетар (Sânpetru Mare) 38, 98–100, 113, 114, 176, 177
Вењ (Foeni) 98, 176, 100
Вермеш (Vermeș), општина 119
Вилагош (Világos) 146
Војводина 7
Вршац 44, 45, 188
Вуковар 20

Г

Гилад (Ghilad) 90
Гргуревци 88

Д

Далмација 175
Дева (Deva) 114
Дињаш (Diniaș) 98, 184–186
Добој 180
Добрица 90
Добруца (Dobrogea) 174
Долац 90
Долово 120
Дрезден (Dresden) 31, 35–37
Дунав, река 62, 96, 133

Ђ

Ђулвез (Giulvăz), општина 169

Е

Европа 179
Ердел (Transilvania, Ardeal) 114, 119
Ерсиг (Ersig) 119

Ж

Женева (Genève) 180
Жомбољ (Jimbolia) 18

- 3
- Загреб 166
Златица (Zlatița) 100, 101
- И
- Иланца 176
Илија (Ilija) 114
Ириг 120
Италија (Italia) 15
- Ј
- Јагодина 26
Јазак, манастир 86
Јенопоље (данас Инеу /Ineu/) 151
Југославија 63, 71, 79, 187
Јужнобанатски округ 120
Јужнобачки округ 117, 119
- К
- Карашево (Carașova) 65, 84
Караш-северин (Caraș-Severin), жупанија 97–99, 102, 119
Карловачка жупанија 119
Карлштат (данас Карловац) 119
Карпиниш (Cărpiniș) 29
Кетвел (Gelu) 31, 98, 100, 114
Кечкемет (Kecskemét) 170, 176
Кикинда 18, 88
Кларија (Peterda; данас Радојево) 114
Клуж-Напока (Cluj-Napoca) 106
Кнез (Satchinez) 114
Коморан (Komárno) 180
Косово и Метохија 10
Крагујевац 106
Крај Ноу (Crai Nou) 98, 100
Краљевац 169
Краљевина Срба Хрвата и Словенаца / Краљевина Југославија 139–142, 144, 167, 168, 179, 180
- Л
- Ланговет (Câmpria) 100, 101
Лединци 87, 88
Лика 119
Липова (Lipova) 145
Лугож (Lugoj) 29, 188
- Љ
- Љупкова (Liubcova) 101
- М
- Мађарска 15, 26, 34, 36, 48, 49, 187
- Мала Ремета, манастир 145
Мали Бечкерек (Besiceregi Mic) 139
Манастир Светог Георгија, на Брзави 147
Мачва 179
Мачевић (Măcești) 101
Мехединц (Mehedinți), жупанија 96, 97, 100
Меџидија (Međidia) 143
Модош (данас Јаша Томић) 139
Мориш (Mureș), река 107, 110, 144, 151, 152, 180
Москва 159, 171
Мостар 86
Мунара (Munar) 105, 106, 107, 109, 110–118, 121–123, 125, 127, 130
- Н
- Надлак (Nădlac) 96
Наћвала/Наћфала (Satu Mare) 110, 113, 117
Немачка (Deutschland) 15, 179
Немачки Семпетар (Sânpetru German) 106, 107, 109, 111–117, 121, 122
Немет (Beregsău Mic) 99, 169, 170, 176
Нера/Нерал 132
Ниш 181–184
Нова Молдава (Moldova Nouă) 99
Нова Црња, општина 114
Нови Печ / Улбеч (Peciu Nou) 98, 100
Нови Сад 86, 114, 139, 145, 170, 175, 179, 186–189
- О
- Ораховац 10
Османско царство 63
- П
- Панчево 86, 120
Париз (Paris) 27, 174, 175
Партош (Partoș), манастир 22, 90
Перјамош (Perjámos, Periam) 30, 32, 35, 39–41, 45
Песк 114
Петроварадински Шанац (данас Нови Сад) 87
Печка (Pecica) 96, 114, 182
Плашки 119
Подгорица 106
Пожежена (Poježena) 99–101, 132, 136
Пољска (Poland) 15
Поморишка Крајина 152
- Р
- Радимља, река 132, 135
Радимна (Radimna) 101
Раковица, код Бузјаша 113, 116
Рашка 62
Рекаш (Recaș) 165, 167, 168
Република Молдавија 15

Решица (Reșița) 26
 Рудна (Rudna) 98, 100, 176
 Румунија (România) 7, 8, 10, 14, 15, 25, 27, 32,
 35, 52–55, 57, 58, 63, 71, 79, 81, 95–104, 105–
 130, 152, 165, 175, 189
 Руска Федерација 15

С

Сава, река 62
 Савина, манастир 120, 121
 Саравола (Saravale) 114
 Сарајево 86
 Свиница (Svinița) 96, 100, 102
 Сегедин (Szeged) 18
 Секусић (Secusigiu), општина 105, 106, 109,
 113, 115
 Семлак (Semlac) 114
 Сентомаш, данас Србобран 119
 Серенч (Szerencs) 48, 49
 Сибињ (Sibiu) 27, 106, 175
 Сириг 117
 Славонија 179
 Словачка 15
 Словенија 15, 175
 Соколовац (Socol) 100, 101
 Сомбатхел (Szombathely) 30
 Сомбор 117, 120, 170, 188
 Србија 7, 8, 14, 15, 62, 63, 114, 117, 119, 120,
 174–176, 179, 180, 189
 Средњобанатски округ 114
 Срем 88, 179, 187
 Сремски Карловци 86, 117, 123, 139, 174, 176
 Српска варош (Rácváros, Die Razen Stadt) 152
 Српска Војводина 62
 Српски Семартон (Sânmartinu Sârbesc) 98,
 101, 170–171, 173–176
 Српско Војводство 186, 187
 Српски Семпетар вид. Велики Семпетар
 Српски Итебеј 176
 Столац 132
 Стара Молдава (Moldova Veche) 100, 101
 Суботица 166, 188

Т

Тамиш (Timiș), жупанија 28, 32, 97–100, 145,
 148, 149
 Тамишки Банат 186, 197
 Темерин, општина 117
 Темишвар (Timișoara) 7, 10, 17, 18, 23, 25–27,
 29, 32, 90, 91, 95, 96, 99, 101, 102, 106, 109,

139–142, 145, 147, 165, 174, 176, 181, 182,
 184–186, 187, 188, 189–190

– Град 17, 18, 22
 – Мехала 17–24, 29
 – Фабрика 17, 18, 22, 91, 92
 Темишварски Банат 86, 87
 Темишварска жупанија 113
 Трст (Trieste) 175
 Турска (Türkiye) 179

Ђ

Ђуковац 151, 158

У

Угарска 27, 62, 187
 Угарско краљевство 63
 Улбеч вид. Нови Печ
 Упсала (Uppsala) 180

Ф

Фенлак (Felnac) 99, 102, 109, 113
 Фибиш (Fibiș) 91, 145–150
 Фијума (данас Ријека) 27
 Фирићаз (Firiteaz) 108

Х

Хабзбуршка монархија 63, 86
 Херцег Нови 120
 Херцеговина 132
 Ходош (Hodoș), манастир 20, 106, 112
 Хрватска 71, 79, 119

Ч

Ченеј (Cenei) 98, 100–102
 Чешка 15
 Чуруг 88

Ш

Шагу (Șagu), општина 108
 Шајтин (Șeitin) 114
 Шевац 132
 Шешвар 89
 Шопрон (Sopron) 30

Регистре сачинила
 Тајјана Пивнички Дринић

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК 12

За издавача

Проф. др Драган Станић
Председник Матице српске

Службени сарадник Одељења за друштвене науке

Др Јована Трбојевић

Преводи на румунски

Дејан Попов

Преводи на енглески

Дејан Попов

Лектор

Милена Кулић

Коректор

Татјана Пивнички Дринић

Рејсисар

Татјана Пивнички Дринић

Технички уредник

Вукица Туцаков

Компјутерски слој

Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
94(=163.41)(498)(082)

ТЕМИШВАРСКИ зборник = The Timisoara
Review = Culegere de Studii – Timișoara / главни и
одговорни уредник Стеван Бугарски. – 1994, 1– . –
Нови Сад : Матица српска, Темишварски одбор,
1994– . – 25 cm

ISSN 0354-6721

COBISS.SR-ID 37976332